

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BİLİM DALI**

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE- KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Levent ÜNAL**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. E. Semih YALÇIN**

Ankara-2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BİLİM DALI**

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE- KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Levent ÜNAL**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr.E. Semih YALÇIN**

Ankara-2010

ONAY

Levent ÜNAL tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Kırgızistan İlişkileri” başlıklı bu çalışma, 24/12/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof.Dr. E. Semih YALÇIN (Başkan)

.....

Prof.Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

.....

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN

.....

Prof.Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

.....

Prof.Dr. Selma YEL

ÖNSÖZ

Tarihsel bağımız olan ve aynı kökene sahip olduğumuz Kırgız Türkleri ile 1920'li yıllarda kesilen irtibatımızı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeniden tesis etme fırsatı doğmuştur.

Bağımsızlığını kazanmasından itibaren Kırgızistan ile Türkiye, ilişkilerini pek çok alanda geliştirmiştir.

Bu tezi hazırlamamda maksat, geliştirilen ilişkilerin boyutunu ortaya koymak ve daha yakın işbirliği için neler yapılması gerektiğini değerlendirmektir.

Tezi hazırlamamda bana yol gösteren Hocam Sayın Prof. Dr. Semih Yalçın'a şükranlarımı sunar, uzun çalışma süresince bana destek olan aileme, özellikle kızım Sedef İrem'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	vi
TABLolar	vii
HARİTALAR	viii
GİRİŞ	1
I. KIRGIZİSTAN'A GENEL BAKIŞ	5
A. COĞRAFİ ÖZELLİKLER	5
B. DEMOGRAFİK YAPI	8
C. SİYASİ YAPI	11
1. Siyasi Görünüm	11
a. Bağımsızlığın İlanı ve Akayev Dönemi	12
b. Lale Devrimi	18
c. Bakiyev Dönemi	21
ç. Bakiyev Sonrası Geçici Hükümet Dönemi	39
2. Kırgızistan'daki Siyasal İstikrarsızlığın Nedenleri	41
a. Siyasal Sistemin İşleyişindeki Çarpıklık	41
b. Bölgesel Kabileler ve Yerel Liderler	43
c. Ekonomik Bağımlılık	45
ç. Zayıf Liderlik	47
d. Yaşanan Siyasal Çatışmalar	49
e. Zayıf Parti Sistemi	51
3. Anayasa	54
a. Önceki Anayasa ve Yapılan Anayasa Değişiklikleri	54
b. Mevcut Anayasa	59
c. Mevcut Anayasanın Özellikleri	60
4. Siyasal Partiler	65
5. İdari Yapı	66

Ç. EKONOMİK YAPI	67
1. Büyüme	71
2. Enflasyon	73
3. İşsizlik.....	74
4. Başlıca Ekonomik Sektörler	75
a. Madencilik ve Metalürji	76
b. Sanayi	77
c. Tarım ve Hayvancılık.....	79
5. Enerji ve Doğal Kaynaklar.....	81
6. Ulaştırma ve Telekomünikasyon	82
7. Dış Ticaret	83
8. Yabancı Yatırım.....	86
D. SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT	88
1. Örf ve Adetler.....	89
2. Dil ve Edebiyat	90
a. Manas Destanı	92
3. Kırgız Sanatı.....	95
4. Kırgızlarda Din	96
5. Eğitim	97
6. Sağlık.....	99
7. Turizm.....	100
E. TARİHÇE	102
1. Kırgız Adının Anlamı ve Kırgızların Kökeni	102
2. Eski Çağlarda Kırgızistan.....	103
3. Orta Çağlarda Kırgızistan.....	105
4. Çarlık Rusya Döneminde Kırgızistan	108
5. Sovyet Rusya Döneminde Kırgızistan	111
6. Bağımsız Kırgızistan	114
II. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA İLE İLİŞKİLERİ	115
A. OSMANLI DÖNEMİNDE İLİŞKİLER	115
B. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE İLİŞKİLER VE ATATÜRK’ÜN TÜRK DÜNYASINA BAKIŞI	116

C. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN DOĞUŞU	118
Ç. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ	120
D. KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN GÜÇLERİN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI	127
1. Genel	127
2. Rusya.....	128
3. ABD.....	132
4. Avrupa Birliği	136
5. Çin.....	138
6. İran.....	141
III. TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ	142
A. GENEL.....	142
B. SİYASİ İLİŞKİLER	142
C. EKONOMİK İLİŞKİLER	144
1. Ticari ilişkiler.....	145
2. Türk Firmalarının Yatırımları.....	147
3. Müteahhitlik Hizmetleri	150
4. Kredi ilişkileri ve Bankacılık	152
5. Ulaştırma	154
a. Kara Ulaştırma	154
b. Hava Ulaştırma.....	154
6. Haberleşme	156
7. Türk Kırgız İş Konseyi	156
8. Ticari ilişkilerde Yaşanan Güçlükler	157
9. İş Birliği İmkânları.....	157
Ç. SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER	158
D. ASKERİ İLİŞKİLER	164
E. KIRGIZİSTAN'IN TÜRKİYE'DEN BEKLENTİLERİ.....	167
1. Siyasi Beklentiler	167
2. Ekonomik Beklentiler	169

IV. TÜRKİYE’NİN MUHTEMEL POLİTİKALARI VE BÖLGESEL	
ÇIKARLARI.....	173
A. TÜRKİYE’NİN GELECEKTE ORTA ASYA VE KIRGIZİSTAN’A	
YÖNELİK MUHTEMEL POLİTİKALARI	173
B. TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL ÇIKARLARI.....	177
1. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Bölgesel Çıkarları.....	177
2. Orta Asya ve Kırgızistan Konusunda Türkiye’nin Diğer Ülkelerle	
Ortak Çıkarları.....	178
a. Türkiye- ABD Ortak Çıkarları.....	178
b. Türkiye- Rusya Ortak Çıkarları	180
c. Türkiye- Çin Ortak Çıkarları	182
ç. Türkiye-Avrupa Birliği Ortak Çıkarları	185
V. BÖLGEDE YAŞANABİLECEK MUHTEMEL GELİŞMELER.....	188
A. BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ’NİN ORTA ASYA’YA YAYILMASI	188
B. BÖLGEDE ASKERİ ÜSLERİN YOĞUNLAŞMASI	192
C. ORTA ASYA’DA ABD’YE KARŞI RUSYA- ÇİN ORTAKLIĞI.....	199
1. Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Güçlendirilmesi.....	203
2. Şanghay İşbirliği Örgütü’ne Karşı ABD’nin Faaliyetleri	207
Ç. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA BİRLİK	
SAĞLANMASI	210
SONUÇ.....	215
KAYNAKÇA	222
EKLER.....	243
TÜRKÇE ÖZET	253
İNGİLİZCE ÖZET.....	254

KISALTMALAR

a.g.e:	Adı geçen eser
a.g.m:	Adı geçen makale
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO:	Barış İçin Ortaklık
Bkz:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
BOD:	Büyük Ortadoğu
BOP:	Büyük Ortadoğu Projesi
C.:	Cilt
DEİK:	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
ECO:	Ekonomik İşbirliği Örgütü
Exim Bank:	Export-Import Bank
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KEİT:	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
NATO:	Kuzey Atlantik Paktı
OAET:	Orta Asya Ekonomik Topluluğu
OATC:	Orta Asya Türk Cumhuriyetleri
OECD:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
S.:	Sayı
s.:	Sayfa
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİO:	Şanghay İşbirliği Örgütü

TABLOLAR

Tablo No:	Sayfa No:
Tablo – 1: Başlıca Ekonomik Göstergeler	70
Tablo – 2: Kırgızistan'ın Dış Ticaret Verileri	75
Tablo – 3: İhracatta İlk 10 Ülke.....	84
Tablo - 4: İthalatta İlk 10 Ülke.....	84
Tablo - 5: İhracatta İlk 20 Madde.....	85
Tablo - 6: İthalatta İlk 20 Madde.....	85
Tablo - 7: Yıllar İtibariyle Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti.....	145
Tablo - 8: Türkiye'nin Kırgızistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler.....	146
Tablo - 9: Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürünler	147
Tablo -10: Kırgız Cumhuriyetine Tahsis Edilen Eximbank Kredileri	152
Tablo- 11: AB'nin Türk Cumhuriyetlerine İhracatı.....	186

HARİTALAR

Harita No:	Sayfa No:
Harita – 1: Kırgızistan.....	5
Harita - 2: Kırgızistan ve Eyaletleri.....	66

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın ABD'nin resmi olmayan galibiyeti ile sonuçlanması; Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da Rus hegemonyasının zayıflamasına neden olmuş, bu durum adı geçen bölgelerde derin bir stratejik boşluk yaratmıştır. Sovyet Düzeninden bağımsızlığa geçiş sürecinin ani ve kısa sürede gerçekleşmesi, Sovyetler Birliği dağılana dek bu iktidar altında yaşayan yeni devletleri idari yapılanma, uluslararası politikalar ve ekonomik uygulamalar yönünden tereddütte bırakmıştır. Özellikle ekonomik sistemlerinin uluslararası pazarlara uyum süreci bir hayli sancılı olmuş, hatta çoğu ülkede bu süreç henüz tamamlanamamıştır. İdari açıdan da durum farklı değildir. Rus kökenli ya da Rusya tarafından desteklenen yöneticiler otoritelerini yitirince ülke yönetimlerinde ciddi boşluklar oluşmuş, bu boşluğu başta ABD olmak üzere küresel güçler doldurmaya çalışmıştır. Böylece bölge, konumunu güçlendirmeye çalışan tüm güç odakları için yeni bir mücadele alanına dönüşmüştür.

Aslında bölgenin cazibesini artıran en önemli unsur; bölgede yer alan enerji havzaları, fosil yakıtlar ve doğalgaz rezervleridir. ABD ve AB'nin yanı sıra bir yandan dünyanın yeni ekonomik devi Çin, bir yandan halen toparlanma sürecinde olan Rusya ve diğer yandan mevcut ekonomik gücünün yanı sıra siyasi ve askeri güç elde etme peşindeki Japonya'nın girişimleri bölgeyi daha da önemli hale getirmektedir. Asya–Avrupa arasındaki yolların geçiş noktasındaki lojistik önemi ve bu konjonktürden kaynaklanan kolay askeri müdahalede bulunabilme özelliği, bu coğrafyada yakın dönemde şahit olduğumuz ve olmaya da devam edeceğimiz güç çatışmalarının temel nedenlerindendir.

Bölge üzerinde söz sahibi olmak isteyenler yalnızca küresel güçler değildir. Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan gibi bölgesel güçler de çıkarlarını korumak ve bu mücadelenin gerisinde kalmamak adına girişimlerini sürdürmektedir.

Hindistan ve Pakistan'ın sınır sorunları nedeni ile nükleer silahlanma yarışında ısrar etmeleri, İran'ın da enerji kaynaklı nükleer denemelerde bulunması bölgeyi siyasi ve ekonomik açıdan etkileyen istikrarsızlık unsurlarındandır. İşte bu çerçevede Türkiye, bölge ile yukarıda sayılan faktörlerden bağımsız olarak ilişki kurabilecek tek ülkedir. Türkiye'nin bölge ile bütün aktörlerden farklı olarak ortak tarihi bütünlüğü, kültürel, dini ve sosyal geçmişi mevcuttur. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından ortaya çıkan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler en az Sovyetlerin dağılma süreci kadar süratle tesis edilmiş, ancak bu ilişkiler aynı ivmeyle devam etmemiştir. Kurulan öncelikli temaslar çoğunlukla ekonomik olmuş, bu temaslarda meydana gelen karşılıklı hatalar diğer alanlardaki ilişkileri de derinden etkilemiştir.

Türkiye'de Türk dünyasına yönelik bilimsel inceleme ve araştırmalarının başlangıç tarihine bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yılları olduğu görülür. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kurulduğu ilk yıllarından itibaren Atatürk'ün Anadolu dışındaki Türk bölgelerindeki gelişmeleri yakından takip ettiği ve bu konuda son derece hassas olduğu malumdur. Nitekim aşağıdaki ifadesi Atatürk'ün konuya bakış açısını açıkça göstermektedir:

“Bizim bu dostumuzun (Sovyetler Birliği) idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak! Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür...” Atatürk'ün sağlığında yürütülen bu faaliyetler ölümüyle birlikte uzun bir süre adeta kenara bırakılmış, ta ki Sovyetler Birliği'nin parçalandığı yıllara kadar görmezden gelinmiştir.¹

¹ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002, s. 106.

Bu çalışma esasen Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri tarihsel perspektif içerisinde incelemek üzere hazırlanmıştır. Kırgız Cumhuriyeti; bulunduğu konum, sergilediği siyasi irade ve kültürel bağları ile Türkiye Cumhuriyeti için diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine oranla daha farklı bir yere sahiptir.

Kırgızistan diğer bölge ülkeleri gibi zengin enerji yataklarına sahip olmadığından jeostratejik konumu ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan ile geliştireceği siyasi, kültürel ve ticari ilişkiler diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarında bir örnek veya model teşkil edebilir.

Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikalarının etkilerinin en çabuk görülebileceği ülke Kırgızistan'dır. Çünkü Kırgızistan demokratik ve ekonomik yapısı itibarıyla işbirliğine en açık ve istekli ülke konumundadır. Kırgızistan ile ilişkileri geliştirmenin ekonomik olarak Türkiye'ye kayda değer getirisi olmasa dahi siyasi ve kültürel yönden Türkiye için yeni kapılar aralayabilir. Bölgesel güç olma yönünde adımlar atan Türkiye için Kırgızistan ve Orta Asya mutlaka dikkate alınması ve ilişkilerde öncelik verilmesi gereken bir bölgedir.

Tezin hazırlanmasında genelde literatür tarama türünde bir araştırma yöntemi uygulanmıştır. Konuyla ilgili yayımlanmış kitap, dergi, makale, rapor, inceleme yazısı, tez ve diğer dokümanların yanı sıra internette yer alan veri ve bilgilerden de yararlanılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin temel coğrafi özellikleri ve demografik yapısı hakkında istatistikî veriler mevcuttur. Yine aynı bölümde ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı verilerle sunulmuş, Kırgızistan'ın sosyal hayatı ve tarihçesine de değinilerek ülke hakkındaki genel görünüm ortaya konmuştur.

İkinci bölümde Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kırgızistan ile olan ilişkileri bir bütün olarak ele alınmış, tarih içerisinde kurulan karşılıklı etkileşimler ve yaklaşımlar incelenmiştir. Bu incelemede kullanılan zaman dilimi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan günümüze kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. Küresel ve bölgesel güçlerin bölge üzerinde izlediği politikalar da yine bu bölümde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Türkiye ile Kırgızistan arasında siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve askeri ilişkiler hakkında bilgi verilmiştir. Ekonomik ilişkilerin yoğunluğu nedeni ile bu başlık altında daha detaylı sınıflandırmaya başvurulmuştur. Bölümün sonunda ise Kırgızistan ile kurulan ilişkilerde karşılaşılan sorunlara ve Kırgızistan'ın Türkiye'den beklentilerine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde Türkiye'nin gelecekte Orta Asya ve Kırgızistan'a yönelik muhtemel politikaları ve bölgesel çıkarları değerlendirilmiş, beşinci ve son bölümde bölgede yaşanacak muhtemel gelişmeler ele alınmıştır.

I. KIRGIZİSTAN'A GENEL BAKIŞ

A. COĞRAFI ÖZELLİKLER

Kuzeydoğu Asya'ya uzanan Tien Shan (Tanrı) Dağ sırasının bulunduğu bölgede yer alan Kırgızistan'ın yüzölçümü 198.500 km² dir. Kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan ve güneybatısında Tacikistan ile komşu olan Kırgızistan'ın sınırlarının toplam uzunluğu 4500 km.dir. Kırgızistan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki uzaklık 453,6 km, doğu ile batı arasındaki uzaklık ise 925 km.dir 70–80 Doğu boylamı ile 39–43 Kuzey enlemi koordinatlarında bulunan Kırgızistan Cumhuriyeti, Orta Asya'nın kuzeydoğu köşesinde dağlık bölgede kurulmuş bir Müslüman Türk Cumhuriyetidir.²

Harita–1: Kırgızistan (Diğer Kırgızistan haritaları için bkz: Ek I,II)

Kırgızistan geniş çukur alanlara, derin vadilere ve yüksek dağ sıralarına sahiptir. Ortalama rakım 2750 m.dir.

² Mehmet Saray, **Kırgız Türkleri Tarihi-Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, İstanbul , 'y.y.', 1993, s. 7.

En yüksek nokta Pobeda Tepesi deniz seviyesinden 7439 m., en alçak nokta Kara Darya 132 m. yüksekliktedir. Toplam alanın %94'ünden fazlasının deniz seviyesinden yüksekliği 1000 m.yi aşar ve toplam yüzölçümünün yaklaşık %40'ı 3000 m.den yüksektir. Kırgızistan'ın nüfusunun neredeyse tamamı 1800 m.den daha yüksekte yaşamaktadır.

Doğu batı istikametinde 2000 km. uzunluğunda ve 400 km. genişliğinde bir kara kitlesi olan Tien Shan (Tanrı Dağları)'nın yaklaşık üçte ikisi Kırgızistan toprakları içinde yer almaktadır. Karasal iklimin hüküm sürdüğü Tanrı dağlarının eteklerinde yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuk olmaktadır. Gündüz ve gece sıcaklık farklarının çok yüksek olduğu bölgede nem oranı düşük, güneşli gün sayısı ise yüksektir. Tanrı Dağları'nın orta kesimlerinde yer alan Terskey Ala Dağı, Kırgız Sırtları, Batal Kokşaal Dağı ve Akşırak Kuyluğu ile Güney İngilçek ve Kayında Buzulları özellikle dağcılık açısından oldukça önemlidir. Güney İngilçek Buzulu Çin ve Kazakistan sınırı arasında yer almakta olup, 62 km. uzunluğu, 3,5 km. genişliği ve 200 m. kalınlığıyla dünyanın en büyük buzullarından biridir. Bölgede 7000 m.yi aşan iki zirve Pobeda ve Tengri (bkz: Ek III), 6000 m.yi aşan 23 zirve ve 5.000 m.yi aşan 80 zirve bulunmaktadır.³

Ülkenin arazileri Tanrı Dağları ile birbirine geçen vadi ve havzalarla çevrelenmiştir. Bol su kaynaklarının yanı sıra önemli miktarda altın çıkarılan ülkede metal yatakları nadir bulunmaktadır. Kömür, petrol ve doğal gaz, cıva, kurşun ve çinko ancak ülke içinde kullanılabilecek kadar çıkarılmaktadır.

Ekilebilir alanlar %7 iken, otlak ve meraların oranları %44, ormanlık alanlar ise %4 kadardır. Geriye kalan verimsiz, kurak topraklardır. Su kirliliği nedeniyle nüfusun çoğu su ihtiyacını kirli akarsu ve kuyulardan gidermektedir.

³ Selda Özdenoğlu, **Kırgız Cumhuriyeti**, 'y.y.', T.C Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 12.

Bunun sonucu olarak sudan kaynaklanan hastalıklar yaygınlaşmıştır. Bunun yanında hatalı sulama sonucu topraklarda tuzlanma artmaktadır.⁴

Ülkede genel olarak büyüklü küçüklü yaklaşık 40,000 dere ve ırmak bulunmaktadır. Kırgızistan'ın en önemli nehirleri; Narın (555 km.), Çuy (221 km.) (bkz: Ek IV) ve Çatkal (205 km.) dir. Kırgız Cumhuriyeti'nde 1923 adet göl bulunmakta ve kapladıkları alan 6836 km² ye ulaşmaktadır.⁵ Dağlık bir bölge olan Kırgızistan'da çeşitli krater gölleri meydana gelmiştir. Bunlardan biri olan Issık Göl, 6.202 km² bir alana sahip olup etrafı dünyanın en güzel yerlerindendir.⁶ Issık Göl aynı zamanda dünyanın en büyük ikinci krater gölüdür (bkz: Ek V). Issık Gölünün yanında Son Gölü (275 km²) ve Çatır Gölü (175 km²) Kırgızistan'ın diğer büyük gölleridir. Issık Göl 668 m. derinliği ile dünyanın en derin göllerinden biridir. Kuzey ve güney kıyıları bu kıyılara paralel uzanan Tanrı Dağları tarafından çevrelenmiştir. Bu dağlardan gelen 80 civarında irili ufaklı ırmak göle akmaktadır. Issık Göl'ün biraz tuzlu olan suyu en soğuk havalarda bile donmaz. Issık Göl sahip bulunduğu büyük su hacmi ile çevresinin ikliminde büyük ölçüde etkilidir. Çevresi karla kaplı olduğu halde, kışın bölgede ılıman bir iklim hâkimdir.⁷

Kırgızistan karasal iklime sahiptir ve yıl boyu çok az yağmur yağar. Deniz seviyesinden yüksekliği 2000–2500 m. arasında olan bölgelerde yazlar sıcak ve kurudur. Kış mevsimindeki hava sıcaklıkları özellikle dağlar ve dağ vadilerinde oldukça düşüktür. Kırgızistan'da yılın yaklaşık 247 günü güneşlidir.

Kırgızistan'ın genel bitki örtüsünü orman, makilik, bozkır, step, çayır ve su bitkileri oluşturur. Bitki örtüsünde görülen başlıca türler ise çam, ceviz, fıstık, huş ağacı, akağaç ve kavaktır. Güneybatı Tanrı Dağlarında bulunan ceviz ormanı özel bir öneme sahiptir.

⁴ Nermin Güler, "Kırgız Cumhuriyeti Ülke Raporu", *Avrasya Dosyası*, cilt 7, sayı 4, 2002, s. 22..

⁵ Özdenoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

⁶ Saadettin Gömeç, *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*, 'y.y.', Akçağ Yayınları, 2002, s. 73.

⁷ Özdenoğlu, *a.g.e.*, s. 13.

B. DEMOGRAFİK YAPI

Kırgız Cumhuriyeti'nin I.Milli Nüfus Sayımı 24 Mart 1999'da yapılmıştır. I.Milli Nüfus Sayımının sonuçlarına göre, Kırgızistan'ın nüfusu, 4.882.900 olarak hesaplanmıştır. Bu nüfusun 2.380.400'ünü erkekler, 2.442.500'ünü ise kadınlar oluşturmaktadır. Kırgızistan nüfusunun 1.678.600'ü kentlerde, 3.144.300'ü ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır. 1999 yılında yapılan son nüfus sayımına göre Kırgızistan'ın nüfusu, 1989 yılında yapılan bir önceki nüfus sayımına oranla %13,3 artış göstermiştir.⁸

2009 yılında ise nüfusun 5.240.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁹

1999'daki 1.Milli Nüfus Sayımı sonuçlarına göre halkın %64,9'nu Kırgızlar, %13,8'ni Özbekler, %12,5'ni Ruslar, %1,1'ni Çinliler, %1'ni Ukraynalılar ve geri kalan %7'lik bölümünü de diğer azınlıklar oluşturmaktadır.

Çarlık ve Sovyet dönemlerinde Kırgızistan'ın en verimli topraklarına Rus göçmenleri iskân edilmiştir. Dolayısıyla, her cumhuriyette olduğu gibi, bugün Kırgızistan'da da önemli sayıda Rus nüfus bulunmaktadır. Yalnız son yıllarda Rusların Rusya Federasyonu'na göç ettiği, bu nedenle Rus azınlık nüfusunun azalmakta olduğu bilinmektedir.

Kırgızistan'da nüfus yoğunluğu 24,1 kişi/km² dir. Nüfusun en yoğun olduğu bölgeler Oş, Celal-Abad ve Guy'dur. 1989 yılı nüfus sayımı ile mukayeseli olarak, 1999 yılında kentsel nüfus %3,3, kırsal nüfus ise %19,4 oranında artış göstermiştir. En yüksek nüfus artışı, Batken (%22,7), Celalabat (%16,9), Oş (%24,9) bölgelerinde ve Bişkek (%23) şehrinde görülmüştür.

⁸ Özdenoğlu, a.g.e., s. 14.

⁹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 1.

Söz konusu bölgelerdeki nüfus artışı, ülkenin güneyindeki yüksek doğum oranı ile açıklanmaktadır. Bişkek'e doğru yoğun göç veren bölgelerde nüfus, Issık Göl bölgesinde %2,3, Talas bölgesinde %3,8 ve Narın bölgesinde sadece %0,5 oranında artmıştır.

Çuy bölgesi nüfusu ise, 1989 yılı ile karşılaştırıldığında %3,2 azalmıştır. Bu bölgede nüfusun azalmasının nedeni ise, insanların Kırgız Cumhuriyeti sınırları dışına göç etmesidir. Bunun yanında, Talas ve Issık Göl bölgesinden Kırgız Cumhuriyeti sınırları dışına göç eden Alman ve Rusların sayısı da oldukça yüksektir.¹⁰ Bağımsızlık sırasında 100.000 kadar olduğu tahmin edilen Alman nüfusunun %80'ni ülkeden göç etmiştir.

1989 ve 1999 yılı nüfus sayımı sonuçları mukayese edildiğinde, kentsel nüfusun %38,2'den %34,8'e azaldığı, kırsal nüfusun ise %61,8'den, %65,2'ye yükseldiği görülmektedir. Örneğin, Batken bölgesindeki 2 şehir ve 5 şehir tipi yerleşim noktasında oturan kentsel nüfusun oranı on yıl içerisinde toplam bölge nüfusuna göre %30'dan %19'a kadar azalmıştır. Aynı biçimde, Celal-Abat, Oş ve Issık Göl bölgelerinde de kentsel nüfusta azalmalar olmuştur. Bu durum her şeyden önce ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Şehirlerde ve şehir tipi yerleşim noktalarında kömür, renkli metalürji, makine üretimi ve başka sanayi dallarının üretimi gittikçe azalmaktadır. Bu eğilimler ile birlikte bunlara bağlı sosyal-kültürel alt yapı kuruluşları da kapanmaktadır. Nüfusun sektörel dağılımına bakıldığında sanayi %10,2, inşaat %3,4, tarım %48, ulaşım %3,9, perakende ticaret %10,2, sağlık %5,6, eğitim %8,3 oranındadır.

Kırgızistan nüfusunun ortalama yaşı 26,2'dir. Yaş ortalaması; kadınlarda 27,2 erkeklerde ise 25,2 olarak hesaplanmıştır. Nüfusun kırsal kesimde yaşayan kesimin yaş ortalaması 25, şehirlerde yaşayan kesimi ise 28,5'tir.

¹⁰ Gömeç, a.g.e., s. 73.

1 Ocak 1994 tarihinde Kırgızistan'daki kadın nüfus 2,2 milyon, yani toplam nüfusun %51'i olarak sayılmıştır. Kadınların nüfustaki oranı yaş arttıkça yükselmektedir. 70 yaşındaki bir grubun aşağı yukarı %70'i kadındır. Buna karşılık yaşlı kadınlar için herhangi bir özel program mevcut değildir.

Kırgızistan'da kadınların eğitim düzeyi oldukça yüksek olmakla birlikte bu düzey erkeklerinkine kıyasla düşüktür. Bu da kadınların maddi açıdan daha bağımlı bir konumda olduklarına ve maddi sıkıntıları daha yoğun yaşadıklarına işarettir. İşsizliğin artışıyla işsiz kalan kadınların, özellikle de çocuklarına tek başına bakan kadınların problemleri artmaktadır.

Nüfusun yarısını oluşturmalarına karşılık kadınların sosyal ve ekonomik kararlara katılımı bu oranı yansıtmaz. Kararları erkekler verir, kadınlar ise genellikle bu kararları kabullenir.¹¹

Kırgız Cumhuriyeti'nin resmi kaynaklarına göre ülkede 80 civarında etnik grubun varlığından söz edilmektedir. Ülkede genel nüfus içinde, Kırgızlar, Özbekler ve Ruslar başlıca etnik gruplar olarak sayılabilir.

Bağımsızlığın başlangıcından itibaren Kırgızistan, milli politikasında planlı faaliyetler yürütmüştür. Milliyetler arasındaki barış ve dengeyi sağlamak için devlet politikasının temelinde 5 ilke yer almıştır. Bu ilkeler; hoşgörü, iyi niyet, her bir etnik grubun haklarına saygı göstermek, uyum ve işbirliğidir.

Her bir etnik grubun dil ve kültürünün muhafaza etmek sureti ile tek bir ülkeye ait olacak şekilde kendini özdeşleştirmesi için elverişli koşullar oluşturulmuştur. Tüm bunlar ise "Kırgızistan-Ortak Evimiz" formülü ile ifadesini bulmaktadır.

¹¹ Emine Gürsoy Naskali, **Bağımsız Kırgızistan Döğümler ve Çözümler**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 186.

C. SİYASİ YAPI

1. Siyasi Görünüm

Kırgızistan'ın siyasi birliği, 1924 yılında Sovyetler Birliği bünyesinde bir özerk bölge olarak ortaya çıkmış, 1936 yılında Sovyet idaresi altındaki Cumhuriyetlerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Kırgızistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹²

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan siyasi yönden bir türlü istikrara kavuşamamış ve iç karışıklıklar günümüze kadar yaşanmıştır.

Kırgızistan'daki yaklaşık 20 yıllık siyasi geleneğinin anayasa üzerindeki siyasi çekişmeler parlamento, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamları arasındaki güç dengelerinin oluşturulması çabaları ve bu bağlamda ortaya çıkan muhalif hareketler ve kitlesel eylemlerce şekillendiği görülmektedir.¹³

Bu süreçte Kırgızistan'da ilki 2005, diğeri 2010 yılında olmak üzere iki kez halk ayaklanması meydana gelmiş, yine 1990 ve 2010 yıllarında olmak üzere iki kez de ülkenin güneyinde Kırgızlarla Özbek azınlık arasında etnik çatışmalar yaşanmıştır.

Bağımsızlığın ilanından günümüze kadar Kırgızistan siyasi tarihini üç dönemde değerlendirmek mümkündür. Bunlar

- I. Bağımsızlığın İlanı ve Akayev Dönemi
- II. Lale Devrimi
- III. Bakiyev Dönemi
- III. Bakiyev Sonrası Geçici Hükümet Dönemi

¹² **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.1.

¹³ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 1.

a. Bağımsızlığın İlanı ve Akayev Dönemi

SSCB'nin dağılmasından sonra Kırgızistan'ın siyasi sisteminin oturmasının en önemli aşamalarını; 24 Ekim 1990 tarihinde kabul edilen "Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC)'nde cumhurbaşkanı mevkisinin kurulmasına izin verilmesi ve Kırgızistan SSC'nin anayasasında değişikliklerin ve eklemelerin yapılması" konusundaki yasa ile 15 Aralık 1990'da kabul edilen "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Deklarasyonu" oluşturmuştur.¹⁴ Haziran 1990 tarihinde güneydeki Oş şehri ve çevresinde Özbekler ve Kırgızlar arasında yaşanan etnik çatışma sonucu yüzlerce insanın ölmesi üzerine dönemin Kırgız Komünist Partisi Birinci Sekreteri Absamat Masaliyev istifa etmiştir. Masaliyev'in yerine Kırgız Yüksek Sovyeti tarafından o dönem Kırgızistan Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yapan Askar Akayev Kırgızistan Devlet Başkanı olarak atanmıştır.¹⁵ Fazla geçmeden, 1991 yılında Moskova'da yaşanan ve başarısız olan Ağustos darbe girişiminden sonra da, 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan kendisini egemen ve bağımsız bir Cumhuriyet olarak ilan etmiştir.¹⁶

Akayev Gorbaçov'a karşı yapılan 19 Ağustos 1991 tarihli Moskova darbesi sırasında cesur bir biçimde ortaya çıkarak Gorbaçov'u desteklemiş ve darbecilere karşı çıkmıştır. Akayev'in Gorbaçov'u desteklemiş olması ve özellikle de bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgızistan'da göreceli özgür bir ortamın bulunması sebebi ile Batılı gözlemciler tarafından ülke Orta Asya'da "demokrasi adası" olarak nitelendirilmiş,¹⁷ bazı uzmanlar tarafından ise geleceğin "İsviçre'si" olarak da değerlendirilmiştir.¹⁸

¹⁴ Aynura Elebayeva, Margarita Poluhova, "Kırgızistan'daki Siyasi Değişimin Özellikleri", **Avrasya Dosyası**, cilt 7, sayı 4, 2002, s. 102.

¹⁵ Peter Clement, "Prospects for Political Pluralism in Central Asia", In *Search of Pluralism: Soviet and Post-Soviet Politics*, Ed. Carol R. Saivetz, Anthony Jones, Boulder, Westview Press, 1994, s. 94-95.

¹⁶ Elebayeva, Poluhova, **a.g.e.**, s. 102.

¹⁷ John Anderson, **Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?**, New York, Routledge, 1999.

¹⁸ Martha Brill Olcott, **Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security**, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 2005, s. 34.

Gerçekten de Kırgız Cumhuriyeti, Gorbaçov yönetiminin 1980'lerin ikinci yarısında ortaya koyduğu Açıklık ve Yeniden Yapılanma süreci ile Sovyetler Birliği içinde başlatılan demokratikleşme çabalarının en belirgin olarak görüldüğü Orta Asya Cumhuriyeti olmuştur.¹⁹ 1990'lı yıllarda her ne kadar tam demokratik bir ülke sayılmasa da, Kırgız rejimi komşuları ve diğer çevre ülkeler göz önüne alındığında Orta Asya'da demokrasiye en yakın rejim olarak görülmüştür. Bu da fikirlerin ve düşüncelerin sınırlı da olsa hür bir şekilde ortaya konduğu özgürlükçü bir atmosfer yaratmıştır. Kırgızistan'da bağımsız medya ve muhalefet bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁰

12 Ekim 1991'de Akayev tek aday olarak girdiği Cumhurbaşkanlığı seçiminde halkın % 95'nin oyunu alarak sahip olduğu mevkii yasallaştırmıştır. Askar Akayev'in 1991-1993 yılları arasındaki ilk Başkanlık yılları yürütme ve temsil kuvvetleri arasında hangisinin lider olacağı yönünde seçimin yapıldığı yıllar olmuştur. Ayrıca faaliyet alanı kısıtlanmış olsa da ülkedeki en ciddi muhalefet gücünü oluşturan Kırgızistan'daki Komünist Partinin etkisinin azaltılması döneme damgasını vurmuştur. Bu ilk dönemde cumhurbaşkanının yetkileri meclis tarafından kısıtlanmış olduğundan, o dönemde devlet sistem modeli olarak Parlamento-Başkanlık modeline yakın bir rejim uygulanmıştır.²¹

Akayev sadece siyasal alanda değil ekonomik alanda da serbest piyasa ekonomisi oluşturulması için radikal kararlar alıp, bu kararları uygulamaya koymuştur. Örneğin, Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye devletler içinde 1993'de kendi para birimi (Som)'ni kabul eden ve 1998'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan ilk ülke Kırgızistan olmuştur.²²

¹⁹ Özdenoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

²⁰ Yaşar Sarı, "Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü", **OAKA (Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları)**, cilt 5, sayı 9, s. 27-47, 2010, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/ftp/article/83.pdf> , 18 Ekim 2010, s. 36.

²¹ Elebayeva, Poluhova, **a.g.e.**, s. 103.

²² Gregory Gleason, **Market and Politics in Central Asia: Structural Reform and Political Change**, New York, Routledge, 2003, s. 66.

Bununla birlikte Akayev'in tutumu zamanla değişmeye başlamış, mevcut yetkilerle yetinmeyerek bunları daha da genişletme yönünde adımlar atmıştır. Doğal olarak Kırgızistan'daki nispi demokratik havanın kendi rejimlerini ve kendi liderliklerini etkileyeceğini düşünen diğer Orta Asya Devlet Başkanları da Akayev'i daha otoriter politikalar benimsemesi konusunda teşvik etmişlerdir.²³

Akayev'in bu şekilde hareket etmesinde, kendi bölgelerinin destekleri ile öne çıkan mahalli liderlerle, ülkenin geçiş sürecinde kontrolü elinde tutmak isteyen Cumhurbaşkanı arasındaki görüş ayrılıklarının da büyük etkisi olmuştur. Bunun sonucunda Akayev görev süresince devamlı olarak, parlamentoda üstlenmiş ve gündemdeki soruna göre tutum belirleyen muhalefet ittifaklarının direnişi ile karşılaşmıştır.²⁴

1993 yılında ülkede; anayasal reform yapılması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması ve demokratik sistemin oluşturulması için ilk esaslar oluşturulmuştur. 5 Mayıs 1993'te Kırgızistan Yüksek Şurası'nın 12. toplantısında yeni anayasa kabul edilmiştir. Yeni Anayasa Cumhurbaşkanı'na oldukça geniş yetkiler tanımıştır. Fakat bu yetkiler de Akayev için tatminkâr olmamıştır.

1993 yılının Aralık ayında Akayev'in yakın politik çevresi ile ilgili yolsuzluk iddialarının ortaya atılması ve suçlanan kişilerin başında gelen Başbakan Chyngyshev'in istifaya zorlanması Akayev ile Mecliste ağırlığı bulunan Kominist Partiyi karşı karşıya getirmiştir. Akayev yaşanan gerilim karşısında durum üstünlüğünü sağlamak için 1994 yılı Ocak ayında referanduma gitmiş ve halkın % 96 oyu ile kendisi için güven tazelemiştir. Sonraki dönemde Mecliste bir türlü çoğunluk sağlanamamış, bu durumdan Akayev ve Kominist Parti karşılıklı birbirlerini suçlamıştır.

²³ Gregory Gleason, **The Central Asian States: Discovering Independence**, Boulder, Westview Press, 1997, s. 99.

²⁴ Haluk Alkan, **Dünya Bülteni**, (Erişim)

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=129794>, 11 Ekim 2010.

Meclisin alıştırılamaması üzerine 1994 yılından itibaren yeniden Cumhurbaşkanlığı erkinin güçlenmesi ve Parlamento'nun zayıflaması yönünde fikirler belirmeye başlamıştır. Bu eğilim Cumhurbaşkanı ile Meclisi karşı karşıya getirmiş ve sonuç olarak Ekim 1994'te yapılan referandum sonucu Meclis (Jokordu Keneş) dağıtılmıştır.²⁵ Yapılan erken parlamento seçimlerinde de Komünist Partinin etkisini zayıflatmak amacıyla dar bölgeli çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi getirilmiştir. Parlamento seçimlerinden yaklaşık bir yıl sonra, 24 Ekim 1995'de ilk kez çok adaylı Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve bu göreve % 76 halkoyuyla yine Akayev seçilmiştir. Seçimlerden hemen sonra Akayev yeniden halk oylamasına giderek, 10 şubat 1996'da anayasa değişikliği ile yetkilerini daha da genişletmiş, parlamentonun yetkilerini sınırlandırmıştır.

Haziran 1998'de ise Anayasa Mahkemesi Akayev'in 2000 yılında ikinci dönem Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi yönünde engel olmadığına karar vermiştir.²⁶ Ekim 2000'de gerçekleştirilen ve Avrupa Güvenlik işbirliği Teşkilatı (AGİT) tarafından kurallara uygun olmaması nedeni ile eleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Akayev, muhalefetin bölünmüş olması ve seçim hileleriyle galip çıkarak, seçimle ikinci kez Cumhurbaşkanı olmuştur. Seçimler sonrasında Akayev ailesinin (eşi Maryam Akayeva, kızı Bermet Akayeva ve oğlu Aydar Akayev) hem siyasette hem de ekonomik faaliyetlerdeki etkisi artmış,²⁷ bununla birlikte yönetime karşı muhalefet ve protesto gösterileri de giderek yaygınlaşmıştır.²⁸

Akayev'in iktidarını sarsan en önemli gelişme, 1999-2000 yıllarındaki Batken eyaletine giren silahlı Özbekistan İşlam Hareketi'ne karşı Kırgız askeri birliklerinin başarısız olması ve sonuçta diğer ülkelerden yardım istenmesi olmuştur.

²⁵ Elebayeva, Poluhova, **a.g.e.**, s. 105.

²⁶ "Kırgızistan Kronolojisi", **BBC**, http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/country_profiles/296570.stm, 3 Ekim 2010.

²⁷ Yaşar Sarı, Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü, **OAKA**, cilt 5, sayı 9, s. 27-47, 2010, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/ftp/article/83.pdf>, 18 Ekim 2010, s. 38.

²⁸ **Kırgızistan lke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2006, s.2.

Cuma Namangani ve Tahir Yoldaşev liderliğindeki Özbekistan İslam Hareketi militanlarının Tacikistan'daki üslerinden Özbekistan'a saldırı kararı almaları ve Özbekistan'a geçmek için de Kırgızistan'ın Batken eyaletini kullanmaları üzerine bu militanlar ile Kırgız askeri birlikleri arasında çatışma çıkmıştır. Bu çatışmalarda Kırgız birliklerinin başarısız olması ve militanların Özbekistan'a geçmesi, Kırgızistan ile Özbekistan arasında ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır.

Kırgızistan'ın kendi topraklarının güvenliğini sağlama konusunda zafiyet içinde olması, ülkenin geleceği konusunda kuşku ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kırgızistan, Özbekistan İslam Hareketi militanlarını ancak Rusya ve Özbekistan'ın yardımı ile püskürtebilmiştir.²⁹

Akayev iktidarını sarsan bir diğer önemli olay, 2000 yılındaki Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde güneyli muhaliflerin yanı sıra, daha önce Akayev ile çalışmış başta eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Feliks Kulov olmak üzere kuzeyli politikacıların da Akayev'in karşısına rakip olarak çıkmaları olmuştur. Kulov'un adaylığını engelleyebilmek için kural olarak Cumhurbaşkanlığına aday olanların Kırgızca dil sınavından geçmesi zorunluluğu getirilmiş, böylece Kırgızcası iyi olmayan Kulov'un adaylığı engellenmiştir. Daha sonra da Kulov daha önce bulunduğu görevlerle ilgili olarak yolsuzlukla suçlanarak tutuklanmıştır.³⁰

Akayev iktidarının sonunu hazırlayan esas olaylar Mart 2002 yılında Celalabad eyaletinin Aksu ilçesindeki muhalefet milletvekillerinden Azimbek Beknazarov'u desteklemek için gösteriye katılmak isteyenlere ateş açılması ve altı göstericinin ölmesi ile başlamıştır.³¹

²⁹ Sultan Akimbekov, "The Conflict in Afghanistan: Conditions, Problems, and Prospects", **Central Asia: A Gathering Storm?**, Ed. Boris Rumer, Armonk, M.E.Sharpe, 2002, s. 93-95.

³⁰ Kathleen Collins, **Clan Politics and Regime Transition in Central Asia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 247.

³¹ David Lewis, **The Temptations of Tyranny in Central Asia**, London, Hurst & Company, 2008, s. 127-129.

Beknazarov, Kırgız Hükümetinin Parlamento onayını almadan Kırgızistan ile Çin arasındaki ihtilaflı bölgenin bir kısmının Çin'e bırakılmasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Beknazarov tutuklanmış, Beknazarov'u destekleyen hemşerilerinin gösterisi kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Kırgız devletinin kendi halkına karşı silah kullanması büyük tepkilere ve özellikle güney eyaletlerinde Akayev karşıtı muhalif hareketlerin güçlenmesine sebep olmuştur.

Aksu olayından sonra muhalefetin Akayev iktidarına karşı mücadelesi daha organize ve sistematik bir hale gelmiştir.³² Azimbek Beknazarov, Ömürbek Tekebayev, Cipar Çekşeyev Topçubek Turganaliyev, Melis Eşimkanov, Dooronbek Sadırbayev gibi geleneksel olarak muhalefetin saflarında yer almış liderlerin yanı sıra, Akayev'in Başbakanı ve Aksu olaylarının sorumlusu olarak gösterilen Kurmanbek Bakiyev ile yine Akayev döneminde önemli görevlerde bulunmuş Otunbayeva da Akayev karşıtlarının saflarına geçmiştir.

Akayev siyasetçi olarak her zaman muhalefeti karşısına almak yerine taktiksel olarak zaman zaman muhalefetin taleplerini de dikkate almıştır. Örneğin muhalefetin talebi üzerine bir kısım muhaliflerin de dâhil olduğu Anayasa Şurasını toplayarak, yönetim erkleri arasındaki güç dengesini ve Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini tartışmaya açmıştır. Fakat bu Şura'nın aldığı kararlardan farklı bir anayasa değişikliği metni hazırlayarak Şubat 2003'de referanduma gitmiştir. Akayev bu manevrası ile kendisinin 2005 yılına kadar Cumhurbaşkanı olarak kalmasının yolunu açmıştır. Referandum sonucunda Kırgız Parlamentosu iki kamaralı Meclis yapısından tek kamaralı Meclis haline getirilmiş, parlamenterlerin sayısı da 100'den 75'e düşürülmüştür. Bu değişikliklerin 2005 Parlamento seçiminde uygulanmasına karar verilmiştir.³³

³² Scott Radnitz, "Networks, Localism and Mobilization in Aksy, Kyrgyzstan", **Central Asian Survey**, cilt 24, sayı 4, 2005, s. 405-424.

³³ Lewis, **a.g.e.**, s. 129-130.

Akayev, 2005 yılında görev süresinin bitmesi ile Cumhurbaşkanlığını bırakacağını açıklamış, ancak bu açıklama gerek ülke içersinde, gerekse uluslararası çevrelerde şüphe ile karşılanmıştır. Nitekim seçimlerde Akayev'in kızı Bermet ve oğlu Aydar ile iki baldızı, Cumhurbaşkanlığı Sekreteri ve Başbakan'ın çocukları milletvekili seçimlerine adaylıklarını koyduklarında tartışmalar yeniden alevlenmiştir.³⁴ Bu arada kendilerine "Halkla Birlikte, Halk İçin" adını veren bir grup, Akayev'in görev süresinin uzatılması yönünde referanduma gidilmesi isteğiyle bir imza kampanyası başlatmıştır.³⁵

Akayev rejiminin sonunu Şubat ve Mart 2005 yılında yapılan iki turlu parlamento seçimlerinin sonuçları getirmiştir.³⁶ İlk tur parlamento seçimleri 27 Şubat 2005 tarihinde gerçekleştirilmiş, bu turun sonunda muhalefet liderleri seçimlerin adil ve şeffaf olmadığını ileri sürmüştür. Bu arada 2 Mart 2005 gecesi Otunbayeva'nın evine kimliği belirsiz kişilerce saldırıda bulunulmuştur. Yapılan ikinci tur seçimlerinden sonra muhalefetten en güçlü aday olarak bilinen ve 30 Ekim 2005'de yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerine muhalefetten tek aday olarak gitmesi planlanan eski başbakanlardan Kurmanbek Bakiyev de ikinci turu geçememiştir.³⁷

b. Lale Devrimi

Parlamento seçimlerinde muhalif liderlerin Meclis dışında kalması üzerine muhalefet yandaşları seçimlerde usulsüzlük yapıldığını, Akayev'in parlamentoya akrabalarını ve yandaşlarını soktuğunu ve iki dönem görev yaptığı için anayasa engeli yüzünden yeniden Devlet Başkanı olamayacak olan Akayev'in anayasada değişiklik yaparak iktidarını sürdürmeyi

³⁴ Andrei Gordeyev, "Kyrgyzstan Protests: Rehearsal For Revolution?", **Eurasia Insight**, 13 Ocak 2005.

³⁵ "Alkan, a.g.e.

³⁶ Rafis Abazov, "The Parliamentary Election in Kyrgyzstan, February/March 2005", **Electoral Studies**, cilt 26, sayı 2, 2007, s. 529-533.

³⁷ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2006, s.4.

planladığını iddia etmişlerdir.³⁸ Nitekim Akayev'in oğlu Aydar Akayev ilk turda, kızı Bermet Akayeva ise ikinci turda Meclise girmiştir.

Bu olaylardan sonra Celalabad'da protesto gösterileri başlamış (bkz: Ek XII) ve 15 Mart 2005 günü başta Bakiyev ve Otunbayeva olmak üzere muhalefet liderleri de Celalabad'da göstericilere destek vermişlerdir.³⁹ Takip eden günlerde gösteriler güneydeki diğer şehir, taşra ve kasabalara da yayılmış, Oş'ta yürüyüşe geçen göstericiler bazı hükümet binalarını ve havaalanını ele geçirmiştir. Kısa sürede olaylar Bişkek'e sıçramış ve isyancılar Cumhurbaşkanlığı sarayını işgal etmişlerdir.

Gelişmeler üzerine Akayev, ailesini de yanına alarak Rusya'ya sığınmış, ardından Başbakan Nikolay Tanayev de istifa etmiştir. Bu suretle 14 yıl süren Akayev dönemi sona ermiştir.

Böylece SSCB'den kopan devletlerin tarihinde yaşanan Kadife Devrimi, Gül Devrimi, Sarı ve Turuncu Devrimlerden sonra Kırgızistan'da da Lale Devrimi olarak yeni bir süreç başlamıştır. Aslında olacaklar önceden kendini belli etmiş, Amerikalı yazar Brezenski, Kırgızistan'ı "Asya'nın Balkanları" diye nitelediğinde Kırgızistanlı vatanseverleri bile bir ürperti almıştır.

Birileri sokağa dökülmüş, elinde sarı bayrak sallayan bir genç atın üzerinde devrim rüzgârı estirmiştir. Bu devrim doğunun dinamiklerini anlamayanlar tarafından 'batının iktidarı değiştirdiği' yönünde algılanmıştır.

Lale Devriminden sonra beklenen gelişmeleri ve bu devrimin sonuçlarını Kırgızistan Eski Dışişleri Bakanı Askar Aytmatov şu şekilde yorumlamıştır:

³⁸ "Kırgızistan Durulmaya Başladı", **CNNTÜRK**, (Erişim) <http://www.cnnturk.com/fotogaleri/dunya/2005/03/26/kirgizistan.durulmaya.basladi/1823.1/index.html#photogal>, 17 Eylül 2010.

³⁹ Yaşar Sarı, Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü, **OAKA**, cilt 5, sayı 9, s. 27-47, 2010, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/ftp/article/83.pdf>, 18 Ekim 2010, s. 40.

“Ukrayna ve Gürcistan’daki turuncu devrimlerdeki senaryo burada da sahneye konuldu. Ama sonuçları farklıydı. Gürcistan ve Ukrayna’da turuncu devrimlerin en başlıca özelliği, ülkelerin dış politikalarının devrimden sonra net bir biçimde yön değiştirmesiydi.

Burada farklı bir gelişme oldu. Amerikalı dostlarımız, Lale Devrimi’ne çok yatırım yaptıkları halde, şu an Kırgızistan’ın Rusya’yla ilişkileri daha sıkı. Sanırım Amerika yanlış bir hesap yaptı. Buradaki durumu tam anlayamadı.”

Cengiz Aytmatov’un oğlu Askar Aytmatov da bu devrimde Amerika’nın hesaplarının tutmadığı yönünde yorum yapmıştır.

Gerçekten de Kırgızistan; Rusya, Amerika ve Çin’in arasındaki şeytan üçgeninin ağırlık merkezinde bulunmaktadır ve Şangay İşbirliği Örgütüne üyedir. En büyük ticaretini ise Rusya ile gerçekleştirmektedir. Daha da önemlisi bölge ülkelerinin sınırları Rus Ordusu tarafından korunmaktadır.⁴⁰

Kırgızistan’daki iktidar değişiminin, siyasal rejim dinamikleri ışığında ele alındığında, ülke yönetiminde merkezi bir denetim ağı oluşturma isteğinde olan iktidar ile merkezkaç güçler arasındaki gerilimin bir sonucu olduğu belirtilebilir.⁴¹

Bu çerçevede Kırgızistan’daki lale devrimi patronaj ağları ile birbirlerine bağlı kabilelerin ve yerel liderlerin girişimi sonucu gerçekleşmiştir. Hatta bu gruplar içinde bizzat Akayev’in yönetimi sırasında güçlenmiş çevreler de bulunmuştur. Bu nedenle “Lale Devrimi”, Kırgızistan’da ideolojik veya stratejik bir değişimden çok rollerin değişimi anlamına gelmiştir.⁴²

⁴⁰ Banu Avar, **Avrasyalı Olmak**, İstanbul, Truva Yayınları, 2007, s. 121-127.

⁴¹ Alkan, **a.g.e.**

⁴² Scott Radnitz, “What Really Happened in Kyrgyzstan?”, **Journal of Democracy**, cilt 17, sayı 2, 2006, s.133; Rafis Abazov, “The Parliamentary Election in Kyrgyzstan, February/March 2005”, **Electoral Studies**, cilt 26, sayı 7, 2007, s. 533.

c. Bakiyev Dönemi

Akayev'in ülkeyi terk etmesi üzerine Kırgızistan Yüksek Mahkemesi'nin verdiği kararla başta Kulov olmak üzere hapisshanede bulunan bazı muhalefet liderleri serbest bırakılmıştır.

Yeni yönetimin karşısına çözüm bekleyen üç acil sorun belirlemiştir: Bunların ilki Bişkek'te asayişin sağlanması, ikincisi Parlamento sorunu ve üçüncüsü de iktidarın nasıl paylaşılacağıdır.

Geçmişte güvenlik birimlerinde görev yapmış olması sebebi ile Kulov, Bişkek'te asayişin sağlamakla görevlendirilmiştir. Gösteriler esnasında başta hükümet binaları olmak üzere birçok işyeri harap edilmiş, bazı göstericiler Bişkek etrafındaki arazi, işyerleri ve otellere (bunlardan biri de bir Türk girişimcinin işlettiği Pınar Oteli'dir) el koymuş, başta yine bir Türk yatırımcıya ait Bişkek'in en işlek alışveriş merkezi Beta Store olmak üzere alışveriş merkezleri ve dükkânların çoğunu yağmalamıştır. Kulov ancak bir süre sonra Bişkek'te asayişin sağlayabilmiştir.⁴³

Yönetimin karşılaştığı diğer bir sorun da, aynı anda iki parlamentonun ortaya çıkması olmuştur.⁴⁴ Akayev yönetiminin devrilmesinden iki gün önce yeni Meclise Merkez Seçim Komisyonu tarafından verilen onay, Kırgızistan Yüksek Mahkemesi tarafından seçim usulsüzlükleri ile ilgili yapılan itirazlar gerekçe gösterilerek geçersiz sayılmıştır. Bu karardan eski Meclisin görevine devam edeceği anlamı çıkmıştır. Oysa ortada bir de 2005 parlamento seçiminde seçilmiş olanlar parlamenterler vardır. Kırgızistan Yüksek Mahkemesinin kararından sonra sorunu çözmek üzere önce eski Meclis toplanarak Kurmanbek Bakiyev'i geçici Başbakan olarak atamıştır. Bundan iki gün sonra da Merkez Seçim Komisyonu itirazları sonuçlandırarak seçimler sonucunda oluşan yeni meclise onay vermiştir.

⁴³ Sarı, a.g.e., s. 41.

⁴⁴ International Crisis Group (ICG), "Kyrgyzstan: After the Revolution", **Asia Report**, sayı 97, 2005, s. 11. 41, (18 Ekim 2010).

Yeni Meclis ilk toplantısında Bakiyev'in kabinesini onaylayarak Kırgızistan'da yeni dönemi başlatmıştır. Ortaya son derece ilginç bir tablo çıkmıştır. Üzerinde fırtınalar kopan meclis seçimleri ile oluşan Parlamento on kadar değişiklikle yeni dönemde görevine devam etmiştir.⁴⁵ Üstelik Akayev yanlısı denilen Meclis üyeleri yeni koşullara hemen uyum sağlamış ve Bakiyev Hükümetine onay vermiştir. Aynı uyum Bakiyev'in Meclise sunduğu kabine bileşiminde de görülmüştür. Kabinede, bakanlıkların iktidar değişimi sürecinde rol oynayan liderler arasında dağıtıldığı, aynı zamanda Akayev ailesine yakın kişilerin ve bazı eski bakanların konumlarını korudukları görülmüştür.⁴⁶

İktidar değişiminin iki lideri Beknazarov Başsavcılığa, Tekebayev ise Meclis Başkanlığına getirilmiştir. Böylece ortaya daha düne kadar devrik Akayev'in Başbakanı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına oturacağı, eski Cumhurbaşkanı'na yakın isimlerin, devrim liderleri ile birlikte görev yapacakları bir kabine oluşturulmuş, Akayev'in oğlu Aydar'ın da milletvekili olarak Meclis'te bulunduğu bir yasama bileşimi ile "yeni" bir dönem başlamıştır.

İktidar değişiminin Kırgızistan'da siyasal hayatın işleyişi üzerinde kalıcı bir dönüşümü doğurmadığı kısa süre içerisinde anlaşılmıştır.⁴⁷

Yeni yönetimle Meclis arasındaki ilk anlaşmazlık Hükümetin, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 26 Haziran'da yapılması önerisine Meclisin karşı çıkması ile su yüzüne çıkmıştır. Tekebayev, Akayev resmen istifa etmeden yapılacak seçimlerin meşru olmayacağı gerekçesiyle bu öneriyi reddettiklerini açıklamıştır.⁴⁸

⁴⁵ Alkan, **a.g.e.**

⁴⁶ Theodor Tudoroiu, "Rose, Orange, and Tulip: The Failed Post-Soviet Revolutions", **Communist and Post-Communist Studies**, cilt 40, 2007, s. 335.

⁴⁷ Alkan, **a.g.e.**

⁴⁸ Gulnoza Saidazimova, "Kyrgyzstan: Parliament Accepts President's Resignation", 12 Nisan 2005.

Dört gün sonra Akayev, kendisine bazı güvenceler veren Meclis kararlarından sonra, Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı'ndan istifa ettiğini resmen açıklamış, Meclis de Cumhurbaşkanlığı seçim tarihini 10 Temmuz 2005 olarak ilan etmiştir.⁴⁹

Yeni yönetimin karşılaştığı en önemli sorun ise iktidarın nasıl paylaşılacağına belirlenmesi olmuştur. Muhalefet liderleri farklı görüşe, geçmişe ve düşünceye sahip siyasetçilerdi ve bunların tek ortak noktası Akayev'e karşı olmalarıydı. İçlerinde ülkeyi yönetmek için aday olan iki güçlü isim vardı; güneyden Kurmanbek Bakiyev, kuzeyden Feliks Kulov. Bakiyev ve Kulov, ülkenin güney ve kuzey olarak bölünmesi tehlikesi karşısında işbirliği yapmaya karar vererek⁵⁰ 12 Mayıs 2005'de aralarında yaptıkları anlaşmayı kamuoyuna açıklamıştır. Buna göre Kulov, Bakiyev'i Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde destekleyecek, Bakiyev'in seçimleri kazanması durumunda da, Başbakanlık görevine getirilecektir.⁵¹ Anayasanın değiştirilerek Cumhurbaşkanı'nın elindeki bazı yetkilerin Parlamente'ye ve Hükûmete verilmesi, işbirliğinin temel şartı olarak belirlenmiştir.⁵²

Cumhurbaşkanlığı seçimi Temmuz 2005'de yürürlükte olan yasal düzenlemelere göre yapılmıştır. Hatta seçimin yönetiminden sorumlu Merkez Seçim Komisyonu Başkanlığını Akayev tarafından atanmış olan Tuygunali Abduraimov yapmıştır.⁵³ Seçimi beklenildiği gibi Bakiyev kazanmış ve Cumhurbaşkanlığı koltuğuna artık resmi olarak otururken Kulov da Başbakan olmuştur. Bakiyev iktidarını sağlamlaştırmak için belli başlı muhalefet liderlerini önemli görevlere atamış, Roza Otunbayeva'yı Dışişleri Bakanlığına, Akayev'in diğer muhaliflerini de önemli görevlere getirmiştir.⁵⁴

⁴⁹ Alkan, **a.g.e.**

⁵⁰ Sarı, **a.g.e.**, s. 41.

⁵¹ "Kyrgyzstan's Presidential Election: Will It Give Bakiyev A Mandate That Promotes Stabilization?", **Eurasia Insight**, 07 Temmuz 2005.

⁵² Sarı, **a.g.e.**, s. 41.

⁵³ "Kyrgyz Republic: Presidential Election 10 July 2005", **OSCE/ODIHR Final Report**, Varşova, 2005, s. 5.

⁵⁴ International Crisis Group (ICG), **a.g.e.**, s. 10.

Başlangıçtaki iyimser havaya rağmen bundan sonra yaşananlar, Kırgızistan'daki tüm yetkileri merkezde toplamak isteyen iktidar ile yönetime ortak olmak isteyen merkezkaç kuvvetler arasındaki gerilimin oluşturduğu aynı siyasal arka plan çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır.⁵⁵

Bakiyev iktidarının karşılaştığı en önemli sosyal problem, Akayev zamanında ortaya çıkan, siyasal karışıklık döneminde daha da güçlenen mafya tipi örgütlenmeler ve örgütler arasındaki güç mücadelesi olmuştur.⁵⁶ Bu mücadelenin sonucu olarak ülkede arka arkaya suikastlar yaşanmıştır. Önce Haziran 2005'te devrik lider Akayev'e yakınlığı ile bilinen milletvekili Cırgalbek Surabaldiev, Ekim 2005'te iktidar değişimin finansörü olarak bilinen güneyli işadamı ve milletvekili Avukat Bayaman Erkinbayev ve Ekim 2005'te de Başbakan Kulov'a rakip bir isim olarak bilinen Milletvekili Tınıçbek Ahmetbayev suikast dalgasının ilk kurbanları olmuştur. Nisan 2006'da bu kez Başbakan'a yakın bir isim olan Demokrasi ve Sivil Toplum Koalisyonu Başkanı Adil Baysalov uğradığı silahlı saldırı sonucu ağır yaralanmış, Mayıs 2006'da ise daha önce öldürülen Tınıçbek Ahmetbayev'in kardeşi Rusbek Ahmetbayev Bişkek yakınlarında uğradığı suikast sonucunda öldürülmüştür.⁵⁷

Yaşanan bu olaylar yeni iktidar ile birlikte yeraltı dünyasında da bir güç mücadelesinin başladığını göstermiştir.⁵⁸

Kırgızistan, Afganistan'dan gelen narkotiğin başta Rusya olmak üzere eski Sovyet topraklarına ve Avrupa'ya transfer edilmesinde önemli bir geçiş noktasıdır. Bu dönemde mafya grupları kuzeydeki Dordoy ve güneydeki Karasu pazarlarını kontrol etmek için birbirleri ve siyasilerle mücadele içine girmiştir.

⁵⁵ Alkan, **a.g.e.**

⁵⁶ Sarı, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁷ Haluk Alkan, "Post-Soviet Politics in Kyrgyzstan: Between Centralism and Localism?", **Contemporary Politics**, cilt 15, sayı 3, 2009, s. 365-367.

⁵⁸ Sarı, **a.g.e.**, s. 41.

Muhalefetin, Bakiyev ve çevresindekilerin de bu çatışmalarda rol oynadığını ileri sürmesi ise çatışmanın sadece mafya liderleri arasında olmadığını göstermiştir.⁵⁹ Yaşanan suikast dalgası önce Hükümetin bazı üyeleri ile Parlamento, daha sonra doğrudan yeni Cumhurbaşkanı ile Parlamento arasında bir gerilim ve çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Öncelikle Bakiyev, Surabaldiev ve Erkinbayev suikastlarını gerekçe göstererek Başsavcı Beknazarov'u görevden almış, böylece devrimden sonra oluşan yeni iktidar yapısı içinden ilk kopan isim, Aksu olayları nedeniyle Bakiyev ile anlaşamayan Beknazarov olmuştur.⁶⁰

27 Ekim 2005'de Meclis, Bakiyev'in kabinesi hakkında yeniden güven oylamasına gitme kararı almış ve aralarında Dışişleri Bakanı Otunbayeva'nın da bulunduğu üç Bakana güvenoyu vermemiştir. Otunbayeva, sonuçları iptal edilen bir seçim bölgesinde yapılan seçimlerde adaylığını koyduysa da, milletvekilli seçilememiştir. Bu şekilde Otunbayeva, Beknazarov'dan sonra yeni iktidardan kopan ikinci isim olmuştur.⁶¹ Bakiyev onların yerine Akayev için çalışmış bürokratları getirmiştir. Bu arada Bakiyev'in Kulov ile oluşturduğu kuzey-güney birlikteliği bir süre daha devam etmiş fakat Kulov'un siyasal etkisi gitgide azalmıştır.⁶²

Ocak 2006'da Parlamento'nun, bazı yetkilileri ülkede yaşanan suikastların aydınlatılması konusunda yeterli çabayı göstermedikleri gerekçesiyle istifaya davet eden bir karar alması, gerilimi Cumhurbaşkanı ile Parlamento arasındaki bir çatışmaya dönüştürmüştür. 3 Şubat 2006'da Meclis'te sürpriz bir konuşma yapan Bakiyev, milletvekillerini özel çıkarlarının peşinde koşmakla suçlamış ve artık legal ve illegal tüm faaliyetlerine son vererek ülkenin gereksinim duyduğu yasaları çıkarmaya davet etmiştir.

⁵⁹ Alexander Kupatadze, "Organized Crime Before and After the Tulip Revolution: The Changing Dynamics of Upperworld-Underworld Networks", *Central Asian Survey*, cilt 27, sayı 3, 2008, s. 279-299.

⁶⁰ Haluk Alkan, **Kırgızistan; Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişinin Gölgesinde Siyasal İktidarsızlık**, Ankara, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2010.

⁶¹ Alkan, a.g.e.

⁶² Sarı, a.g.e., s. 41.

Meclis Başkanı Tekebaev ve Eshimkanov, Cumhurbaşkanı'nın yaptığı konuşmayı eleştirmiş, özellikle Tekebaev'in Bakiyev'e yönelik sert sözleri tartışmanın büyümesine neden olmuştur. Tekebaev 10 Şubat 2006'da Meclis Başkanlığı görevinden istifa ettiğini açıklamıştır.⁶³ Bu son olayla iktidar değişimin diğer bir etkili ismi Tekebaev de konumunu kaybetmiştir.

28 Nisan'da Parlamento bu kez, Başbakan Kulov dışındaki tüm Bakanların çalışmaları hakkında yetersizlik kararı vererek gerilimi bir hükümet krizine dönüştürmüştür. 18 Bakan 2 Mayıs 2006 tarihinde istifalarını Cumhurbaşkanı Bakiyev'e sunmuş, Bakiyev istifaları kabul etmeyip hükümeti bir süre daha görevde tutmaya çalışmıştır.⁶⁴

2006 yılının ilkbaharından itibaren muhalefetin Bakiyev karşıtı gösterileri artmaya başlamıştır. Bakiyev'in söz verdiği anayasal reformları yapması ve Cumhurbaşkanı'nın merkezde olduğu bir sistem yerine Parlamento ağırlıklı bir sisteme geçilmesi talep edilmiştir. Tekebayev, Atambayev ve Otunbayeva'nın liderlik ettiği muhalefet, anayasal reformların yapılması için gösterilere önderlik yapmışlardır.⁶⁵ Bakiyev, muhalefetin 29 Nisan 2006'da Bişkek'te on binin üzerinde kişinin katılımıyla büyük bir protesto gösterisi düzenlemesi üzerine geri adım atmak zorunda kalmıştır. Kırgızistan'da bu sayıda bir kalabalığın "devrim" yapabildiği düşünüldüğünde, gösteriler Bakiyev ve çevresindekiler için büyük tedirginliğe sebep olmuştur.

Ekim 2006'da ülkedeki gerilim Başkanlık rejiminin güçlendirilmesine dönük reformları öne çıkaran Cumhurbaşkanı ile Parlamento'nun yetkilerinin artırılmasını talep eden muhalefet arasında açık bir çatışmaya dönüşmüştür.

⁶³ Bruce Pannier, "Kyrgyzstan: President Warns Parliament over Course of Confrontation", 04 February 2006; "Kyrgyz Parliament Fails to Elect New Speaker", **RIA Novosti**, 28 February 2006; "Kyrgyzstan's Parliament Elect New Speaker", **Eurasia Insight**, 02 March 2006.

⁶⁴ Alkan, **a.g.e.**

⁶⁵ International Crisis Group (ICG), "Kyrgyzstan: The Challenge of Judicial Reform", **Asia Report**, sayı 150, 2008, s. 12-13.

Başka bir ifade ile otoriter bir merkezileşme çabası içindeki Cumhurbaşkanı ile yerel liderlerin direnişi, tıpkı Akayev döneminde olduğu gibi, yeni dönemde de siyasal hayata rengini vermiştir.⁶⁶ Yine beklenildiği gibi gerilim kısa zamanda anayasal bir tartışmaya dönüştür. Muhalefet ünlü Ala Too meydanında bu kez doğrudan Bakiyev'in istifasını isteyen gösterilere başlamıştır. Gösterilere yine Beknazarov, Tekebayev, Eshimkanov gibi 2005 yılındaki iktidar değişiminin ön saflarında yer alan kişiler liderlik etmiştir. Ayrıca Almazbek Atambayev, Omurbek Babanov ve Temir Sariev gibi kuzeyli işadamları da gösterilere finansal destek sağlamıştır.⁶⁷ Gösteriler Kasım 2006'da doruk noktasına ulaşmış,⁶⁸ sonuçta Cumhurbaşkanı ile muhalefet arasında Parlamento'nun yetkilerini arttıran bir dizi anayasa değişikliği üzerinde anlaşarak kriz yatıştırılmıştır.⁶⁹

Görüldüğü gibi 2005 yılındaki iktidar değişimi ülkedeki siyasal rejimin işleyişi üzerinde somut bir değişim getirmemiş, rollerin değişimi dışında istikrarsızlığın çözümüne hizmet etmemiştir. 2006 yılındaki çatışma sonrasında yaşanan bir dizi gelişme Cumhurbaşkanı Bakiyev'in ülkedeki siyasal sistemin işleyişi üzerinde köklü bir değişim yapma isteğini gözler önüne sermiştir. Bu değişim temelde Kırgızistan'a özgü bir çözüm değildir. Bakiyev Azerbaycan ve özellikle Kazakistan deneyiminden hareketle, ülkede kurulacak ulusal düzeyde örgütlü bir devlet partisiyle, elemeci ve hileli bir seçim sistemiyle şekillendirilen uysal bir Parlamento'nun başlıca aktörlerini oluşturduğu bir vitrin demokrasisinin yapılandırılmasını amaçlamıştır. Azerbaycan ve Kazakistan'da bu yapılanma sosyo-ekonomik değişimden kaynaklanan muhalif hareketlerden özerk bir biçimde iktidar monopolünün sürdürülmesine hizmet etmektedir.

⁶⁶ Alkan, a.g.e.

⁶⁷ Daniel Sershen, "Kyrgyzstan: Anti-Administration Protest Turns Violent", **Eurasia Insight**, 07 November 2006.

⁶⁸ International Crisis Group (ICG), "Kyrgyzstan: The Challenge of Judicial Reform", **Asia Report**, sayı 150, 2008, s. 12-13.

⁶⁹ Sershen, a.g.m.

Bakiyev Kazakistan'da Nazarbayev'in hakemliğinde oluşturulan otoriter Başkanlık rejimin unsurlarını Kırgızistan'a transfer ederek, Parlamento'nun muhalefetin üstlendiği bir kurum olmasını engellemeyi, muhalefeti büsbütün sokağa iterek gerekirse zor yolu ile zayıflatmayı hedeflemiştir. Bu girişimin ilk adımı 19 Aralık 2006'da Başbakan Kulov'un istifasını Bakiyev'e sunması ile atılmıştır. 2006 yılında yapılan Anayasa değişikliklerine göre Hükümet Parlamento'daki çoğunluk partisi tarafından kurulacaktır.⁷⁰ Oysa parlamentoda bir çoğunluk partisi, daha doğrusu partiler arasında paylaşılmış bir dağılım söz konusu değildir. 2003 yılındaki anayasa değişikliklerine göre Parlamento'nun bütün üyeleri bireysel adaylık yöntemiyle dar bölge çoğunluk sistemi ile seçilmiş bağımsız aday statüsündedir. Dolayısıyla hükümetin kurulabilmesi için bir erken seçim zorunluluğu gündeme gelmiştir.⁷¹ Parlamento'da bu konuda tartışmalar sürerken, Bakiyev kendi yanlısı bir grup milletvekili aracılığı bir dizi anayasa değişiklik teklifini gündeme taşımıştır. Bu teklif Parlamento üzerinde ikinci bir baskının doğmasına neden olmuştur.⁷² Hükümetin oluşturulamadığı böyle bir ortamda, değişiklik tekliflerinin reddedilmesi durumunda Cumhurbaşkanı Anayasanın 63. maddesine dayanarak Meclisi fesih kararı alabilmektedir. Meclis bu ortamda değişiklik teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu değişikliklerle 2006 yılı Kasım ayında parlamenter yetkileri güçlendiren düzenlemeler geri alınarak, Cumhurbaşkanı'nın yetkileri tekrar artırılmıştır.⁷³

Bakiyev'in Parlamente'ya yönelik atağı bununla da sınırlı kalmamıştır. Anayasa değişiklikleri kabul edildikten hemen sonra Cumhurbaşkanı, eski Başbakan Kulov'u iki kez üst üste Parlamento'ya Başbakanlık için önermiş ve beklenildiği gibi her ikisinde de ret cevabı almıştır. Kırgızistan Anayasasına göre Cumhurbaşkanı'nın önerdiği Başbakan adayına Parlamento üç kez ret cevabı verdiği takdirde Cumhurbaşkanı'nın Parlamente'yu fesih yetkisi

⁷⁰ Alkan, **a.g.e.**

⁷¹ Bruce Pannier, "Kyrgyz Government Resigns", **RFE/RL**, 19 December 2006.

⁷² Alkan, **a.g.e.**

⁷³ Daniel Sershen, "Kyrgyzstan's Politicians Pick Up in 2007 Where They Left Off Last Year", **Eurasia Insight**, 11 January 2007.

doğmaktadır. Dolayısıyla Bakiyev üçüncü defa Kulov'un adını öne çıkartarak Parlamentoyu yeniden fesih tehdidi altına almıştır. Kamuoyu bu tartışma üzerinde yoğunlaşmışken, Bakiyev beklenmedik bir adım daha atarak Kulov'u üçüncü kez önermeyip, onun yerine ılımlı bir Kuzeyli olan Azim Isabekov'u Başbakan olarak Parlamentonun onayına sunmuş, Parlamento da Isabekov kabinesine hemen onay vermiştir.⁷⁴ Bu şekilde Bakiyev bir yandan Parlamentodaki muhalefeti zayıflatırken, öte yandan 2005 yılından beri süregelen Kulov ile iğreti ittifaka da son vermiştir.⁷⁵ Kulov da yeni hükümetin güvenoyu almasından kısa bir süre sonra muhalefetin saflarına katıldığını açıklamıştır. İlginç olan daha düne kadar Kulov karşıtı Tekebaev gibi isimlerin onun basın toplantısına katılarak destek vermeleridir.⁷⁶ Başka bir ifade ile 2005 yılındakine benzer şekilde dün düşman olanlar bugün aynı safta birleşmişlerdir. Eylül 2007'de Anayasa Mahkemesi 2006 yılında gerçekleştirilen iki anayasa değişikliğini de usul açısından anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir.

Bu karara hazırlıklı olan Bakiyev, karardan bir gün sonra yeni bir anayasa paketini 21 Ekim'de yapılacak bir referandumla halka götüreceğini açıklamıştır. Bakiyev Kırgız siyasal hayatı için bildik bir yöntemle, tek taraflı anayasa değişikliklerini referandumuna götürerek krizi aşmaya çalışmıştır. Gelişmeler, Bakiyev'in anayasa değişikliklerinin ötesinde daha kapsamlı bir değişimi amaçladığını göstermiştir. 21 Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile yeni anayasa, resmi açıklamaya göre % 82 katılım oranı ve % 76 evet oyu ile kabul edilmiştir.

Bu anayasa Kırgızistan'da siyasal hayatın işleyişinde önemli değişiklikler yapılmasına dönük girişimin ilk adımını oluşturmuştur.

⁷⁴ Nurshat Ababakirov, "The Story Goes on: Kyrgyz Tandem Break Sup, Kulov Out of Power", Central Asia", **Caucasus Analyst**, cilt 9, sayı 3, 2007, s. 13-14.

⁷⁵ Daniel Sershen, "Kyrgyzstan: Parliament Confirms A New Prime Minister", **Eurasia Insight**, 29 January 2007.

⁷⁶ Daniel Sershen, "Kyrgyzstan: Former Prime Minister Joins Opposition, Heightened Political Tension Likely", **Eurasia Insight**, 14 February 2007.

Yeni anayasa ile cumhurbaşkanlığı seçimi ve statüsünde herhangi bir değişikliğe gidilmezken, Bakanlar Kurulu'nun oluşturulması ve Parlamento'nun yetkilerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle yürütme otoritesi içinde Başbakan ve Bakanlar Kurulu daha özerk ve Parlamenta karşı sorumluluk taşıyan bir statüye kavuşturulmuştur. Yine anayasada Bakanlar Kurulu'nun oluşturulmasında Parlamenta öncelik veren bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre, eğer bir parti seçimler sonucunda Parlamento içinde salt çoğunluğa ulaşırsa, bu parti Başbakanlığa isim önerme yetkisine de öncelikle sahip olmaktadır. Cumhurbaşkanı çoğunluk partisi tarafından önerilen ismi üç gün içinde Başbakan olarak görevlendirmek zorundadır. Yeni anayasa ile hükümete çifte sorumluluk getirilmiştir. Bakanlar Kurulu hem Cumhurbaşkanı'na, hem de Jogorku Keneş (Meclis)'e karşı sorumlu kılınmıştır. Meclis salt çoğunlukla Bakanlar Kuruluna veya ilgili Bakana güvensizlik verebilmektedir. Cumhurbaşkanı'nın güvensizlik oyuna karşı direnme yetkisi vardır. Eğer güvensizlik Bakanlar Kuruluna verilmişse ve Cumhurbaşkanı bunda direnirse hükümet göreve devam edecektir. Ancak Jogorku Keneş takip eden üç ay içinde yeni bir güvensizlik kararı alırsa Cumhurbaşkanı hükümeti görevden alarak Parlamento seçimlerini yenilemektedir. Aynı durum bir Bakan için söz konusu olursa Cumhurbaşkanı ilgili Bakanı görevden almak zorundadır. Bu düzenlemeler Kırgızistan Parlamentosunun eskiye göre daha güçlü bir organ olarak yapılandırıldığı izlenimini vermiştir. Anayasa Cumhurbaşkanı'nın doğrudan referanduma gitme yetkisini korurken, milletvekili olduktan sonra partisini değiştiren veya partisinden ihraç edilen, ya da partisi kapatılan meclis üyelerinin milletvekillerinin sona ereceği şeklinde dikkat çekici bir düzenleme içermiştir. 2007 anayasası ilk bakışta Parlamenta Cumhurbaşkanı karşısında güçlendiren bir içeriğe sahip görünse de, anayasanın kabulünden sonra yaşanan gelişmeler bunun ülkede parlamentarizmi güçlendiren bir düzenleme olarak yorumlanamayacağını göstermiştir.⁷⁷

⁷⁷ Alkan, a.g.e.

Öncelikle referandumun hemen öncesinde Parlamento'da Bakiyev yanlısı 12 milletvekilinin aralarında bulunduğu çok sayıda politikacı ve işadamı tarafından Ak-Jol isimli bir parti kurulmuştur. Bakiyev'in açık desteği ile kurulan parti ülkede ilk kez ulusal düzeyde hiyerarşik olarak örgütlendirilmiş bir devlet partisi oluşturulması girişimi olmuştur. Bununla diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi iktidar tekeli elinde bulundurabilecek bir hâkim parti modeline geçiş yapılması hedeflenmiştir.⁷⁸

Diğer Orta Asya ülkelerinin aksine Kırgızistan'da Cumhurbaşkanı'nın kontrolünde bir siyasi parti bulunmuyordu. Ne Akayev'in, ne de Bakiyev'in bir partisi olmamıştır. Bu şekilde Kırgızistan'da ilk defa Cumhurbaşkanı'nın kontrolünde bir ulusal parti kurulmuştur.

Referandum sonuçlarının açıklanmasından bir gün sonra Cumhurbaşkanı Bakiyev Parlamentoyu feshederek, 16 Aralık 2007 tarihinde erken seçim yapılacağını açıklamıştır. Kararla Cumhurbaşkanı, bir süredir yaşanan hızlı gelişmelere uyum sağlamakta zorlanan muhalif oluşumları büsbütün hazırlıksız yakalamıştır. Zayıf birleşme girişimleri dışında, yeni kurulan ulusal partiye rakip bir oluşum kurulamadığı gibi, seçimlerde hiçbir parti ulusal bir kampanya yürütememiştir.⁷⁹

Sonraki adım, seçim kanununda yapılan değişikliklerle ülkedeki mevcut partilerin iyice köşeye sıkıştırılması olmuştur. Değişikliklere göre, tüm ülke tek seçim bölgesi sayılmış, tüm partilere hazırlayacakları tek bir listeyle seçime girmeleri zorunluluğu getirilmiştir. Partilerin sandalye dağılımına katılabilmeleri için ülke genelinde geçerli oyların en az yüzde 5'ini almaları gerekli kılınmıştır. Bundan da önemlisi partilerin aldıkları oyların ülkenin 9 idari bölgesinden toplanmış olması ve partilerin her bölgeden en az yüzde 0,5 oy alması zorunluluğu getirilmiştir.

⁷⁸ Daniel Serchen, "President Strives to Finish Off Political Opponents", **Eurasia Insight**, 23 October 2007.

⁷⁹ Alkan, **a.g.e.**

Yeni düzenlemelere göre bağımsız adaylık mümkün olmayacak, yalnızca partiler tarafından seçimlerde aday gösterilebilecektir.⁸⁰ Bu son değişiklik kendi bölgelerinde güçlü seçmen tabanına sahip yerel politik aktörlerin bağımsız aday olarak seçime, dolayısıyla parlamentoya girmelerini engellemek için yapılmıştır. Yine tüm bölgelerden belli oranda oy toplama zorunluluğu, çoğu bölgesel olan küçük partilerin önüne aşılması zor ikinci bir seçim barajı getirmiştir. Belirtildiği gibi, anayasada milletvekili olduktan sonra partisini değiştiren kişilerin meclis üyeliklerinin düşeceğine dair hükme yer verilmesi, Parlamento içinde muhalif bloklaşma olasılığını önlemek içindir. Kısaca seçim kanununda yapılan değişiklikler açık bir biçimde yeni oluşturulan devlet partisinin seçimlerde elini güçlendirmiştir.⁸¹ Bu şartlar altında Merkezi Seçim Komisyonu seçimlere katılım başvurusu yapan 19 partiden 12 partiye onay vermiştir.⁸² 16 Aralık 2007’de yapılan Parlamento seçimlerinde Bakiyev’in liderliğini yaptığı Ak Jol partisi hileli ve açık olmayan seçimler sonucu geçerli oyların yüzde 49’unu alarak 90 sandalyeli Jogorku Keneş (Meclis)’te 71 sandalye ile mutlak çoğunluğu sağlamıştır. Özellikle seçimlerde Bakiyev’in muhaliflerinden olan Tekebayev’in önderlik ettiği Ata-Meken Partisi Parlamento dışında bırakılmıştır, Atambayev ve Otunbayeva’nın liderlerinden olduğu Sosyal Demokrat Parti ise yalnızca 11 sandalye kazanabilmiştir. Kalan sandalyeler ise gerçekte muhalefet partisi olmayan ve iktidarı destekleyen Masaliyev önderliğindeki Kırgızistan Komünist Partisi’ne gitmiştir.⁸³

Bu sonuçlar Bakiyev’in iktidarını pekiştirmesine yol açmış ve muhalefetle diyalog yolu aramak yerine onlara karşı baskı politikası izlemeye başlamıştır.⁸⁴

⁸⁰ “The Kyrgyz Republic Pre-Term Parliamentary Elections”, OSCE/ODIHR, Bishkek, 2007, s. 3-6.

⁸¹ Alkan, **a.g.e.**

⁸² Joanna Lillis, “A New Year and New Government, But Lingering Hints of Political Rancor”, **Eurasia Insight**, 10 January 2008.

⁸³ Sarı, **a.g.e.**, s. 42.

⁸⁴ Sarı, **a.g.e.**, s. 42.

Bu şekilde Ak-Jol salt çoğunluğa ulaştığı için Başbakan adayını önerme yetkisine de sahip olmuştur. Ocak 2008'de Parti Başbakanlık için Cumhurbaşkanı'na, kuzeyli bir etnik Rus olan işadamı Igor Churdinov'u önererek seçim sürecini tamamlamıştır.⁸⁵

Bu şekilde bağımsızlıktan sonra ilk defa Cumhurbaşkanı'nın otoritesi altında yapılanmış uysal bir parlamento bileşimi sağlanmıştır. Bununla birlikte Bakiyev'in anayasanın boşluklarından yararlanarak ve anayasa mühendisliği taktikleri ile ulaşmış olduğu bu sonucun Azerbaycan ve Kazakistan örneklerinden farklı olarak başarıya ulaşmasının önüne ciddi engeller çıkmıştır.⁸⁶

2007 yılındaki anayasa ve seçim sisteminde yapılan değişiklikler ve aynı yıl gidilen erken seçimler ile oluşturulan yeni rejim Cumhurbaşkanı'na muhalefetin baskısından özerk bir biçimde kamu politikalarını yönlendirmede geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Ancak Kırgızistan koşullarında siyasal merkezin ürettiği politikaları etkin bir biçimde devreye sokabilmesi, diğer bir bakış açısıyla Kazakistan ve Azerbaycan'a benzer bir otoriter sistemi kurumsallaştırması kolay değildir.

Bakiyev süreç içinde yakın çevresini önemli görevlere getirerek etkili noktaları elinde tutmaya çalışmıştır. Bakiyev, diplomat olmayan bir kardeşini Kırgızistan'ın Almanya Büyükelçiliği'ne, diğer bir kardeşini önce Kırgız İstihbarat Örgütü'nün, sonra da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliği'nin başına getirmiştir. Yine diğer bir kardeşini Celalabad eyaletinde bir şehre vali yapmış ve oğlu Maksim Bakiyev'i de bütün yabancı yatırım ve kalkınma programlarından sorumlu Devlet Yatırım, Geliştirme ve Kalkınma Ajansı'nın başına getirmiştir. Bakiyev'in yaptığı bu görevlendirmeler Kırgız halkı ve elitleri arasında ciddi seviyede rahatsızlığa sebep olmuştur.

⁸⁵ Joanna Lillis, "A New Year and New Government, But Lingering Hints of Political Rancor", **Eurasia Insight**, 10 January 2008.

⁸⁶ Haluk Alkan, "Post-Soviet Politics in Kyrgyzstan: Between Centralism and Localism?", **Contemporary Politics**, cilt 15, sayı 3, 2009, s.374-375.

Bu arada Bakiyev'in oğlu Maksim Bakiyev de aynı Askar Akayev'in oğlu Aydar Akayev gibi iş dünyasında etkin olmaya başlamıştır. Ülke, yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaştığı, reform çabalarının durduğu ve borçların katlandığı bir döneme girmiştir. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun önerdiği borçların silinmesi karşılığında yapısal ekonomik reformların yapılması teklifi Kırgız Parlamentosu tarafından reddedilmiştir.⁸⁷

Ocak 2009'da eski Savunma Bakanı İsmail İsakov'un muhalefete katılması üzerine yolsuzluk ile suçlanarak 8 yıl hapis cezasına çarptırılması, muhaliflerin açlık grevine başlamasına sebep olmuştur. Ayrıca Ocak 2009'da hem Akayev'in hem de Bakiyev'in Cumhurbaşkanlığı Ofisinin Başkanı olarak görev yapan Medet Sadırkulov istifa etmiş ve teklifleri kabul etmeyerek muhalefet tarafına geçmiştir. Hem Akayev hem de Bakiyev'in gizli bilgilerine sahip olduğuna inanılan Sadırkulov 13 Mart 2009 tarihinde şüpheli bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.⁸⁸ Temmuz 2009 tarihinde yapılan seçimi Bakiyev, Atambayev ve Sariyev'e karşı rahat bir şekilde kazanmıştır. Seçimin özgür ve bağımsız ortamda yapılmadığı, açık olmadığı ve seçim hilelerin yapıldığı uluslararası gözlemciler tarafından ilan edilmiştir.⁸⁹ 2010 yılı başında hükümetin kamu hizmetleri fiyatlarında yeni ayarlamalara gideceğini açıklaması ile başlayan süreç Bakiyev'in 2007'deki öngörüsünün işlevsizliğini ortaya koymuştur. Şubat 2010'da hükümet yetkilileri Sovyet döneminden kalan fiyatlandırma politikasının ekonomi üzerindeki yükünden yakılarak kamu hizmetleri fiyatlarının yeniden belirleneceğini açıklamıştır. Kış aylarında gidilen yeni fiyat ayarlamaları, örneğin ısınmada yüzde 400 oranında bir artışa yol açmış ve fakir Kırgız halkı için ağır bir yük getirmiştir.⁹⁰

⁸⁷ Sarı, **a.g.e.**, s. 42.

⁸⁸ International Crisis Group (ICG), "Kyrgyzstan: A Hollow Regime Collapses", **Asia Briefing**, sayı 102, 2010, s. 4.

⁸⁹ "Kyrgyz Republic Presidential Election", **OSCE/ODHIR Election Observation Mission Final Report**, July 23, 2009, (Erişim) www.osce.org/documents/odhir/2009/10/40901_en.pdf, 28 Ekim 2010.

⁹⁰ Haluk Alkan, Kırgızistan; **Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişinin Gölgesinde Siyasal İktidarsızlık**, Ankara, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2010.

Böylece o dönemde dünyada yaşanan finans krizi sebebi ile yurtdışında çalışan Kırgızların gönderdiği paraların azalması, hatta bir kısmının ülkeye işsiz olarak dönmesi, Kırgız ekonomisinin can damarı olan pazarların kriz ile birlikte iş yapamaz hale gelmesi, Bakiyev'in başta oğlu Maksim Bakiyev olmak üzere ailesinin ve yakınındakilerin önemli bankalara, ticari kurumlara el koyması ve devlet içinde önemli pozisyonlara atanması, temel ihtiyaç maddelerine (elektriğe, suya, doğal gaza) yapılan fahiş zamlar ve konut vergilerinin arttırılması, zaten mali sıkıntı çeken halkı patlama noktasına getirmiştir.⁹¹ Bunun üzerine, muhalefet 2010 ilkbaharında Bakiyev iktidarına karşı gösterilere başlayacaklarını ve kurultay toplayacaklarını ilan etmiş, karşılık olarak İçişleri Bakanı Moldomusa Kongantiyev de gösterilere izin verilmeyeceğini, gerekirse kuvvet kullanılacağını açıklamıştır. Ayrıca Bakiyev muhaliflere karşı güç gösterisinde bulunmak için kendisinin organize ettiği Halk Kurultayı'nı toplama kararı almış, bu da bahar aylarında siyasal tansiyonun artmasına sebep olmuştur.⁹²

Bunların yanında aynı dönemde Bakiyev'in Rusya ile ilişkileri de gerginleşmeye başlamıştır. Rusya'dan bir kısmı hibe, kredi ve yardımlar olmak üzere yaklaşık 2 milyar dolar finansal yardım sözü alması üzerine Moskova'da Kırgızistan'daki Amerikan üssünün kaldırılacağını dünyaya açıklayan Bakiyev'in, sonradan Amerikalılar ile anlaşarak Rusları kızdırması önemli bir dönemeç olmuştur. Rusların birinci partide gönderdiği 300 milyon doların büyük kısmının Bakiyev'in oğlunun bankasına aktarılması ilişkileri gerginleştirmiş ve arta kalan mali yardımın geciktirilmesine sebep olmuştur. Aynı zaman dilimde Kırgızistan'da yaygın olarak izlenen ORT-1 Rus Devlet Kanalı'nda Bakiyev'e yönelik olumsuz haberlerin yayınlanmaya başlaması, ilişkilerin gerginleştiğinin en iyi göstergesi olmuştur.⁹³

⁹¹ Süreyya Yiğit, "The Kyrgyz Catastrophe", **Open Democracy**, 15 Nisan 2010, (Erişim) <http://www.opendemocracy.net/sureyya-yigit/kyrgyz-catastrophe>, 18 Kasım 2010.

⁹² Sarı, **a.g.e.**, s. 43.

⁹³ "Bakiyev Says Manas Tensions Factored in His Ouster", **The Moscow Times**, 26 Nisan 2010, (Erişim) www.themoscowtimes.com/news/article/bakiyev-saysmanas-tensions-factored-in-his-ouster/404664.html, 15 Ekim 2010.

2010 yılı Mart ayına gelindiğinde kendilerine Birleşik Halk Hareketi adını veren ve çoğunluğunu kuzeyli politikacıların oluşturduğu koalisyon; önce bölgelerde, daha sonra Bişkek'te ulusal düzeyde bir dizi kurultay toplantısı düzenleme kararı almıştır.

Hareket 17 Martta bir gösteri düzenleyerek, Şubat ayında yapılan zamların geri alınması, elektrik ve Kırgıztelekom şirketlerinde yapılan özelleştirmelerin iptali, bir süre önce tutuklanan ülkenin önde gelen politikacılarından ve hareketin üyesi olan İsmail İsakov ve yandaşlarının serbest bırakılması, Anayasa'da 2007 yılında yapılan düzenlemelerin iptal edilmesi, Bakiyev'in oğlu Maksim Bakiyev'in başında bulunduğu Devlet Kalkınma Yenilik ve Yatırım Dairesi'nin kapatılması ve bazı yolsuzluklara karıştığı için hakkında İtalya'da dava açılan ve Devlet Kalkınma Yenilik ve Yatırım Dairesi'ne danışmanlık hizmeti veren MGN şirketinin müdürü Eugene Gourevitch hakkında soruşturma açılması yönünde taleplerini içeren bir dizi karar almıştır.

Ayrıca Bakiyev'e bu talepler doğrultusunda 24 Mart 2010'a kadar süre verdiklerini, aksi takdirde Bişkek'te büyük bir protesto gösterisi düzenleyeceklerini ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı Bakiyev'in buna tepkisi, yine Bişkek'te alternatif resmi bir "Birlik Kurultayı" toplamak olmuştur. İnternet siteleri bloke edilerek, muhalefetin haberleşmesi engellenmiş ve bölgesel toplantılar yasaklanmıştır. Hareket 17 Mart 2010'da aldığı kararları Birlik Kurultayı'na getirerek tartışmaya açmak istediye de kurultay binasına girmeleri engellenmiş ve birçok gösterici gözaltına alınmıştır.⁹⁴

Bunun üzerine söz konusu muhalif hareket, tepki olarak kendi kurultaylarının 7 Nisan 2010'da, yani Bişkek'te olayların çıktığı gün yapılacağını ilan etmiştir. Süreçte bu kez kuzey bölgeler aktif hareket etmiştir.

⁹⁴ Alkan, a.g.e.

6 Nisan 2010'da ulusal kurultayın hazırlık çalışmalarının yürütüldüğü Talas'ta bir grup muhalefet liderinin tutuklanmasıyla başlayan olaylar, muhalefetin de beklemediği bir hızla yayılmıştır. Sayıları dört bini bulan göstericiler kentteki hükümet binalarını işgal etmiş ve polisle çatışmıştır.⁹⁵

Bir gün sonra eylemler Talas'ın yanı sıra, başkent Bişkek, Narın ve Çuy, başka bir ifade ile tüm kuzey kentlerine yayılmıştır. Aynı günün akşamında çatışmalarda çok sayıda ölü ve yaralının olduğu haberleri gelmeye başlamış⁹⁶ böylece muhalefet gösterileri, kısa sürede muhaliflerin kuzey bölgelerindeki Hükümet binalarını ele geçirmesi ve yağmalaması ile sonuçlanmıştır. Özellikle Talas'ta göstericiler sadece hükümet konağını ele geçirmemiş, başta İçişleri Bakanı olmak üzere üç Bakanı da rehin almıştır.

7 Nisan 2010 sabahı Cumhurbaşkanı Bakiyev'in olağanüstü durum ilan etmesinden kısa bir süre sonra otomatik silahlar ve zırhlı araçlarla donatılmış özel kuvvetler Otunbayeva hariç muhalefetin önde gelen isimlerini (Almazbek Atambaev, Omurbek Terkebeyeve gibi) gözaltına almıştır.

Muhalif liderlerin gözaltına alınması göstericileri daha da kararlı biçimde hareket etmeye yöneltmiştir.⁹⁷ Sayıları on bini bulan göstericilerin öğleden sonra Başkanlık Sarayına saldırması ve binanın çatısından göstericilere ateş açılması olayları büsbütün içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

Bakiyev bu gelişmeler üzerine ABD'nin kontrolündeki Manas üssünden kalkan bir uçakla güneyin başkenti Oş'a oradan da memleketi olan Celalabad'a gitmek zorunda kalmıştır.

⁹⁵ "Kyrgyzstan: Bakiyev Confronts Political Crisis", **Eurasia Insight**, 06 April 2010.

⁹⁶ "Kyrgyzstan: Bishkek Consumed by Violence Amid Power Vacuum", **Eurasia Insight**, 07 Nisan 2010.

⁹⁷ International Crisis Group (ICG), "Kyrgyzstan: A Hollow Regime Collapses", s. 4.

Yine aynı günün akşamı muhalif liderler hükümetin istifa ettiğini ve yerine geçici bir ulusal hükümet kurulduğunu açıklamıştır. Hükümet yine ülke genelinde sükûnetin sağlanması amacıyla geçici bir süre sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Tüm bu süreçte sessiz kalan güneydeki kentlerde bu açıklamaların bölgeye herhangi bir yansıması olmamıştır.

8 Nisan 2010'da geçici Hükümet Başkanı sıfatı ile bir basın toplantısı düzenleyen ve daha sonra halka hitap eden Roza Otunbayeva; ülkede kontrolü sağladıklarını, Putin ile kısa bir süre önce görüştüğünü, geçici hükümetin Rusya'nın desteğini aldığını, altı ay içinde seçimlere gidileceğini ve ülkedeki ABD üssü ile ilgili imzalanan önceki anlaşmaları tekrar gözden geçireceklerini açıklamıştır.

Bu açıklamalar uluslararası ortamda hemen Rus destekli darbe söylemini öne çıkarsa da, iç politikada geçici hükümetin konumunu güçlendirmek için verdiği bir mesaj olmuştur. Aynı gün bir Rus medya kuruluşuna demeç veren Bakiyev ise ülkenin yasal seçimle işbaşına gelmiş meşru Cumhurbaşkanı olduğunu, kuzeydeki oluşumu tanımadığını ve geri adım atmayacağını ilan etmiştir. Dolayısıyla Bakiyev'in bu açıklaması, ülkenin bölünmesinden iç savaşa kadar uzanan birçok olasılığın siyasi ve bilimsel çevrelerde tartışılmasına neden olmuştur.⁹⁸

Nitekim Bakiyev, takip eden günlerde önce kendi memleketi olan Celalabad'da, sonra da güneyin başkenti olarak da bilinen Kırğızistan'ın ikinci büyük şehri Oş'ta taraftar toplayarak iktidarı geri almak istemiştir. Bu arada Bakiyev taraftarları güneydeki üç eyaletin hükümet konaklarını ele geçirmiş fakat beklediği desteği alamayan Bakiyev, Rusya'nın ve Kazakistan'ın baskıları sonucu 15 Nisan 2010 günü önce Kazakistan ve kısa bir süre sonra da Beyaz Rusya'ya gitmek üzere ülkesinden ayrılmıştır.⁹⁹

⁹⁸ Alkan, a.g.e.

⁹⁹“Kyrgyzstan: Exit Bakiyev”, **Eurasianet**, 14 Nisan 2010, (Erişim) <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav041510d.shtml>, 23 Ekim 2010.

ç. Bakiyev Sonrası Geçici Hükümet Dönemi

Bakiyev'in 6-7 Nisan 2010'da başlayan halk ayaklanması ile devrilmesinden sonra iktidara Bakiyev karşıtı muhalif liderler gelmiştir. Geçici Hükümetin başına gerek Akayev'e, gerekse Bakiyev'e karşı muhalefetin önderlerinden olan eski Dışişleri Bakanı Roza Otunbayeva getirilmiş, diğer muhalefet liderleri de onun yardımcılıklarına atanmışlardır.¹⁰⁰ Kurulan Geçici Hükümet dört bakandan oluşmuştur. Fakat iktidarı ele geçiren muhalefet ülkede tam anlamı ile kontrolü sağlayamamıştır. Bu da belirli bölgelerde çatışmaların çıkmasına ve devlet otoritesinin tam olarak teşkil edilememesine sebep olmuştur. Örneğin, kuzeyde Ahıska Türklerinin ve Rusların yaşadığı Bişkek'ten Manas Uluslararası Havaalanı'na giden yol üzerindeki Mayevka köyünde, güneyde Bakiyev'in memleketi Celalabad eyaletinde ve farklı etnik grupların yaşadığı kasaba ve yerleşim birimlerinde çatışmalar yaşanmıştır. Bunların en trajik olanı ise, önce Oş şehri ve çevresinde başlayan daha sonra Celalabad eyaletine de yayılan ve çoğunluğu Oş çevresindeki dağlık bölgelerden gelen Kırgız gruplarının oluşturduğu binlerce insanın Özbeklere ve Özbeklerin yaşadıkları yerlere saldırmasıdır. Bişkek yakınlarındaki genellikle Ahıska Türkleri ile Rusların yaşadığı Mayevka köyünü toprak talebinde bulunan Kırgız grupların basması sonucu köyde yaşayanlardan bazıları hayatını kaybetmiştir.¹⁰¹ Celalabad şehrinde Bakiyev taraftarları ile Hükümet güçleri ve Kırgız ile Özbek gruplar arasında çeşitli çatışmalar yaşanmış ve çatışmalarda iki kişi ölmüş, on kadar kişi de yaralanmıştır. ¹⁰²

Bu da etnik dengelerin hassas olduğu Kırgızistan'da yeni yönetimi bekleyen tehlikelerin ilk göstergesi olmuştur. Nitekim daha sonra Celalabad'da ve son olarak da Oş ve çevresinde Kırgızlar ile Özbekler arasında kanlı çatışmalar başlamıştır.

¹⁰⁰ International Crisis Group (ICG), "Kyrgyzstan: A Hollow Regime Collapses", s. 10.

¹⁰¹ Süreyya Yiğit, "Kyrgyzstan's Angel of Death", **Open Democracy**, 22 Haziran 2010, (Erişim) <http://www.opendemocracy.net/sureyya-yigit/kyrgyzstan%E2%80%99s-angel-of-death>, 29 Ekim 2010.

¹⁰² David Trilling, Alina Dalbaeva, "Kyrgyz Provisional Government Regains Control of Southern Cities", **Eurasianet**, 14 Mayıs 2010, (Erişim) <http://www.eurasianet.org/node/61066>, 11 Kasım 2010.

Bu kanlı çatışmalarda 400'den fazla insanın öldüğü ve birçok insanın yaralandığı bilinmektedir. Kırgızistan'daki Özbek nüfusunun yaklaşık yarısı olan 400.000 kişinin 100.000 kadarı Özbekistan'da mülteci konumuna düşmüştür. Kalan yaklaşık 300.000 kişi ise Kırgızistan içinde yerlerinden, evlerinden uzakta, yerinden edilmiş topluluklar halinde, genellikle kendileri için güvenli olduğunu düşündükleri sınıra yakın Özbeklerin yoğunlukta yaşadığı bölgelere sığınmışlardır.¹⁰³

Bu tip etnik çatışmalar Kırgız vatandaşları arasındaki etnik ayrımı artırarak ve toplumlar arasında uzun süre silinmeyecek bir travma ve düşmanlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tip olaylar aynı zamanda henüz rüşünü ispatlamamış, kendi içinde dağınık, devlet kurumları üzerinde kontrolünü ve denetimini kuramamış Kırgız Hükümeti için de önemli bir engel teşkil etmiştir. Mart 2005 halk ayaklanması ardından iktidara gelenler, halk ayaklanmasına neden olan bağımsız, şeffaf ve hür ortamda yapılmadığını ileri sürdükleri Parlamento seçimlerinin sonucunda oluşmuş olan Parlamente'yu feshetmemiştir. Bu, bir anlamda iktidarı ele geçiren muhalif liderlerin seçim sonuçlarını tanımaları anlamına gelmekteydi. Ayrıca, Bakiyev ve diğer liderler 2005 halk ayaklanması öncesinde verdikleri anayasanın değiştirileceği, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin Parlamento ile paylaşılacağı sözünü de tutmamışlardır. Bu açıdan 2010 halk ayaklanması 2005'den farklılık göstermiştir. 2010 halk ayaklanması ile iktidarı ele geçirenler önceki Parlamento'yu hemen feshetmiş, sonra da Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin Parlamento ile paylaşılmasını öngören anayasa değişikliğini hazırlayarak 27 Haziran 2010'da halkoyuna sunmaya karar vermiştir. Ayrıca Geçici Hükümetin Başkanı Roza Otunbayeva'nın 2011 yılı sonuna kadar Cumhurbaşkanı olarak kalması ve 2011 sonunda yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de aday olmaması kararı verilmiştir. Bu da yetkilerin tek bir elde toplanmasının engellenmek istendiğini, bu bağlamda geçmişteki yaşanan olaylardan ders alındığını göstermektedir.¹⁰⁴

¹⁰³ Sarı, a.g.e., s. 45.

¹⁰⁴ Sarı, a.g.e., s. 45.

2. Kırgızistan'daki Siyasal İstikrarsızlığın Nedenleri

a. Siyasal Sistemin İşleyişindeki Çarpıklık

Kırgızistan'da siyasal sistem 2010 yılında demokrasiye geçinceye kadar olan dönemde, komünist döneme benzer bir modelde işletilmiştir. Bu sistemde Cumhurbaşkanı, tüm resmi ve resmi olmayan kurumları kontrol ve nüfuz etme araçlarına sahip olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın kararlarına sıkı sıkıya bağımlı kılınan bir ekonomik ve bürokratik seçkinler grubu oluşturulmuş, idari ve yargısal kurumlar siyasal hayat üzerinde Cumhurbaşkanı'nın otoritesini pekiştirici rol oynamıştır. Buna karşılık bu sistemde cumhurbaşkanı ile parlamento arasında süregelen iktidar çekişmesi ülkede istikrarlı bir yönetim oluşturmaya imkân vermemiştir.

Bu modelde Cumhurbaşkanı ile birlikte yargısal, idari ve ekonomik alanda bir seçkinler sınıfı oluşmuştur. Bu seçkinlerin hareket alanı yürütme gücünü elinde toplayan Cumhurbaşkanı'nın kararlarına sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Verilen imtiyazlar ve makamlar, yargı organları eliyle her alan geri alınabildiğinden ortaya geniş kapsamlı bir patron-çalışan ilişkisi çıkmıştır. Bu tip başkanlık rejimi, Sovyetler Birliği döneminde oluşturulan iktidar ilişkileri üzerinden yapılanmış ve bağımsızlık sonrasında tüm siyasal değişim bu arka plan temelinde yeniden şekillendirilmiştir. Cumhurbaşkanı'na bağımlı idari ve yargısal mekanizmalar tarafından seçim sistemi ve kurumu sıkı bir biçimde kontrol edilmiş ve kolaylıkla manipüle edilmiştir. Devletin güvenlik birimleri siyasal, idari ve ekonomik seçkinler hakkında bilgi toplamış, bu bilgiler seçkinler içinden gelebilecek iktidar karşıtı girişimlere karşı gerektiğinde kullanılabilmiştir. Buna karşılık sistemin ayırt edici diğer bir özelliği de, bölgesel, ekonomik ve bürokratik seçkinlerin kendi aralarında bir işbirliğine yöneldiklerinde liderin otoritesini tehdit edebilecek bir güce ulaşabilmeleri olmuştur. Bu dönemde seçkinler, mevcut muhalif örgütleri de yanlarına

olarak, ellerindeki olanakları lidere karşı kullanılabiliştir.¹⁰⁵ Eğer mevcut lider, elinde bulundurduğu geniş nüfuz kanallarını ve seçkinler arasındaki rekabet araçlarını başarılı bir biçimde kullanamazsa, muhalefet dalgası bir iktidar değişimi ile sonuçlanabilmiştir.¹⁰⁶

Bu tip rejimlerde Başkanın çevresindeki iktidar ağını bir arada tutabilmesi, kendisine itaat etmelerini sağlayabilmesi için ekonomik kaynakları ve idari pozisyonları iktidar grupları arasında çatışmaya yol açmayacak şekilde paylaştırabilmesi bir zorunluluktur. Kırgızistan bu açıdan İkincil Rantiyer Devlet özelliği gösteren bir ülke niteliğindedir. Rantiyer devletler genellikle Başkanlık rejimleri ile yönetilirler ve sistem içinde otoriter eğilimler güçlüdür.

Yönetim neopatrimonyal bir bürokratik yapıya dayanmakta, merkeziyetçi bir anlayış tüm yönetim ağına hâkim bulunmaktadır.¹⁰⁷

Bu ülkelerin diğer bir özelliği tarihsel olarak ve aynı zamanda Sovyetler Birliği döneminde de varlıklarını sürdüren klan, kabile ve bölgesel aile bağılıklarının yönetsel mekanizmalar üzerinde etkili rol oynamalarıdır. Mahdavy, rantiyer devleti, ülke dışından sağlanan gelire dayalı bir renta sahip olan devlet olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁸ Gelirin kaynağı bireyler, şirketler veya diğer devletler olabilir. Beblawi ve Luciani rantiyer devletleri gelir kaynakları doğal kaynak dış satımına dayalı olan birinci derecede tam rantiyer devletler ve geliri dış yardımlara bağımlı olan ikincil rantiyer devletler olarak ikiye ayırmaktadırlar.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Haluk Alkan, **Kırgızistan; Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişinin Gölgesinde Siyasal İktidarsızlık**, Ankara, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2010.

¹⁰⁶ Henry E. Hale, "Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism", **Communist and Post-Communist Studies**, cilt 39, sayı 3, 2006, s. 305-329.

¹⁰⁷ Alkan, a.g.e.

¹⁰⁸ Hussein Mahdavy, "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", **Studies in Economic History of the Middle East. From the Rise of Islam to the Present Day**, Ed. M.A. Cook, London, Oxford University Press, , 1970.

¹⁰⁹ Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani, **The Rentier State: Nation, State and Integration in the Arab World**, London, Croom Helm, 1987, s. 49-61.

İkincil rantiyer devlette iktidar ağının paylaştırdığı kaynaklar dışarıdan geldiği için bu ülkelerde iktidar ilişkileri daha kırılgandır. Mevcut iktidar dış kaynak bulamadığında, bu doğrudan siyasal bir krize neden olabildiği gibi, ülkeye dış nüfuzu da kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda iktidarı elinde bulunduran lider, ülkesinde otoriter bir kurumsallaşmayı gerçekleştirmekte zorlanmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan gibi birinci tip rantiyer devletlerde, enerji gelirleri Devlet Başkanı'nın otoritesini pekiştiren iktidar ağının desteklenmesine yardımcı olmakta, sistemi aşağıdan yukarıya gelişme gösterecek muhalif dalgalara ve ülke dışından gelen değişim taleplerine karşı daha dirençli kılabilmektedir. İkincil rantiyer devlette ise ekonomideki dışa bağımlılık iktidar ağının sürekliliğini mümkün kılmamakta, liderin otoritesini pekiştirmek yönünde stratejik adımlar atmasını sınırlandırmakta ve ülkeye yönelik dış nüfuz girişimlerini kolaylaştırmaktadır.¹¹⁰

b. Bölgesel Kabileler ve Yerel Liderler

Kırgız toplumunda kabile kültürü gerek sosyal, gerekse yönetim yapısında belirleyici rol oynamaktadır.¹¹¹ Bölgesel kabilelere bağlı sosyal ve yönetsel yapı, Kırgızistan için yalnızca tarihsel bir faktör değil, güncel siyasal ilişkilerin çözülmesinde de anahtar bir özelliktir. Orta Asya siyasetinde Kabile ya da Klan kavramı değişik faktörlerden kaynaklanan dayanışma grupları için kullanılmaktadır. Kırgızistan'da dayanışma ağlarının kaynağını ise bölgesel kabile ittifakları oluşturmaktadır.¹¹² Ülkedeki başlıca kabile bölgeleri Talas, Sayaks, Çuy, Isıkgöl, Kemin, Narın ve diğer Güney–Doğu kabile gruplarıdır. Kırgız kabileleri Ong (sağ) ve Sol kanat olmak üzere iki büyük ittifaka bölünmüştür. Sol ittifak kuzey ve batıda üstlenmiş yedi kabileden oluşur (Kuzeyliler). Sovyetler Birliği döneminde bu ittifak içinde,

¹¹⁰ Alkan, a.g.e.

¹¹¹ Michael Drompp, “The Yenisei Kyrgyz from Early Times to the Mongol Conquest”, **Turks**, cilt 1, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 481.

¹¹² Azamat Temiekuulov, **Tribalism, Social Conflict, and State-Building in the Kyrgyz Republic**, Berlin, Berliner Osturopa Institut, 2004, s. 94.

önce Buguu kabilesi, daha sonra da Sarıbaşlar öne çıkartılmıştır. Ong kanadı ise güneyde üstlenmiş kabilelerden oluşmaktadır (Güneyliler). Adiginler ve İşkilikler bu grubun önde gelen kabileleridir. Akayev, Sarıbaş kabilesindendir. Buna karşılık Beknazarov, Tekebaev, Sadırbayev, Masaliev gibi ülkenin önde gelen muhalefet liderleri, genellikle İşkilik grubuna mensup kişilerdir ¹¹³ Bu bölgeler de kendi içlerinde kabile ittifaklarına ayrılmaktadırlar. Eski Cumhurbaşkanı Akayev döneminde Kemin-Narin çevresi ile Akayev'in eşinin geldiği Talas bölgesinin bürokraside ağırlığı oluşturduğu ileri sürülmüştür. ¹¹⁴

Akayev döneminde siyasal merkezin titrek meşruiyeti Kuzeyli Cumhurbaşkanı–Güneyli Başbakan olarak (2005 öncesinde Akayev-Bakiyev) oluşturulmuştu. 2005 yılındaki iktidar değişiminden sonra yeni Cumhurbaşkanı Bakiyev bunu güneyli Cumhurbaşkanı – kuzeyli Başbakana dönüştürdü. Kabile ilişkileri açısından değinilmesi gereken diğer bir konu ne güney ne de kuzey kabilelerin bir blok halinde hareket etmemeleridir. Her biri kendi içlerinde alt-yerel otorite alanlarına bölünmüş olduklarından ülkedeki siyasal rekabet ve ittifaklar değişken bir görünüm taşımaktadır. Bu da siyasal istikrarsızlığa zemin hazırlamaktadır. 2005 yılındaki iktidar değişimi; kuzeyin iktidar monopolüne karşı, bazı kuzeyli liderlerin de desteğini alan güneyli bir dalga hareketi olarak gelişme göstermiştir. Buna karşılık kuzeyliler, 2006 yılında bir dizi anayasa değişikliği ile sonuçlanan ve güneyli liderlerin başını çektiği Bakiyev karşıtı gösterilere açık destek vermişlerdir. 2010 yılındaki iktidar değişimi ise bu kez kuzeyde Talas'ta başlayan gösterilerden sonra gerçekleşmiş ve ön planda kuzeyli politikacılar boy göstermişlerdir. Ülke bu gün iki bölgesel başkente sahiptir: kuzeyin başkenti Bişkek ve güneyin başkenti Oş'tur. Anayasanın 3 maddesi de üniter bir yapıya sahip bulunan ülkedeki bu statüyü teyit etmektedir. ¹¹⁵

¹¹³ Alisher Khamidov, "Kyrgyzstan's Unrest Linked to Clan Rivalries", **Eurasia Insight**, 05 Haziran 2002.

¹¹⁴ "Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the Island of Democracy", **ICG**, s. 6; Cornelius Graubner, "Kyrgyzstan: Mapping the Shadow State – The Informal Political Economy of Kyrgyzstan before the Tulip Revolution", **Institute for East-European Studies**, Berlin, 2005, s.12.

¹¹⁵ Alkan, **a.g.e.**

Sovyet yönetimi, ülkede sonradan oluşacak siyasal rollerin şekillenmesinde de belirleyici rol oynamıştır. Göçebe Kırgızların yerleşik hayata geçirilmeleri onların kabile bağılılıkları paralelinde oluşturulan kolhozlara yerleştirilmeleri şeklinde gerçekleştirilmiştir.¹¹⁶ Ülke içinde bu günkü idari bölümler 1926 yılında yapılan düzenlemeyle hemen hemen aynıdır. Bu durum, kabile temelinde şekillenen geleneksel ilişkilerin yeni koşullar altında sürdürülebilmesine imkân tanımış ve yerel liderlik yapısının siyasal sistem içinde yer bulabilmesine yardımcı olmuştur. Bağımsızlıktan sonra, eski Komünist Partisi yönetici kadrolarının birer yerel siyasal otorite olarak ortaya çıkmalarının temel sebebi budur. Sovyet dönemi bir yandan ülkeyi çok etnikli bir demografik yapıya büründürürken, kabile bağları üzerinde büyük bir dönüşüm yaşanmadan kuzey – güney farklılaşmasını da pekiştirmiştir.¹¹⁷

c. Ekonomik Bağımlılık

Ülkedeki siyasal hayatın şekillenmesine etki eden diğer bir olumsuz dinamik zayıf ve istikrarsız ekonomik yapıdır. Kırgız ekonomisi bağımsızlık öncesinde kapalı bir biçimde Sovyet sistemine bağımlı kılınmıştır. Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da olduğu gibi kolay paraya çevrilebilir stratejik enerji kaynaklarına sahip değildir.

1980'li yıllarda doğal kaynakların aşırı kullanımı ve petrol, maden ve bazı metallerin dış satım fiyatlarındaki düşme Sovyet ekonomisini olumsuz yönde etkilediğinde, bu durum Kırgızistan'da sosyal çatışma doğuran bir ekonomik krize dönüşmüştür.¹¹⁸

¹¹⁶ Kathleen Collins, "Clans, Pacts, and Politics in Central Asia", **Journal of Democracy**, cilt 13, sayı 3, s.144.

¹¹⁷ Alkan, **a.g.e.**

¹¹⁸ R. Mogilevsky, R. Hasanov, "Kyrgyz Republic", **GDN Explaining Growth Global Research Project Final Report**, Bishkek, 'y.y.', 2002, s. 10.

Ülkede siyasal hareketlilik, ekonomik durgunluğun doğurduğu kırsaldan kente göçün artması ile oluşan sosyal sorunlarla şekillenmiştir. Sorun bu kişileri istihdam edecek ne bir iş, ne de yerleşebilecekleri konutların bulunmamasından doğmuştur. Sovyet sisteminin bir alışkanlığı olarak, bu kişiler her gün artan oranda konut ve iş tahsisi talepleri ile yerel otoriteler üzerinde baskı oluşturmışlardır. Ekonomik kriz ve bunun neden olduğu sosyal sorunlar ülkedeki çok etnili toplumsal yapı ile birlikte ele alındığında başka bir sorunu daha gündeme getirmiştir. Genellikle teknik uzmanlık isteyen meslekler Rus, Ukraynalı ve Koreliler tarafından yerine getirilirken, Kırgız nüfus ise ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerle uğraşmıştır. Dolayısıyla etnik farklılaşma dışında bir de kentli-kırsal; teknik-tarımsal ve bölgesel ayrımlar oluşmuştur.¹¹⁹

Etnik-mesleksenel dağılım, bağımsızlıkla birlikte başlayacak bir Rus ve Avrupalı göçünün doğuracağı işgücü kaybından çok çabuk etkilenebilecek bir duruma gelmiştir. 1989-1995 yılları arasında ülkeden toplam nüfusun yüzde 13,1'i ayrılmıştır. Sovyet sisteminden kalan ekonomik ağırlıklı bağımlılık sürerken, gereksinim duyulan finansmanın Batılı ülkelerden karşılanması zorunluluğunun ortaya çıkardığı çarpıklık, bağımsızlık sonrası Kırgızistan ekonomisinin belirleyici özelliği olmuştur.

Ülkede yapısal anlamda hemen hiçbir ekonomik reformun yapılamamış olmasına rağmen, bağımsızlıktan hemen sonra ekonomide liberalleşme yönünde Batıya verilen ılımlı mesajların ve oluşturulmaya çalışılan Orta Asya'nın İsviçre'si imajının¹²⁰ arka planında bu bağımlılık yatmaktadır.¹²¹

¹¹⁹ "Kyrgyz Republic: Recent Economic Developments", IMF, Washington, 1998, s. 100.; Rafis Abazov, "Economic Migration in Post-Soviet Central Asia: The Case of Kyrgyzstan", **Post-Communist Economies**, cilt 11, sayı 2, s. 237-238.

¹²⁰ John Anderson, "Island of Democracy? The Politics of Independence", **Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?**, Ed. John Anderson, Amsterdam, Harwood Academic, 1999, s.23-63.

¹²¹ Alkan, a.g.e.

ç. Zayıf Liderlik

Genel bir değerlendirme olarak Orta Asya'da bağımsızlığa geçiş sürecindeki liderlik yapısı Komünist Parti nomenklaturası içinden yetişmiş, Cumhuriyet düzeyinde yerel yönetim ağları ile çalışmaya alışmış kadrolara dayanmaktadır.¹²²

Kazakistan'da Nazarbayev, Özbekistan'da Kerimov, Türkmenistan'da Niyazov bu özellikleri ile öne çıkan liderler olmuştur. Bunun bir sonucu olarak bu liderler, bağımsızlıktan hemen sonra gerek sosyal planda oluşan muhalefet hareketlerine karşı, gerekse Sovyetler Birliği döneminde şekillenen nomenklatura muhalefetine karşı parti mekanizmalarını, bürokrasiyi, güvenlik ve istihbarat örgütünü bir tasfiye aracı olarak kullanabilmişlerdir.¹²³

Kırgızistan'da bağımsızlık aşamasında oluşan liderlik yapısı yukarıdaki genel görünüme bir karşıtlık oluşturmuştur. Bağımsızlıktan hemen önce 1985 yılında Gorbaçov yönetimi ağırlıklı olarak iktidardaki kuzeyli kadroları hedef alan ve yönetsel pozisyonlarda yüzde 80'e varan bir tasfiye sürecini başlatarak Komünist Parti içindeki dengeleri değiştirmiştir. Görevden alınanların yerine güneyli bir mühendis Absamat Masaliev getirilmiştir.¹²⁴

Bu tasfiye dalgası kuzeyli grupların tepkisini çekerken, Masaliev'in Gorbaçov reformlarını uygulamadaki isteksizliği Moskova ile arasını açmıştır. Bağımsızlık sürecinde yaşanan siyasal krizin başlıca nedenleri; tasfiye edilen kuzeylilerin tepkisi, ekonomik ve sosyal problemlerdeki artış, Moskova ile iyi

¹²² Alkan, a.g.e.

¹²³ Haluk Alkan, "Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan'da Siyasal Sistem", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, cilt 2, sayı 4, s.1-28.; Haluk Alkan, "Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, cilt 1, sayı 2, s. 1-26.

¹²⁴ Eugene Huskey, "The Rise of Contested Politics in Central Asia: Election in Kyrgyzstan", **Europe-Asia Studies**, cilt 47, sayı 5, 1995, s. 816.

anlaşamayan muhafazakâr bir parti yönetimi ve reformcular arasındaki çekişmeler olmuştur.¹²⁵

Ekim 1990'da Cumhuriyet'te reform isteğini öne çıkaran önergeye Yüksek Sovyet içinden 114 milletvekilinin destek vermesi bir Sovyet Cumhuriyeti için alışıldık bir durum olmamıştır.¹²⁶

Moskova'nın isteği doğrultusunda gidilen Başkanlık seçimleri on adaylı bir yarışa dönüştüğünde Komünist Parti içindeki ayrışmalar iyice su yüzüne çıkmıştır. Bu çözümsüzlük içinde 46 yaşında Bilimler Akademisi üyesi, fizik bilgini Askar Akayev'in adı öne çıkmıştır. Akayev Kemin doğumlu olduğundan son dönemde iktidardan dışlanmış kuzeyliler tarafından desteklenmiştir. Aynı zamanda Oş olayları nedeniyle güneylilere soğuk duran ülkedeki Özbek azınlık için de iyi bir aday olmuştur. Sonuçta Akayev, başından beri Moskova'nın desteklediği bir isim olarak reformcu Komünist Partisi üyelerinin çoğunluğunun desteğini almış ve 28 Ekim 1990'da Yüksek Sovyet tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Ancak Akayev'in konumu Orta Asya ülkeleri içinde farklı bir iktidar ilişkisini de ortaya çıkarmıştır. Akayev, yerel Komünist Parti kadroları içinde yetişmiş kişilerin çoğunlukta olduğu bir Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Başka bir ifade ile Akayev diğer Orta Asya liderlerinin aksine kendinden daha güçlü ve farklı ittifakların her zaman oluşabileceği, dengeleyici yetkilere sahip bir parlamentoyla iktidarını paylaşmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda farklı yerel ilişki ağları ile şekillenmiş güç dengeleri içinde o dengelerin parçası olan bir siyasal liderlik yapısı ortaya çıkmıştır.¹²⁷

¹²⁵ Alkan, **a.g.e.**

¹²⁶ Tınçtıkбек Çorotekin, "Kırgızistan Cumhuriyeti", **Genel Türk Tarihi**, X. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.263.

¹²⁷ Alkan, **a.g.e.**

d. Yaşanan Siyasi Çatışmalar

Bağımsızlıktan sonra Kırgız siyasal hayatında belirleyici özellik yetkilerini artırma isteğindeki Cumhurbaşkanı ile Parlamentoda üstlenmiş değişken ittifaklarla şekillenen yerel liderler arasında yaşanan krizler olmuştur. Cumhurbaşkanı Akayev ile parlamento arasındaki ilk çatışma 1994 yılında Akayev'in özelleştirme, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve Rus göçünü frenlemeye yönelik reformlarına Parlamentonun direnmesiyle yaşanmıştır.¹²⁸

Çatışma parlamentoda ülkedeki altın madenlerinin ve diğer sanayi tesislerinin özelleştirilmesi ve dış yatırımlar konularındaki yolsuzluk iddialarını incelemek üzere bir araştırma komisyonu kurulması ile doruğa tırmanmıştır. Bu girişim üzerine Akayev yanlısı milletvekilleri 1993 Anayasası uyarınca meclisin kendini feshederek derhal seçimlere gitmesi gerektiği yönünde bir kampanya başlatmış ve Parlamento çalışmalarını boykot etmiştir. Bu sayede Akayev Parlamenteoyu feshederek seçimlerin yenilenmesine karar verebilmiştir.¹²⁹

Daha uysal bir Parlamento bileşimi oluşturmak amacıyla yapılan 1995 seçimleri istenilen sonucu vermediği gibi, yerel düzeyde kamu görevlileri ile işadamları ve kabile liderlerinden oluşan bir Meclis birleşimini ortaya çıkarmıştır.¹³⁰

2000 yılındaki parlamento seçimleri de benzer biçimde sonuçlanmıştır.

¹²⁸ Paul Kolstoe, **Russians in the Former Soviet Republics**, London, Hurst & Company, s. 237-238; Anna Matveeva, "Democratization, Legitimacy and Political Change in Central Asia", **International Affairs**, cilt 75, sayı 1, s. 28.

¹²⁹ "Report on the Parliamentary Election in Kyrgyzstan", (Erişim) <http://www.house.gov/csce/kyrgyzelrpt.html>, 13 Kasım 2010.

¹³⁰ Rick Fawn, "Battle Over the Box: International Election Observation Missions, Political Competition and Retrenchment in the Post-Soviet Space", **International Affairs**, cilt 82, sayı 6, 2006, s. 1136.

2001 yılının ortalarında, 1998 yılında imza edildiği ileri sürülen bir ikili anlaşma ile ülkenin Çin sınırındaki ihtilafli sorunun Çin lehine çözümlendiğinin¹³¹ ortaya çıkması ve ardından bu kez dönemin Başbakanı Kurmanbek Bakiyev ve Özbekistan Başbakanı Ötkır Sultanov tarafından imza edilen bir momerandum ile Özbekistan'a ülke toprakları üzerinden bir geçiş koridoru verildiğinin ve bu şekilde güneydeki Aksu bölgesinin dört taraftan Özbek toprakları ile çevrelendiğinin ortaya çıkması Cumhurbaşkanı ile Parlamento çatışmasını siyasal krize dönüştürmüştür.¹³²

Aksu Bölgesi Milletvekili Avukat Azimbek Beknazarov, bu süreç içinde bölgedeki protesto gösterilerini örgütleyen bir isim olarak Hükümete açıkça cephe almıştır.¹³³ Ocak 2002'de, 1995 yılında Bölge Savcısı olarak görev yaptığı sırada bazı yolsuzluklara karıştığı iddiası ile tutuklandığında, Aksu'da taraftarları sokağa dökülmüştür. Polisin ateş açması üzerine yedi gösterici hayatını kaybetmiş, 61 gösterici yaralanmıştır.¹³⁴

Bu olay 2005 yılında iktidar değişimi ile sonuçlanacak çatışmanın da kıvılcımını ateşlemiştir.

Bütün bu süreç, Kırgızistan'da diğer Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın aksine Parlamentonun siyasal sistem içinde yürütmeye bağımlı bir alt idari birim olarak yapılandırılmadığını, Cumhurbaşkanının otoritesine sıkı sıkıya bağlı bir hâkim parti sistemi oluşturulmadığını, diğer ülkelerde otoriter rejimin önemli bir ajanı olan yerel otoritelerin bu ülkede merkezkaç muhalif unsurlar olarak öne çıktıklarını göstermektedir.¹³⁵

¹³¹ Necati Polat, **Boundary Issues in Central Asia**, New York, Transnational Publishers, 2002.

¹³² "Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the Island of Democracy", **ICG**, p. 18.

¹³³ Scott Radnitz, "Networks, Localism and Mobilization in Aksy, Kyrgyzstan", **Central Asian Survey**, cilt 24, sayı 4, 2005, s.405-410.

¹³⁴ Alisher Khamidov, "Kyrgyzstan: Organized Opposition and Civil Unrest", **Eurasia Insight**, 16 Aralık 2002.

¹³⁵ Alkan, **a.g.e.**

e. Zayıf Parti Sistemi

Kırgızistan'daki siyasal çatışmanın en önemli sonuçlarından birisi, merkezi yönetimin zayıf patronaj bağları ile şekillenen siyasal ve idari kadrolarla çalışmak zorunda kalmasıdır.

Merkezi yönetimde görev alan kişiler ulusal ya da uluslararası düzeyde Cumhurbaşkanı'ndan bağımsız olarak ilişkiler geliştirebilmiş ve iyi bir alternatif bulduklarında konumlarını hızla değiştirebilmiştir. Bu gün ülkede öne çıkan birçok muhalif isim, bir zamanlar Cumhurbaşkanlığı otoritesi ile yakın ilişkilere sahip olmuş, ona yakın yönetsel pozisyonları işgal etmiş kişilerdir. Örneğin 2005 yılındaki iktidar değişiminin liderlerinden Feliks Kulov, Akayev döneminde Ulusal Güvenlik Bakanlığı ve Cumhurbaşkanı Yardımcılığı gibi görevlerde bulunmuştur. 2010 yılında görevinden alınan Cumhurbaşkanı Bakiyev ise 2002 yılındaki Aksu olaylarına kadar Akayev'in Başbakanı olarak görev yapmıştır. Yine 2010 yılında yaşanan iktidar değişiminin lideri olarak gösterilen Roza Otunbayeva, Akayev döneminde Dışişleri Bakanlığı, İngiltere ve ABD büyükelçiliği gibi görevlerde bulunmuştur. Sosyal Demokrat Parti lideri Almazbek Atambaev gerek 2005 yılındaki olaylarda, gerekse 2006 yılında Bakiyev karşıtı gösterilerde bir muhalif lider olarak sivrilmiş, daha sonra 2007 yılında Başbakanlık görevine kadar yükselmiştir.

Atambaev 7 Nisan'daki gösteriler sırasında Bakiyev tarafından göz altına alınmıştır. Başka bir ifade ile Kırgızistan'da ne iktidar ne de muhalefet kurumsal, oturmuş programlar etrafında mücadele eden örgüt veya kişilerden oluşmamıştır. Bu özellik iktidar yapısını zayıflattığı gibi kurumsal bir muhalefetin oluşmasını da engellemiş, olağan dışı katılım yöntemlerini siyasal hayatta belirleyici kılmıştır. Kırgızistan bürokrasisi içinde Cumhurbaşkanı'nın kontrol edemediği hiziplerin varlığından söz edilmektedir.

Batı yanlıları, Özbekistan ve Rusya'ya yakın hareket etme eğiliminde bulunan bürokratik grupların zaman zaman liderin otoritesine rağmen hareket edebildikleri belirtilmektedir.¹³⁶ Benzer ayrışma bürokratların kabile kökenlerine paralel olarak da söz konusudur.¹³⁷

Buna paralel olarak siyasal ve idari rollerdeki dönüşüm oranı oldukça yüksektir. Akayev döneminde, onun doğrudan atamasına bağlı olarak çalışan bölge valilerinin ortalama çalışma süreleri 18 ayı geçmemiştir. Yine aynı dönemde, Cumhurbaşkanlığı koltuğunda herhangi bir değişiklik olamamasına rağmen, 10 yıllık süre içerisinde sekiz farklı hükümet ülke yönetiminde görev almıştır. 2005 yılındaki iktidar değişiminden 2010 yılına kadar olan sürede yedi hükümet görev yapmıştır. Hızlı kadro rotasyonu Kırgızistan'da zayıf bir kamu yönetimi örgütünün oluşmasına neden olmuştur.

Diğer bir sonuç, bağımsızlıktan günümüze değin ulusal bir partileşmenin ne iktidar, ne de muhalefet kanadında gerçekleştirilememiş olmasıdır. Kırgızistan'da siyasal partiler, ulusal düzeyde örgütlü, yaygın bir üyelik yapısına sahip örgütlenmeden ziyade, kişisel-bölgesel bağlarla şekillenmiş, örgütlenme kapasitesi zayıf yapılardır. Partilerin çoğu, 3 veya 4 şubesi bulunan, kırsalda az sayıda üyeden oluşan, hücre örgütlenmesi gibi etkinlik gösteren, seçmenle doğrudan ve yaygın ilişki kuramayan bir görünüm sergilemektedir.

Parti liderleri genelde eski bürokratik yapılardan veya Komünist Parti sistemi içerisinden gelen ve kişisel özellikleri ile öne çıkan isimlerdir. Parti sayısı çoktur, ancak bunların içinde bir merkez örgütlenmesi dışında şubesi bulunmayan, hatta toplam üye sayısı 5-15'i geçmeyen birçok parti bulunmaktadır.

¹³⁶ "Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the Island of Democracy", **ICG Report**, Brüksel, 2001, s. 7; Zamira Sıdıkova, "Uzurpastiya Vlasti", **Za Kulisami Demokratiy Lo-Kırgıziski**, Bişkek, Res Publika, 1997, s. 127-130.

¹³⁷ Alkan, a.g.e.

Dolayısıyla siyasal etkinlikler parti liderlerinin doğum yerlerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin Komünist Parti, lideri Masaliev'in doğum yeri güneydeki Batken'de güçlü şekilde örgütlenmiştir. Sosyal Demokrat Parti, yine lideri Almazbek Atambaev'in doğum yeri Çuy eyaletinin Alamuddin bölgesinde etkindir. Buna karşılık bazı bölgelerde hiçbir siyasal partinin şubesi veya etkinliği bulunmamaktadır.¹³⁸ Bakiyev ulusal bir lider olmaktan çok Celalabad'lı olması ile bilinmektedir.¹³⁹

Bu yapının en önemli sonucu meclis seçimlerinde partilerin etkinliğinin oldukça zayıf kalması olmuştur.¹⁴⁰ 1995 Meclis seçimlerinde parti listelerinden gelen 900 adayın yalnızca 161'i partilerin bölgelerden gösterdikleri adaylar olmuştur.¹⁴¹ 2000 seçimlerinde ise Mecliste, partilerden gelen milletvekillerinin oranı % 30'u ancak bulabilmiş, 105 sandalyeden yalnızca 32'si partilerden gelmiştir.¹⁴² Bu 32 kişinin 15'i parti listelerine ayrıldığı için bölgelerden gelen partili milletvekili sayısı 17 kişiyle sınırlı kalmıştır.

Bu yapı etkili, ulusal programa sahip siyasal partilerin oluşmasını önlediği gibi, Cumhurbaşkanı'nın kendine bağlı bir hâkim parti sistemini kurumsallaştırmasını da engellemiş, ülkedeki siyasal hayatı istikrarsız kılmıştır. Kısa süreli ittifaklar ve muhalefet ile iktidar arasında ani saf değiştirmeler ülkede siyasal kurumsallaşmayı mümkün kılmamıştır. Dolayısıyla diğer bölge ülkelerinden farklı olarak, Cumhurbaşkanı uysal bir Parlamento bileşimi oluşturmakta zorlanmış, buna karşılık muhalefet günü birlik ittifaklarla şekillenen dağınık ve değişken bir yapı sergilemiştir.

¹³⁸ Haluk Alkan, Kırgızistan; Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişinin Gölgesinde Siyasal İktidarsızlık.

¹³⁹ "Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the Island of Democracy", **ICG Report**, Brüksel, 2001, s. 19.

¹⁴⁰ John T. Ishiyama, Ryan Kennedy, "Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan", **Europe-Asia Studies**, cilt 53, sayı 8, 2001, s. 1184-1185.

¹⁴¹ "Report on the Parliamentary Election in Kyrgyzstan", (Erişim)

<http://www.house.gov/csce/kyrgyzelrpt.html>, 18 Kasım 2010.

¹⁴² "Kyrgyz Republic Parliamentary Election Final Report", **OSCE**, Varşova, 2000, s. 22.

3. Anayasa

a. Önceki Anayasa ve Yapılan Anayasa Değişiklikleri

Kırgız Cumhuriyeti, eski Sovyetler Birliği ülkelerinden, Anayasasında değişiklik yapılan ilk ülkedir. 14 Aralık 1990 tarihinde, “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Devlet Organları ile Yönetim Yapısının Reorganizasyonu” ve “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası’nda Değişikliklerin Yapılması” kanunları kabul edilmiş ve devlet organları sistemi değiştirilerek Anayasa Denetim Komitesi kaldırılmış, yerine Kırgız Cumhuriyet Anayasa Mahkemesi oluşturulmuştur.¹⁴³

Bağımsızlığın ilanını müteakip ilk Kırgızistan Anayasası Kırgızistan Parlamentosu tarafından 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Adeta bir bağımsızlık bildirgesi görünümü arz eden yeni Anayasa, ülkenin tarihi ve mevcut realiteleri ile büyük bir uyum içersinde hazırlanmıştı.¹⁴⁴

Anayasa, Fransız Anayasasına benzer maddeler içermekteydi. Anayasada kuvvetlerin yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılması; Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi; devlet kuvvetinin yerel yönetimden ayrılması gibi hususlar temel ilkeler olarak yer almıştır. Kuvvetlerin birbirinden ayrılması prensibinin temelinde; yasama, yürütme ve adli kuvvetlerin “bağımsız hareket etmesi ve birbiriyle etkileşmesi” görüşü yer almıştı.

Temel yasa Cumhurbaşkanı’na oldukça geniş yetkiler tanımıştı: o devletin başı, anayasanın ve devlet kuvvetinin bütünlüğünün garantörüydü.¹⁴⁵

¹⁴³ Özdenoğlu, a.g.e., s. 30.

¹⁴⁴ Feyzullah Budak, **Kırgızistan’ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, Ocak Yayınları, 2000, s. 46.

¹⁴⁵ Elebayeva, Poluhova, a.g.e., s. 103.

Anayasa ile bir yarı başkanlık sistemi öngörülüyse de temel hükümleri itibariyle aslında Başkanlık sistemi modelini ön plana çıkaran bir yönetim şekli belirlenmişti. Çünkü, Anayasa'nın Yürütme Erki ile ilgili 5. bölümünde Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti, (Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Bakanlar ve Devlet Kurullarının Başkanları zikredilmek suretiyle) bağımsız bir yürütme organı şeklinde tanımlanmış olmakla birlikte Cumhurbaşkanı'na, Parlamento'nun onayı ile birlikte hükümeti (Başbakan da dahil olmak üzere) hem tayin etme, hem de hükümet üyelerini görevden alabilme yetkisi verilmişti.¹⁴⁶

Dolayısıyla bu anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı görünüşte parlamenter sistemle yönetilen ülkede Başkanlık rejimindeki Başkanın yetkilerini üzerinde toplamıştı.¹⁴⁷ Kırgızistan diplomasi geleneğine sahip olmadığı ve Cumhurbaşkanı ile Parlamento arasında ortaya çıkan her sorun uzlaşma yerine Anayasada değişiklik yaparak çözümlenmeye çalışıldığı için Askar Akayev döneminde Anayasa 1994'den başlayarak 2003 Şubat'ına kadar beş kez değişikliğe uğradı.

Bu değişikliklerden üçü Cumhurbaşkanı'nın tek taraflı referanduma gitmesiyle, ikisi de Parlamento tarafından gerçekleştirildi. Referandum yoluyla yapılan her üç değişikliğin temel özelliği Parlamento'nun Cumhurbaşkanı tarafından devre dışı bırakılarak yürütmenin güçlendirilmesine dönük olmasıdır.

Parlamentonun bu şekilde devre dışı bırakılması sistemin işleyişinde bölgesel temelde, liderlere bağımlı bir muhalefet yapısının ortaya çıkmasına neden olmuş, parlamento dışı yöntemler ile cumhurbaşkanı üzerinde baskı kurma eğilimini güçlendirdi.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Budak, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁴⁷ Elebayeva, Poluhova, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁴⁸ Haluk Alkan, **“Dünya Bülteni”**, (Erişim)

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleD=129794>, 25 Eylül 2010.

¹⁴⁹ Alkan, **a.g.e.**

Anayasada ilk değişiklik, Ekim 1994’de referandum sonucu 350 üyeli tek Meclisli sistemden, 105 üyeli iki kamaralı yasama sistemine geçilmesi ve Cumhurbaşkanı’na referandum yoluyla doğrudan anayasa değişikliği yapabilme yetkisi tanınması suretiyle yapılmıştır.¹⁴⁹ Bu yetkiler Cumhurbaşkanı’na tek taraflı irade ve referandum yolu ile anayasa değişiklik teklifi sunabilme imkânı da tanımıştır.

Akayev bu yetkiyi, yaşanan sorunlarda parlamentoyu devre dışı bırakmak ve kendi otorite alanını genişletmek amacıyla kullanmaktan çekinmemiştir.¹⁵⁰

İkinci olarak 1996 yılında yine referandum yoluyla yapılan değişiklikle; yasamanın anayasa değişiklik teklifi sunma yetkisi zorlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı’na yüksek yargı organlarının üyeleri dışındaki tüm yargıç ve savcılar doğrudan atama yetkisi verilmiştir.

Üçüncü olarak 1998 yılında bir kez daha referandum yoluyla yapılan değişiklikle; her iki meclisin üye sayısı yeniden değiştirilmiş, yasamanın bütçe üzerindeki yetkileri kısıtlanmış ve milletvekilliği dokunulmazlığı daraltılmıştır. Parlamento tarafından onay verilmeyen özel mülkiyet ve özelleştirme ile ilgili konularda yürütmenin elini güçlendiren bazı değişiklikler yapılmıştır.

2002 yılında ise diğer bir tartışmalı konu olan Rus dilinin statüsü bu kez Parlamento tarafından anayasa değişikliği yapılarak aşılmış ve Rusça ülkede ikinci resmi dil olarak kabul edilmiştir. Akayev döneminin beşinci ve son Anayasa değişikliği ise 2003 yılında, Parlamento ile Cumhurbaşkanı

¹⁴⁹ Alkan, **a.g.e.**

¹⁵⁰ Haluk Alkan, **“Dünya Bülteni”**, (Erişim) <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleD=129794>, 25 Eylül 2010.

¹⁵⁰ Haluk Alkan, **“Dünya Bülteni”**, (Erişim) <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleD=129794>, 25 Eylül 2010.

¹⁵¹ Alkan, **a.g.e.**

arasında gerilimin zirveye çıktığı ve 2002 yılındaki sınır sorunları ile ilgili krizin ardından yapılmıştır.

Muhalefetin kitle gösterileri karşısında Akayev, Bakiyev'i görevden almak zorunda kalmış ve Parlamento'nun 1994 yılından beri kaybettiği birçok yetkiyi tekrar yasama organına vermiştir. Cumhurbaşkanı'nın yürütme ve yargı organları üzerindeki geniş atama yetkileri de kısıtlanmıştır. Ancak bu düzenlemeler, Anayasanın 53. maddesinde Cumhurbaşkanı ve ailesine geniş dokunulmazlıklar tanınması koşulu ile gerçekleştirilebilmiştir.

Düzenlemeye göre eski Cumhurbaşkanı, görev süreleri içinde yaptıkları uygulama ve işlemlerle ilgili olarak tutuklanamayacaklar, gözaltına alınamayacaklar, herhangi bir sorgulama ve araştırmanın konusu yapılamayacaklardır. Dokunulmazlık eski Cumhurbaşkanı'nın ailelerini, konutlarını, bürolarını, taşıtlarını, haberleşme araçlarını, arşiv ve belgeleri ile bagajlarını ve günlük haberleşmelerini de kapsamıştır.

Yine bu değişikliklerle Kırgızistan Parlamentosu—Jogorku Keneş tek kamaralı 75 üyeli küçük bir yasama organına dönüştürülmüş ve tüm üyelerin dar bölge çoğunluk sistemi ile seçilmeleri esası benimsenmiştir.

Genel olarak 2003 değişikliklerinin Kırgızistan'da, diğer Orta Asya ülkelerinin aksine, Parlamento'nun yürütme karşısında uysal bir işleyişe kavuşturulamamış olmasının bir yansıması olduğu belirtilebilir.

Akayev kendisi ve ailesine geniş bir dokunulmazlık tanınması karşılığında 1995 öncesine dönülmesini kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁵¹

¹⁵¹ Alkan, a.g.e.

¹⁵² Haluk Alkan, “**Dünya Bülteni**”, (Erişim)
<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleD=129794>, 25 Eylül 2010.

Ancak bu değişiklikler Akayev yönetiminin devrilmesiyle sonuçlanacak bir sürecin ilk adımını oluşturmaktan öteye bir anlam taşımadı.¹⁵²

Ülkenin ikinci Cumhurbaşkanı Bakiyev ve Başbakan Kulov arasındaki iktidar ittifakının 2006 Aralık ayında kopması üzerine Anayasa, Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı makamı ve yetkileri üzerine tartışmalar yeniden yoğunlaşmıştır. Geleneksel çatışmaya son vermek amacıyla 30 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen yeni Anayasa, Anayasa Mahkemesinin verdiği karar sonucu referanduma götürülmüş ve 21 Ekim 2007 tarihinde referandum sonucunda kabul edilmiştir.¹⁵³

Yürürlüğe giren Anayasa Cumhurbaşkanı'nın stratejik yetkilerini korumuş, buna karşılık Parlamento'nun yetkilerinin artırılması yönündeki düzenlemeleri ile dikkat çekmiştir. Ancak kurgulanan sisteme daha dikkatli bakıldığında bütün sistemin hâkim partinin kontrolündeki bir Parlamenteoyu amaçladığı görülmüştür. Nitekim Aralık 2007 erken Parlamento seçimleri, seçim yasası ile getirilen baraj ve usulsüzlükler yardımıyla Kırgızistan tarihinde ilk kez bir partinin (Ak-Jol) ezici bir çoğunlukla parlamenteoda yer almasını sağlamıştır. Yeni sistem Bakiyev'e istediğı politikaları hayata geçirmekte daha geniş bir hareket alanı sağladıysa da Parlamento dışı muhalefetin olağan dışı yöntemlere başvurma eğilimini ve buna toplumsal desteğı arttırmıştır. Nitekim 2010 yılı başında kamu hizmetlerine yapılan zamlar, dışlanmış muhalefetin toplumsal destek bulmasına ve zayıf iktidar ağına karşı ortak hareket edebilmesine yardımcı olmuştur.¹⁵⁴

Bakiyev'in görevden ayrılmasından sonra yönetime gelen Geçici Hükümet'in Başkan Yardımcısı Almazbek Atambayev, 16 Nisan 2010 tarihinde Türkiye'ye gerçekleştirdiğı ziyarette, yaklaşık iki yıldır yeni bir

¹⁵² Haluk Alkan, "Dünya Bülteni", (Erişim)

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleD=129794>, 25 Eylül 2010.

¹⁵³ Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2006, s. 4.

¹⁵³ Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2006, s. 4.

¹⁵⁴ Alkan, a.g.e.

¹⁵⁵ Alkan, a.g.e.

Anayasa üzerinde çalıştıklarını, bu Anayasa'nın devletin her alanında halkın kontrolünün sağlanabileceği daha özgürlükçü bir içeriğe sahip ve dünyada herhangi bir benzeri olmayacağını açıklamıştır.¹⁵⁵

b. Mevcut Anayasa

Yeni Anayasa 27 Haziran 2010 tarihli referandum ile yürürlüğe girmiştir. Yeni Anayasa, Cumhurbaşkanının stratejik yetkilerinin sınırlandırılması, rejimin işleyişinde denetim yetkilerinin parlamentoya geçmesi, Hükümetin Parlamente'ye karşı sorumluluğunun sağlanması, Parlamente'nin işleyişinde etkili olan bölgesel liderlerin konumlarını kaybetmemeleri temelinde Geçici Hükümetin çatısı altında bir araya gelmiş bulunan liderlerin arayışlarının bir sonucu olarak şekillenmiştir. 2010 Anayasasının belirleyici özelliklerinden biri sosyal adalet, sosyal devlet, devletin kontrolünde bir ekonomi ve sosyal politika eğiliminin Anayasa metninde öne çıkartılmasıdır. Bu 1991'den beri Cumhurbaşkanı-Parlamento çekişmesinin ideolojik söylemine uygun düşmektedir. Liberal politikaları otoriter bir anlayışla hayata geçirmeye çalışan Cumhurbaşkanlarına karşı Meclisteki muhalefet söylemini sosyal vurgular üzerinde yapmıştır. Anayasada daha önceki anayasalarda yer almayan devletleştirme yöntemine ilk kez yer verilmiştir. Cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlandırılması doğrultusunda altı yıl süre ile halk tarafından seçilecek Cumhurbaşkanlığı makamına bir kişinin iki defa seçilmesi mümkün değildir. Bu şekilde Cumhurbaşkanının siyasal bir aktör olarak hareket etmesi de önlenmeye çalışılmıştır. Jogorku Keneş referandum kararı almakta tek yetkili makamdır. Akayev döneminden beri anayasa değişikliklerinin ve stratejik konuları düzenleyen kanunların hep Cumhurbaşkanı'nın tek taraflı referanduma gitme kararları ile yapıldığı hatırlandığında, artık ülkede Cumhurbaşkanı'nın yasamayı devre dışı bırakması mümkün değildir. Cumhurbaşkanı eskiden ülkedeki Yüksek Mahkeme üyelikleri için adayları serbestçe belirleyip Parlamento'nun onayına sunarken, artık yeni oluşturulan

¹⁵⁵ Alkan, a.g.e.

¹⁵⁶ Alkan, a.g.e.

Hâkimler Konseyi önerdiği adayları Jogorku Keneş'in (Kırgızistan Parlamentosu) onayına sunabilmektedir. Yine eskiden Cumhurbaşkanı ülkedeki diğer hâkimleri atama yetkisini elinde bulundururken, yeni anayasaya göre hâkim atamalarını Konseyin önerdiği adaylar arasında yapabilecektir. Cumhurbaşkanı Hükümetin iki üyesi dışında bakanlar kurulunun bileşimi üzerinde herhangi bir etkide bulunamayacaktır. Bu üyelikler savunma ve ulusal güvenlikle ilgili olanlardır. Cumhurbaşkanı Merkezi Seçim ve Referandum Komisyonu'nun ve Hesap İşleri Bürosu'nun üçte bir üyesini Jogorku Keneş'in onayına sunmaktadır. Başka bir ifade ile bu iki kurumun üyelerinin seçiminde Cumhurbaşkanı'na doğrudan bir otorite tanınmamaktadır. 2010 Anayasası Cumhurbaşkanı'nın bir uluslararası anlaşmayı onaylamasını Başbakanı'nın muvafakatine bağlanmaktadır. Aynı şekilde yabancı ülkelere ve örgütlere gönderilecek temsilcilerin atanmasında da Cumhurbaşkanı, Başbakan ile ortak hareket etmek zorundadır. Artık Meclise karşı sorumlu olan Başbakan eliyle Cumhurbaşkanı'nın dış politikadaki hareket alanı sınırlanmaktadır. Yeni Anayasaya göre Başsavcılığın raporu üzerine Meclis suç işlediği gerekçesi ile Cumhurbaşkanı'na görevden alabilecektir. Neredeyse tamamen dokunulmazlık tanıyan önceki statüye göre bu düzenleme Meclis kanalı ile Cumhurbaşkanı hakkında cezai kovuşturmaların yapılmasına fırsat tanımakta ve bunu görevden alma sürecine bağlamaktadır.¹⁵⁶

c. Mevcut Anayasanın Özellikleri

2010 Anayasası ülkede baskıcı bir yönetimin oluşmaması için yalnızca yürütme otoritesi ile ilgili önlemler almamakta, parlamentoda da güçlü bir çoğunluğun oluşmasını önlemeye dönük hükümler getirmektedir. Jogorku Keneş nispi temsil yöntemi ile beş yılığına seçilen 120 milletvekilinden oluşacaktır. En önemli yenilik nispi temsil yönteminin anayasal bir hüküm

¹⁵⁶ Alkan, a.g.e.

¹⁵⁷ Alkan, a.g.e.

olarak getirilmesidir. Bu otoriter Başkanlık rejimlerinin en önemli dayanaklarından biri olan çoğunluk sisteminin terk edilmesi anlamına gelmektedir. Anayasanın 70. Maddesine göre seçim sonuçları açısından bir partiye en fazla 65 sandalye verilebilecektir.

Bununla seçim hileleri yolu ile parlamentoda tek partinin hâkimiyet kurmasının engellenmeye çalışıldığı açıktır. Bu ilginç hüküm, parlamentoda bir partinin ancak iğreti bir çoğunlukla tek başına iktidar olabilmesi gibi bir sonuç doğuracaktır ki, bunun parlamento merkezli bir siyasal rejimi doğuracağı son derece şüphelidir.

Anayasa, Başbakanın konumunu güçlendirmekte ve onun atanmasını ayrıntılı bir biçimde düzenlemektedir. Başbakanlık için aday gösterme yetkisi öncelikle Meclisteki çoğunluk grubu ya da çoğunluk koalisyonunundur. Hükümetin onaylanması için Meclisin salt çoğunluk ile güvenoyu vermesi gerekmektedir. Bu sağlanamazsa aday önerme yetkisi cumhurbaşkanına geçmektedir. Cumhurbaşkanı tarafından önerilen aday da Meclisten güvenoyu alamadığı takdirde, Cumhurbaşkanı Meclisten bir Başbakan adayı belirlemesini ister. Meclisin belirlediği aday Cumhurbaşkanı tarafından üç gün içinde bir kararname ile Başbakan olarak atanır. Cumhurbaşkanı kararnameyi yayımlamak istemezse Hükümet kendiliğinden atanmış sayılır. Anayasa Cumhurbaşkanı ile Meclis arasında Başbakan üzerinde bir uzlaşma istemekte, ancak son sözü Meclise bırakmaktadır. Eğer son aşamada da Başbakan Meclis tarafından belirlenemezse Cumhurbaşkanı meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vererek süreci sonlandırmaktadır. Görüldüğü gibi hükümetin başı olarak başbakanın belirlenmesi oldukça karmaşık bir prosedüre bağlanmaktadır. Bu çerçevede içinde yeni anayasanın genel yaklaşımına uygun olarak hükümetin belirlenmesinde cumhurbaşkanının rolü oldukça sınırlanmaktadır.

Hükümet Jogorku Keneş'e karşı sorumludur. Başbakan hükümetin çalışmaları ile ilgili meclise yıllık rapor sunmakta, raporla ilgili görüşme esnasında meclis üye tamsayısının en az üçte biri tarafından hükümete

güvensizlik önerisi sunulabilmektedir. Meclis salt çoğunlukla hükümet hakkında güvensizlik kararı alabilir. İlginç olarak güvensizlik kararı alınması hükümetin düşmesi için yeterli koşul değildir.

Cumhurbaşkanı karar doğrultusunda hükümeti görevden alabileceği gibi, görevde de tutabilir. Cumhurbaşkanının zorunlu olarak hükümeti görevden alması, meclisin ilk güvensizlik kararı aldığı tarihten itibaren üç ay içinde aynı hükümet hakkında yeni bir güvensizlik kararı almasına bağlıdır. Başbakan ya da bir hükümet üyesi cumhurbaşkanına istifasını sunabilir. İstifanın kabulü veya reddi cumhurbaşkanının inisiyatifindedir. Cumhurbaşkanı başbakanın istifasını kabul ederse hükümet düşmüş sayılır. Yukarıdaki düzenleme ile birlikte ele alındığında ortaya ilginç bir durum çıkmaktadır. Meclise karşı sorumlu olan hükümet, meclisin güvenini yitirse bile cumhurbaşkanının isteği ile görevde tutulabilmekte, istifa durumunda ise meclis tümüyle devre dışı bırakılmaktadır. Bu çerçevede hükümeti gerçek anlamda meclise sorumlu kılmamakta, bir tür çifte sorumluluk getirmektedir.

Kırgızistan çok partili bir sisteme sahip bulunmasına rağmen, bu durum ülkede ulusal düzeyde örgütlü program partilerinin güç kazanması sonucunu doğurmamıştır. Bunun yerine partiler bağımsızlıktan sonra bölgesel liderlerin kurumsal araçlarına dönüşmüş, hatta 2003 yılındaki anayasa değişikliklerinden sonra bölgesel liderler partilere gerek duymadan hareket edebilmişlerdir.

Her şeyden önce Anayasada meclisin yetkilerinin artırılması, ulusal düzeyde örgütlü program partilerinin gelişmediği ülkede siyasal istikrarın nasıl sağlanacağı sorusunu akla getirmektedir. Yeni Anayasada meclisin bileşimi ve işleyişi konusunda getirilen düzenlemeler bu sorunu aşmak yerine pekiştirici nitelik taşımaktadır. Çoğunluk partisinin aldığı oy oranına bakılmaksızın çıkaracağı milletvekili sayısının 65 ile sınırlandırılması, üyeliklerin nispi temsil esası ile paylaşılması, meclisteki milletvekili sayısının 90'dan 120'ye çıkartılması, mecliste güçlü bir çoğunluğun oluşmasını

engelleyici düzenlemelerdir. Zayıf çok partili sistem ve yeni Anayasanın sınırlayıcı düzenlemeleri siyasal sistemin istikrara kavuşması için mecliste güçlü bir uzlaşmacı eğilimin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Oysa ülkenin 1991 yılından bu yana geçirdiği deneyim göz önüne alındığında bu uzlaşmanın sağlanması oldukça güç gözükmektedir. Yeni dönemde Kırgızistan'da siyasetçilerin temel sorumluluğu aralarında uzlaşma olmadan sistemin işlemeyeceğini görerek hareket etmeleridir. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri sınırlandırılmasına rağmen, Anayasadaki formülasyon bu kurumun potansiyel bir güç olarak sistem içinde etkin bir rol oynamasına fırsat tanıyacak niteliktedir.

Öncelikle Anayasa cumhurbaşkanı'nın doğrudan halk tarafından seçilmesi hükmünü muhafaza ederek yetkileri sınırlı, buna karşılık güçlü meşruiyete sahip bir makam oluşturmaktadır. Anayasa mecliste güçlü bir çoğunluğun oluşmasını sınırlayan düzenlemeler getirerek, cumhurbaşkanı'nın meşruiyet açısından öne çıkarmakta, yetkileri artırılmış meclisten kaynaklanacak bir istikrarsızlık durumunda cumhurbaşkanı'na sistemin işleyişine müdahale noktasında popüler desteğin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ek olarak cumhurbaşkanı bakanlar kurulunda savunma ve ulusal güvenlikle ilgili üyeleri belirleyebilmekte, güçleştirici veto yetkisine sahip bulunmakta, hükümetin kurulması sürecinde yaşanan istikrarsızlığa müdahale edebilmekte ve meclisin güvensizlik verdiği bir hükümeti görevde tutabilmektedir. Tüm bu çerçevede siyasal hayatın işleyişi içinde cumhurbaşkanı ile Jogorku Keneş arasında yetki çatışmalarının ortaya çıkmasını ve bir meşruiyet krizinin yaşanmasını kolaylaştırıcı düzenlemelerdir.

2010 Anayasası cumhurbaşkanı'nın yetkilerini kısıtlamakla ve meclis ve hükümetin konumunu güçlendirmekle birlikte ne meclisin ne de hükümetin yetkilerini etkin biçimde kullanabileceği bir zemin oluşturamamıştır. Yani cumhurbaşkanı'nın yetkileri sınırlandırılmış, ancak tepkisel denebilecek

düzenlemeler yeni dönemde iktidarın kimde olacağı konusunda belirsizlik doğurmuştur. Siyasal sistemin istikrarı mecliste oluşacak güçlü bir uzlaşmaya bağlı kılınmıştır.

Yeni Anayasada yargı sistemi açısından da potansiyel olarak bazı sorunlu yönler bulunmaktadır. Yerel mahkeme yargıçlarının görev sürelerinin beş yılda bir yenilenecek olması, anayasal denetimin mahkeme düzeyinden Yüksek Mahkeme'ye bağlı bir büroya dönüştürülmesi ve üyelerinin statüsü konusunda bazı belirsizliklerin bulunması ileride ortaya çıkabilecek sorunlar açısından dikkat çekici olanlardır. Yeni anayasal çerçeveye ülkede yaşanacak siyasal istikrarsızlığa paralel olarak yargı organlarının işlevlerini yitirmesi ya da aksine böyle bir ortamda siyasal bir aktör gibi hareket edip ülkedeki iktidar çatışmasına dâhil olmaları gibi bir sonuç doğurabilir.

2010 Anayasasının hazırlık sürecinde ülkede parlamenter rejimin kurumsallaştırılmasının amaçlandığı geçici hükümet tarafından açıklansa da, genel olarak anayasadaki formülasyona bakıldığında 2007 Anayasasında düzenlenen sisteme pek çok açıdan benzeyen bir rejim kurgulandığı görülmektedir.

2010 Anayasası gerçekte bir tür yarı başkanlık veya yarı-parlamenter rejim getirmektedir. Sistemin işleyişinde genel olarak meclisin rolü güçlendirilse de Kırgızistan'da siyasal hayatın işleyişi göz önüne alındığında bu yetkileri kullanabilecek istikrarlı bir parlamento çoğunluğunun sağlanıp sağlanamayacağı tartışmalıdır.

Parlamenter rejimlerin temel sorunu hükümet istikrarını sağlayacak bir parlamento çoğunluğunun oluşturulmasıdır. Bu sağlanamadığı takdirde uzlaşma kültürüne dayalı koalisyon hükümetleri devreye girerse sistem işleyebilmektedir. Ulusal partilerin gelişmediği, uzlaşma kültürü açısından sorunlu bir ülke olan Kırgızistan'da yeni anayasa ile cumhurbaşkanının otoritesi sınırlanmakta, ama buna karşılık güçlü bir parlamento bileşiminin

oluşması da neredeyse imkânsız hale getirilerek sistem potansiyel çatışmalara açık hale getirilmektedir.¹⁵⁷

4. Siyasi Partiler

Kırgızistan'da Komünist Parti dışındaki bütün diğer siyasi partiler, eski geleneklere bağlı komünist lider Absamat Masaliev rejiminin devrilmesinden sonra, demokrat ve ilerici bir siyasetçi olan Askar Akayev'in iktidara gelmesiyle siyasi hayatlarına başlamıştır. Kırgızistan'da kurulan ilk demokratik parti Erkin Kırgızistan Partisidir.¹⁵⁸ Kırgız Cumhuriyetinde bağımsızlıktan sonraki dönemde, gerçek çok partililiğin temelleri hızlı bir şekilde atılmaktadır. Ülkede 20 civarında siyasi partinin mevcut olması ve giderek siyasi partilerin sayısının artması, bu durumun en belirgin göstergesidir. Mevcudiyetleri Anayasa çerçevesinde güvence altına alınan ve henüz gelişme aşamasında olan partiler, ideoloji ve programları daha netleşmemiş, organizasyon yapıları gelişmemiş ve az sayıda üyeye sahip olmalarına rağmen, Kırgızistan'da kamu siyasi hayatının doğal parçası haline gelmişlerdir.¹⁵⁹

2007 yılında yapılan son genel seçimlerde Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev'in kurduğu Ak-Jol Partisi % 46,99'luk oy oranıyla mecliste 71 sandalye edinmiştir. Ak-Jol'u % 5,05'lik oy oranı ve 11 sandalye ile Sosyal Demokrat Parti, % 5,12'lik oy oranı ve 8 sandalye ile Komünist Parti izlemiştir. Komünist Partinin ülke genelinde daha çok oy alarak Sosyal Demokrat Partiden daha az sandalye çıkarmasının sebebi, ülkedeki mevcut seçim sistemidir. Bu sisteme göre partiler ülke genelinde % 5'lik barajı geçmek zorunda oldukları gibi, bölgelerde (Oblast) de % 0,5'lik barajı geçmek durumundadırlar. 16 Aralık 2007'de seçime katılan ancak barajı geçemeyen diğer partiler ise, Kırgızistan'ın Birliği Milliyetçi Partisi, Tek

¹⁵⁷ Alkan, **a.g.e.**

¹⁵⁸ Naskali, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁵⁸ Naskali, **a.g.e.**, s. 167.

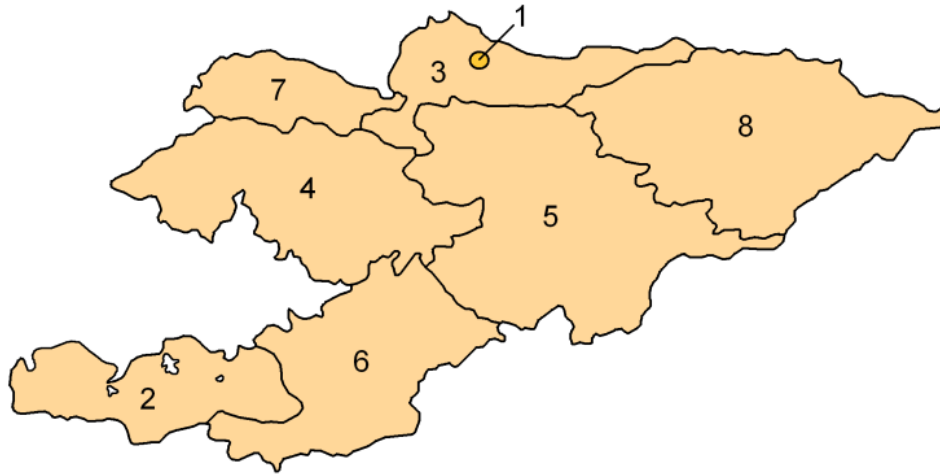
¹⁵⁹ Güler, **a.g.m.**, s. 25.

Kırgızistan, Soglasıye, El Keleçegi, Cumhuriyetçi İşçi ve Birlik Partisi ve Ülkem Partisidir.¹⁶⁰

5. İdari Yapı

Kırgızistan, idari olarak 1 şehir (Bişkek) ve 7 eyalete ve idaresine ayrılmıştır. Eyaletler, Batken, Çuy (Tokmok), Celalabad, Narın, Oş, Talas ve Issık-Köl (Karakol)'dür. Başkent Bişkek ise, bu eyaletlerden ayrı olarak şehir statüsündedir.¹⁶¹

Harita - 2: Kırgızistan ve Eyaletleri

Kaynak : VİKİPEDİ Özgür Ansiklopedi, 2010

(w:en:user:Aivazovsky) tarafından oluşturulmuştur.

1. Bişkek (eskiden Frunze)
2. Batken
3. Çuy (Tokmok)
4. Celal-Abad
5. Narın
6. Oş
7. Talas
8. Issık-Köl (Karakol)

¹⁶⁰ “Kırgızistan”, **International Parliamentary Unite**, (Çevrimiçi) www.ipu.org/kyrgyzstan, 22 Kasım 2010.

¹⁶¹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 5.

Kırgızistan Cumhuriyetinde, demokrasi düzeninin ve bölgesel siyasetin temelini, devlet organlarının dışında, yerel yönetim organları da oluşturmaktadır. Toplumun demokratikleştirilmesi, merkezden ayrı yönetimin ve yerel sorunların çözülmesinde bölge koşulları ve nüfus menfaatlerinin dikkate alınmasının gereksinimi, ülke yönetim sisteminde yerel yönetim organlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶²

Ç. EKONOMİK YAPI

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, Sovyet sistemine entegre olmuş, ekonomisini yeniden yapılandırma zorunda kalmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak, birliğin dağılmasından sonra başlayan ekonomideki hızlı küçülmeyi durdurmak ve fiyat liberalizasyonu nedeni ile oluşan yüksek enflasyonu aşağı çekmek ihtiyacı ortaya çıkmıştır.¹⁶³

Ancak bağımsızlığın ilk yıllarında bu konularda başarı sağlanamamış ve Kırgızistan eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Ermenistan, Azerbaycan ve Tacikistan'dan sonra en zayıf ekonomiye sahip olan ülke konumuna gelmiştir.

Kırgızistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, uzun vadeli ve kapsamlı bir ekonomik reform programını benimsemiştir. Reformlar, dönemin Cumhurbaşkanı Akayev'in Parlamento'ya sunduğu ve Temmuz 1992'de onaylanan "Ekonomik Reform Programı" çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶² Özdenoğlu, a.g.e, s. 38.

¹⁶³ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 3.

¹⁶⁴ Özdenoğlu, a.g.e, s. 40.

1993 yılında ulusal para tedavüle girmiş, fiyatlar serbest bırakılmış, varlıklar belli düzeylerde özelleştirilmiş ve serbest bir ticaret rejimi kabul edilmiştir. Bu aşamada Akayev, muhafazakar bürokratların ve Sovyet tarzı planlı ekonomiye alışmış parlamentonun muhalefeti ile karşılaşmıştır.¹⁶⁵

1994–1998 yılları arasındaki dönemde hükümet, pazar ekonomisine geçiş yapmak gerektiğinin farkına vararak gerekli reformları gerçekleştirmiş, kitlesel özelleştirmeler yoluyla ticari kuruluşlarda devletin ekonomik faaliyetlere ilişkin olarak üstlendiği rolün azaltması, yeni bir vergi sisteminin kurulması ve Merkez Bankasına daha fazla özerklik verilmesi gibi önlemler almıştır.

1998–2002 yıllarını kapsayan üçüncü dönemde ise özelleştirmenin sonuçlanması ve istikrarlı bir ekonomik gelişme hedeflenmiştir. 1998 yılında başlatılan özelleştirme süreci tarımda ve sanayide büyük oranda tamamlanma aşamasına getirilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti tarafından hazırlık çalışmaları iki yıl süren “Kırgız Cumhuriyeti Kapsamlı Kalkınma Çerçeve Stratejisi” adı verilen ve 2001–2010 yıllarını kapsayan 10 yıllık Kalkınma Planı, Kırgız Parlamentosu’nun her iki kanadının 29 Mayıs 2001 tarihindeki ortak oturumunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁶

Kırgızistan hükümeti, Orta Asya devletleri arasında piyasa ekonomisine geçiş açısından en liberal ekonomik reformları uygulayan hükümet olmuştur. Bu reformların birçok olumsuz koşullar altında yapılmasına rağmen, Kırgızistan hükümeti ekonomide istikrarın sağlamanın önemli başarıları elde etmiştir. Konvertibilite ve faiz oranlarında liberalizasyon sağlanmış, özelleştirmeye ağırlık verilmiş ve özel sektörün ekonomiye katılımı güçlendirilmiştir. Günümüzde ise pazar ekonomisine geçiş sürecinde ciddi bir muhalefet kalmamış ve uygulanan programların olumlu sonuçları alınmaya başlamıştır.

¹⁶⁵ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 3.

¹⁶⁶ Özdenoğlu, a.g.e., s. 40.

Kırgızistan'da küçük ölçekli işletmelerin gerçekleştirdiği ticaret başta olmak üzere hizmet sektörü ekonomide en büyük paya sahiptir. Bunun yanında tarım sektörü de ekonomideki ağırlığını sürdürmektedir. Ülkede altın üretimi de önemli yer tutmakta olup Kumtor altın madeni bu sektörden elde edilen gelirlerin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Yalnızca 3,7 milyar dolar olan Kırgızistan GSYH'sı Kumtor altın madenine ve tarım sektörüne önemli ölçüde bağımlı olmasından ötürü istikrarsızlık riski barındırmaktadır. Değişkenlik gösterebilen altın fiyatları, üretim seviyesi ve iklim koşullarından ekonomi önemli ölçüde etkilenebilmektedir.¹⁶⁷ Altın dışında ülkenin ulaşılabilen kuzey ve güneybatıdaki Fergana vadisinde değişik maden ocakları bulunmakta olup, buralarda cıva, antimon, kömür, petrol, çinko, kükürt (bilhassa Issık Göl civarında) çıkarılmaktadır. Gıda sanayi ve özellikle konservecilik oldukça gelişmiştir. Başlıca Bişkek, Oş, Tokmak, Ribaçiye, Prjevalsk gibi şehirlerde konserve fabrikaları mevcuttur.¹⁶⁸

Kırgızistan'da kayıt dışı ekonominin de oldukça büyük olduğu değerlendirilmektedir. Kırgızistan, yüksek dış borcu sebebiyle Dünya Bankası ve IMF tarafından ortak yürütülen Aşırı Borçlu Fakir Ülkeler ("HIPC") Programına 2006 yılında başvurarak 1 milyar dolara yakın borcun silinmesi gibi imkanlardan faydalanmayı gözden geçirmiştir. Ancak, bu programa dahil olunmasının prestij kaybına sebep olacağı nedeniyle, ayrıca IMF ve Dünya Bankası'nın ülke ekonomisi üzerinde bulunacağı çeşitli taleplerin yükümlülüğüne girilmek istenmemesinden 2007 yılı Şubat ayında hükümet bu programa dahil olmaktan vazgeçmiştir.

Bişkek Ticaret Müşavirliği ülke raporunun, Kırgızistan Milli İstatistik Kurumu verilerine dayandırarak sunduğu rakamlara göre 2007 yılı içerisinde Kırgızistan GSYİH'nın % 29'unu tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık; % 18'ini ticaret, otomobil ve özel kullanım eşyaları tamiri; % 9'unu ise imalat sanayi oluşturmaktadır.

¹⁶⁷ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 4.

¹⁶⁸ Nadir Devlet, "Kırgızistan", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Ek Cilt, Konya, Kombassan Yayınları, 1994, s. 361.

20 Aralık 1998'de Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine kabul edilen Kırgızistan, o zaman için Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında bir ilki gerçekleştirmiştir.¹⁶⁹ Bununla birlikte geçiş sürecini yaşayan diğer tüm ekonomiler gibi Kırgızistan ekonomisi de ciddi zorluklardan geçmektedir. Ülkede işsizlik önemli bir sorun olarak hayatı etkilemeye devam etmektedir. Ayrıca, 10 Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde istihdamın artırılması, yoksullukla mücadele edilmesi ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir.¹⁷⁰

Kırgızistan ekonomisi küçük bir ekonomidir. Bu sebeple Avrupa'da İsviçre ve Orta Doğu'da Körfez Ülkeleri gibi bir transit ticaret ülkesi rolüne hazırlanmakta, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi ilk eski SSCB ülkesi olarak Çin ile Avrupa arasında ciddi bir geçiş ülkesi konumunda bulunmaktadır.¹⁷¹

Tablo–1: Başlıca Ekonomik Göstergeler

Başlıca Ekonomik göstergeler (2008)	
GSYİH (milyon \$)	5059,2
GSYİH artış oranı (%)	7,6
Kişi başına milli gelir (\$)	959,0
Enflasyon oranı (%)	20,0
GSYİH'nın Yapısı	
Mal (%)	42,2
Hizmet (%)	43,9
Net vergiler (%)	13,2

Kaynak: DEİK, **Kırgızistan Ülke Raporu**, 2009

¹⁶⁹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 4.

¹⁷⁰ Özdenoğlu, a.g.e, s. 40.

¹⁷¹ **Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti**, T.C Başbakanlık Dış Tic. Müsteşarlığı, 'y.y.', 2009, s. 9.

1. Büyüme

Kırgızistan gerek DTÖ üyeliği, gerek ekonomi politikaları olarak “dışa açık büyüme” modelini benimsemiş olması sebebiyle ve bölge ülkeleri arasında, doğrudan yabancı yatırımlara karşı en tutarlı ve teşvik edici politikaları izlemesi dolayısıyla, yatırımlar için cazip bir ülke konumundadır.¹⁷²

Kırgızistan’da reel GSYH, bağımsızlıktan sonraki dört yıl içerisinde yüzde 50 oranında küçülmüştür. Ekonominin tekrar büyümeye başlaması ise 1996 yılında tarım üretimindeki artış ve Kumtor Altın Madeni’nin hizmete sokulmasıyla mümkün olmuştur. Kumtor’un üretime başlamasıyla 1997 ve 1998 yıllarında GSYİH’deki artış hızlanmış, ancak 1998 yılında Rusya’da patlak veren mali kriz nedeniyle yine düşüşe geçmiştir. 1999’dan itibaren tarım ve altın sektörlerine bağlı olarak büyümeye devam etmiştir. 1999 - 2001 yıllarında ortalama yüzde 4.6’lık büyüme sağlanmıştır.

2002 yılı için Kırgızistan Merkez Bankası yüzde 4,5’lik bir GSYİH artışı öngörmüş, ancak bir *force majeure (mücbir sebep)* nedeniyle bu dönemde Kırgız ekonomisi büyümemiştir. Bunun nedeni Kırgız-Kanada ortak teşebbüsü tarafından çalıştırılan Kumtor altın madeninde meydana gelen bir kazadan sonra üretimin durmasıdır. Üretim ilerleyen aylarda devam etmiş, ancak yıllık toplam üretim bir önceki yıla göre yüzde 30 oranında daha düşük olarak gerçekleşmiştir.

2003 yılında Kumtor’un üretiminin kazadan önceki seviyesine ulaşması ve dünya piyasalarında altının fiyatının yüksek değerlerde seyretmesi sayesinde yüzde 6,7’lik bir büyüme oranına ulaşılmış, 2004 yılında ise büyüme yüzde 7,1 olarak gerçekleşmiştir.

¹⁷² Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti, T.C Başbakanlık Dış Tic. Müsteşarlığı, ‘y.y.’, 2009, s. 9.

2005 yılında altın üretimindeki düşüş, bir kez daha ülkenin makroekonomik göstergeleri üzerinde etkili olmuş ve Kırgızistan'ın GSYİH'si yüzde 0,6 oranında küçülmüştür. Ticaret, Sanayi ve Turizm Bakanı Almazbek Atambayev'in 2 Şubat 2006 tarihinde yapmış olduğu bir açıklamaya göre Kumtor madenindeki altın rezervleri tükenmektedir ve ülke ekonomisinin tek bir altın madenine bu derece bağımlı olması ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Atambayev'in açıklamalarına göre Kırgızistan'ın acil olarak sanayinin sektörel çeşitlendirilmesine yönelik yeni politikalar uygulamaya başlaması gerekmektedir.¹⁷³

2007 yılında Kumtor Altın Madeni üretimi hariç tutulduğunda % 8,7 oranında büyüme göstermiştir. Anılan Maden üretimi ile beraber değerlendirildiğinde GSYİH'daki artış % 8,2'dir. Mali sektördeki büyüme Kazakistan ve Rusya kaynaklı yatırımlarla mümkün olmuştur.¹⁷⁴ Altın üretiminde düşüşe rağmen uluslar arası piyasalarda altın fiyatlarının yüksek seyretmesi, hane halkı gelir düzeyinde yaşanan artışlar da 2007 yılında büyümenin yüksek çıkmasında etken olmuştur.¹⁷⁵

2008 yılında Kırgızistan GSYİH 185.013,6 milyon som (4.512 milyon ABD Doları) olarak gerçekleşmiş olup, geçmiş yılın aynı dönemine kıyasla %7,6 oranında artmıştır. Yıl içinde toplam sanayi üretimi 85.868,2 milyon som (2.904,3 milyon ABD Doları) olmuştur. 2007 yılına kıyasla sanayi ürünleri fiziksel hacminin endeksi 114,9 olmuştur. 2008 yılında tarım, hayvancılık, avcılık ve ormancılık sektörlerinde toplam üretim değeri 112.449,6 milyon som (2.743 milyon ABD Doları) olup, geçmiş yılın aynı dönemine kıyasla % 0,7'lik artış gözlenmiştir. Yıl içinde ana sermayeye yapılan yatırımların miktarı 29.208 milyon som (712,4 milyon ABD Doları) olup, geçmiş yılın aynı dönemine kıyasla % 5,4 oranında azalmıştır.

¹⁷³ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 5.

¹⁷⁴ "Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri", **Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Raporu**, Mayıs 2008, s.12.

¹⁷⁵ **Kırgızistan Ülke Raporu**, Konya Ticaret Odası, Eylül 2008, s.7.

2008 yılında tüm taşıma araçlarıyla taşınan yükün toplam tutarı 31.677 bin ton olmuş ve geçmiş yılın aynı dönemine kıyasla % 5,6 oranında artmıştır.

Açıklanan 2009–2011 üç yıllık ülke kalkınma stratejisine göre üç yıl sonra GSYİH yapısının % 43,8'ini hizmet sektörü oluşturacaktır. Hizmetler alanındaki yıllık büyüme oranı yaklaşık ortalama % 10 civarındadır. Bu da büyük ölçüde ticaret, ulaşım, iletişim ve turizm sektörlerinde meydana gelecek artışlarla sağlanacaktır. GSYİH'nın % 25,4'ünü tarım ve hayvancılık, % 13'ünü sanayi, % 3,9'u inşaat sektörleri, geri kalan % 13,9'luk kısmını dolaylı vergiler oluşturacaktır. Ayrıca kalkınma stratejisine göre 2011 yılında GSYİH'nın büyüme oranının %8,1 olacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, Kırgızistan ekonomisi henüz istikrarlı ve uzun vadeli bir toparlanmayı gerçekleştirebilecek ekonomik çeşitliliğe ulaşamamıştır. Altın sektörü haricinde, sadece tekstil ve hazır giyim imalatı gerçekleştirilmekte ve sanayi bu sektörlerin dışında çok sınırlı kalmaktadır.¹⁷⁶

2. Enflasyon

1993 yılında Kırgızistan'da enflasyon oranı % 700 seviyelerinde iken uygulanan sıkı para politikaları neticesinde 1998 yılı ortalarında % 10'a kadar düşürülmüştür. Ancak, 1998 yılı Ağustos ayında yaşanan Rusya krizi ile birlikte 1998 yılı sonbaharında ülkede fiyatlar tekrar artış göstermiş ve 1999 yılında enflasyon % 35,9'a ulaşmıştır. Bu dönemde faiz oranları ise enflasyon oranına paralel seyretmiştir.¹⁷⁷ 2000 yılında ise tekrar % 18,7 seviyesine gerilemiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 5.

¹⁷⁷ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 6.

¹⁷⁸ Özdenoğlu, a.g.e, s. 47.

2006 yılı enflasyonu % 5 ile geçilirken 2007 yılına gelindiğinde dünya genelinde görülen gıda fiyatlarındaki kriz Kırgızistan'da da etkisini göstermiştir.

2007 yılında buğday ve sıvı yağ fiyatlarındaki artış sebebiyle enflasyon % 20 seviyesine çıkmıştır. Bu dönemde ekmek, unlu ürünler ve tahıl fiyatları % 62 oranında artış göstermiştir. Bunun yanında Kırgızistan'ın ithalatçı durumunda olduğu bitkisel ve hayvansal yağların fiyatları da %50 oranında fiyat artmıştır.

2008 yılı, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerindeki enflasyon oranları açıklandıktan sonra, Kırgızistan'ın yüzde 25,2'lik enflasyon oranıyla BDT ülkeleri arasında ilk sırada yer aldığı görülmüştür.¹⁷⁹

3. İşsizlik

1992 yılının Ocak ayında başlayan ekonomik reformların başlangıç evresinde şok terapisi ile ifade edilen çok sıkı para politikaları uygulanmıştır. Bunun sonucunda ülkede üretim kitlesel işsizliğe yol açacak biçimde düşmüştür.¹⁸⁰

2007 yılında işsizlik oranının % 12–15 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Resmi verilere göre 2 milyon dolaylarında olan iş gücünün % 48'i tarım, % 39'u hizmetler, % 13'ü de sanayide çalışmaktadır. Asgari ücret 340 Som (7,5 dolar) olup haftalık çalışma süresi 40 saattir.¹⁸¹

¹⁷⁹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 6.

¹⁸⁰ Alimbek Biyalinov, "Kırgızistan'daki Reformların Onuncu Yılı: Piyasa Ekonomisine Daha çok Var", **Avrasya Dosyası Dergisi**, cilt 7, sayı 4, 2002, s. 52.

¹⁸¹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 6.

4. Başlıca Ekonomik Sektörler

Orta Asya'da dağlık bir bölgede yer alan Kırgızistan'ın ekonomisinin temelini tarım ve doğal kaynaklar oluşturmaktadır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün ve yün olan Kırgızistan'da altın, uranyum, doğal gaz ve elektrik üretimi yapılmaktadır. Tarım ve doğal kaynakların yanında kısmen de olsa ticaret de gelişmiştir.

Kırgızistan'ın dış ticaret verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Dış ticarete Kırgızistan için Türkiye ihracatta altıncı, ithalatta yedinci sırada gelmektedir.

Tablo–2: Kırgızistan'ın Dış Ticaret Verileri

2. Dış Ticareti (2009)	
İhracat (milyar \$)	1,334
İthalat (milyar \$)	2,379
İhracatında önemli ürünler	Kıymetli metaller (altın), kerosin, giyim ve aksesuarları, pamuk lifi, cam, elektrik, süt ve süt ürünleri, çimento, sebze,
İthalatında önemli ürünler	Petrol ürünleri, doğal gaz, ilaçlar, tüketim malları
İhracatında önemli pay sahibi olan ülkeler	İsviçre (%27,2), Rusya (%19,2), Özbekistan (%14,3), Kazakistan (%11,4), Fransa (%6,7), Türkiye (%3,2)
İthalatında önemli pay sahibi olan ülkeler	Rusya (%36,6), Çin (%17,9), Kazakistan (%9,2), Almanya (%8,2), Özbekistan (%4), Ukrayna (%2,5) Türkiye (%2,3)

Kaynak: DEİK, **Kırgızistan Ülke Raporu**,2009

a. Madencilik ve Metalürji

Ülkenin başlıca yeraltı zenginliklerini; kömür, ham petrol, doğal gaz, ham çelik, cıva, antimon, çinko, kalay ve tungsten teşkil etmektedir. Akarsular üzerinde kurulan birçok hidroelektrik santralinden elde edilen enerji 175 milyar kilovat saati bulmaktadır. Kırgızistan elektriğin önemli bir kısmını komşu ülkelere satmaktadır.¹⁸²

Madencilik ve metalürji Kırgızistan'ın en önemli sanayi sektörüdür. Sektör, Kırgızistan'ın sanayi üretiminin yarıya yakınını gerçekleştirmektedir. Bu alanda özellikle altın sanayi önemli bir ağırlığa sahiptir. Kırgızistan, altın rezervinin dışında kömür, mermer, cıva, bakır, uranyum, molibden, gümüş ve antimuan yatakları ile seramik sanayinde kullanılan bazı mineral kaynaklara sahiptir. Bunların yanı sıra ülkede zengin tungsten ve kalay yatakları bulunmaktadır. Bu alandaki en önemli alt sektör, altın çıkarma ve işleme sektörüdür.

Kırgızistan'ın metalürji sektöründe üretilen ürünlerin neredeyse tamamı ihraç edilmektedir. Kırgızistan, dünyada onuncu büyük altın üreticisi ve ihracatçısı ülkedir. Ülkedeki en büyük altın madeni olan Tien Shan (Tanrı) Dağları'ndaki Kumtor altın madeninde 1997 yılından beri yıllık ortalama 18 ton altın çıkarılmaktadır. Bu ülkedeki altın üretiminin yüzde 90'ına karşılık gelmektedir.

Kumtor Altın madeni Kanada'lı Centerra Gold firması ve Kırgızistan Devleti ortaklığı ile kurulan Kumtor Altın İşletmesi tarafından işletilmektedir. 2007 yılında ortaklık anlaşmasının yeniden yapılandırılmasıyla devletin payının %16'dan %29'a çıkartılması için anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmanın uygulamaya konulmasına ilişkin yasal incelemeler halen devam etmektedir.

¹⁸² Saray, **a.g.e.**, s 8.

Kırgızistan ekonomisinde ve yıllık bütçesinde önemli yer tutan Kumtor madeni Orta Asya'da yabancı yatırımcılar tarafından işletilen en büyük maden konumundadır. 2007 yılında üretim 9,36 ton olup GSYİH'ye katkısı % 2,5'tir. Altın üretimi sanayi sektörü üretiminin % 13'ünü oluşturmaktadır.

Kırgızistan'ın ikinci büyük altın madeni olan Talas bölgesindeki Jerui maden yatağındaki altın rezervlerini ise devlete ait Kyrgyzaltyn firması, İngiliz Oxus ve Avustralyalı Normandy madencilik şirketleri ortak olarak işletmektedir.

Kırgız Hükümeti, bağımsızlıktan bu yana % 25 oranında azalmış olan kömür üretimini yeniden canlandırmak ve bu sayede hem ithal enerji kaynaklarına olan bağımlılığı azaltmak, hem de ihracat gelirlerini artırmak düşüncesindedir.

2001 yılında 500 bin ton olan kömür üretiminin 2005 yılında 1,1 milyon tona çıkarılması planlanmışsa da yeni yatırımların yetersizliği nedeniyle bu rakama ulaşamamıştır. Yılda 1,5 milyon ton kömür tüketen Kırgızistan, 2004 yılında 400 bin tonluk üretim gerçekleştirmiş ve ihtiyacının geri kalan kısmını Kazakistan'dan ithalat etmiştir. Ülkenin toplam 3,5 milyar tonluk kömür rezervlerine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Kırgızistan'da 2008 yılında 2007'ye göre % 124,2 daha fazla kömür üretilmiş ve buna göre 2008 yılında üretilen kömür miktarı 492,3 bin ton olmuştur.¹⁸³

b. Sanayi

Eskiden Sovyetler Birliğine bağlı Bağımsız Devletler Topluluğunda yer alan Cumhuriyetler ve bunların arasında Kırgızistan'da günümüzde sanayi kurumlarının içinde bulunduğu durum parlak değildir.

¹⁸³ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 7.

Çünkü bölgede çeşitli milli paralar yürürlüğe girmiş, milli paralar konvertibl olamamış, dünya fiyatlarına uyumlu olarak mal alışverişi gelişmemiş, gümrüklerdeki engeller ticareti yavaşlatmış ve taşıma hizmetleri giderek pahalalanmıştır.¹⁸⁴

Kırgızistan genellikle tarım ve yeraltı kaynaklarının işlenmesine ve makine yapımına yönelik bir yapıya sahiptir.¹⁸⁵ Birçok malın Rusya Federasyonundan ithal edilmesi nedeniyle Kırgızistan'da sanayi üretimi sınırlı düzeydedir. Ülkede sanayinin GSYİH içerisindeki payı bağımsızlıktan hemen sonra % 46,2 seviyesinde iken 2004 yılı itibarıyla %16,1'e gerilemiştir. Bu tarihlerden sonra Kırgız Sanayisinin üretim hacmi artış göstermiştir. Ayrıca, özelleştirilen tarım işletmeleri ile birlikte sanayi sektöründe istihdam edilen işgücünün bir bölümü tarım sektörüne kaymıştır.¹⁸⁶ Nitekim bugün ülkedeki toplam işgücünün yaklaşık yarısı tarım sektöründe istihdam edilirken, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı % 8'e gerilemiştir.

Sanayi sektöründe en önemli faaliyet gıda işleme alanında görülmektedir. Gıda işleme sektörü aynı zamanda en cazip yabancı yatırım alanlarından biridir. Kırgızistan sanayi üretim hacmi 2007 yılında %7,3 artış göstererek 1,65 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 2008 yılında sanayi üretimi Kırgızistan'da % 14,9 artmıştır. Sanayi sektörünün yaklaşık ¾'ü imalat sektörü kaynaklıdır. Altın ve gıda işleme haricinde imalat sektöründe elektrik, gaz ve su üretim ve dağıtım faaliyetleri göze çarpmaktadır.

Kırgızistan'ın sanayi politikası özellikle ülkedeki yün, pamuk ve ipek üretimine dayalı olarak hafif sanayi (özellikle giyim ve tekstil) sektörüne yönelik bir eğilim arz etmektedir. Kırgız hükümeti, sanayi işletmelerinde ithal girdilerden ziyade daha fazla iç kaynakların kullanılması yönünde bir siyaset izlemektedir.

¹⁸⁴ Naskali, a.g.e, s. 238.

¹⁸⁵ Özdenoğlu, a.g.e, s. 57.

¹⁸⁶ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.7.

Kırgızistan'ın başlıca sanayi ürünleri yünlü dokuma, deri işleme, makine ve madencilik ürünleridir. Diğer taraftan, bağımsızlıktan sonraki dönemde ülkedeki makine sanayi özellikle tarımsal ekipmanlar üretimindeki artış nedeniyle gelişme göstermiştir. Türk yatırımcılar için önemli bir işbirliği alanı olan ülkedeki gıda işleme sanayi, kötü çalışma koşulları, eskimiş üretim teknikleri ve teçhizatı ile yeterince gelişmemiştir. Sanayi özellikle başkent Bişkek civarında yoğunlaşmaktadır.¹⁸⁷

c. Tarım ve Hayvancılık

Kırgızistan tarım ve hayvancılık ülkesidir. Buğday, tütün, kenevir, pancar,  z m, mısır ve meyve yetiştirilmektedir. 600.000 hektarlık alanda ceviz ağacı yetiştirilmektedir. Eski Sovyetlerin y n üretiminin üçte birini karşılayan Kırgızistan'ın et, pamuk, y n ve şeker üretiminden birliğe katkısı 17 milyar dolar iken kendisine dönen para 1 milyar dolar olmuştur.¹⁸⁸

Tarım sektörü 2007 yılı GSY H'sinin % 29'unu oluşturmaktadır. 2007 yılı üretiminde %1,5'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bu oran eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında en yüksek orandır. Ayrıca Kırgızistan, bu ülkeler arasında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra tarım üretimini arttırmayı başarabilmiş olan tek ülkedir. Kırgızistan'daki zirai üretim % 40'ı özel sektöre ait çiftlikler tarafından gerçekleştirilmektedir ve devletin üretimdeki payı sadece % 5'tir. Geri kalan üretim ailelere ait tarlalarda yapılmaktadır. Sanayi sektöründeki gerileme nedeniyle oluşan işsizlik, büyük ölçüde tarım sektörü tarafından istihdam edilmektedir. Tahıl  rimi ve özellikle buğday  rimi tarımsal üretim yaklaşık yarısını teşkil etmektedir. Bu alanda uygulanan ithal ikameci politikalar nedeniyle tahıl  rimi tek başına Kırgız GSY H'sinin % 10'unu karşılar duruma gelmiştir. Ülkede üretilen diğer başlıca tarım ürünleri ise pamuk, tütün, şeker pancarı, meyve ve sebzedir.

¹⁸⁷ **Kırgızistan  lke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DE K) Yayınları, 2009, s.8.

¹⁸⁸ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s 10.

Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte daha önce diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nden sağladığı gübre ve zirai makine-ekipman parçalarının temininde zorlanmaya başlamıştır. Bu nedenle, bağımsızlığın ilk yıllarında tarımsal üretim önemli oranda gerilemiştir.

Devlet, gerekli gübre ve ekipman parçalarını diğer ülkelerden sağlamaya çalışmakla birlikte, bunların Sovyet dönemine göre çok daha pahalı olması sebebiyle beklenen sonuç alınamamıştır. Yatırımların eksikliği ise yeni tarımsal teknolojilerin uygulanmasına imkân vermemektedir. Zirai üretim ve verimlilikte yaşanan düşüşler, çiftçilerin gelirlerinin düşük düzeyde gerçekleşmesine, doğal kaynakların tahrip olmasına, sulama sistemi, teşvikler ve toprak mülkiyeti sisteminin yeterince gelişmemiş olmasına bağlanmaktadır.¹⁸⁹

Tarım vadilerde, dağ eteklerinde ve yüksek ovalarda yapılmaktadır. Tarıma elverişli alanlar, yüksekliği deniz seviyesinin 500 ile 3200 m üstündeki yerlerdir.¹⁹⁰

Sektörde potansiyelin altında üretim yapılmaktadır. Tarım üretimi ve verimliliğinde 1996 yılına kadar yaşanan düşüşün nedenleri, çiftçi gelirlerinin düşük olmasına, doğal kaynakların bozulmasına, sulama sisteminin teşviklerinin ve toprak edinme sisteminin yetersizliğine bağlanmaktadır. 2004 yılı itibariyle Kırgızistan'da zirai üretimin % 29,1'i Çuy, % 18,3'ü Oş, % 15,2'si Celalabat bölgesinde gerçekleştirilmiştir.

Kırgızistan' da hayvancılık ta önemli bir sektördür. 1997 tarihi itibariyle büyükbaş hayvan sayısı 873.300, küçükbaş hayvan sayısı 4.287.000, at sayısı 318.500 ve kümes hayvanlarının sayısı 2.148.000 dir.¹⁹¹

¹⁸⁹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.8..

¹⁹⁰ Naskali, **a.g.e.**, s 243.

¹⁹¹ Özdenoğlu, **a.g.e.**, s 57.

5. Enerji ve Doğal Kaynaklar

Kırgızistan'ın dev enerji santralleri SSCB döneminde Sovyet askeri sanayi kompleksinin enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla inşa edilmiştir. Ancak, ülke bu kaynakları bugün yeterince kullanamamakta ve enerji sektörü mevcut iletim hatlarının ve altyapının eskimiş olması nedeniyle geniş yatırımlara ihtiyaç duymaktadır.¹⁹² Ülke hidroelektrik kaynaklarının genişliği bakımından Rusya ve Tacikistan'ın ardından BDT ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Tien Shan dağlarındaki buzulların erimesiyle yıllık 55.000 gigawatt saatlik bir potansiyel olduğu tahmin edilmektedir. Bu potansiyelin yılda yalnızca 3 Gigawatt saatlik bölümü kullanılmaktadır. Çin ve Güney Asya pazarları göz önüne alındığında, sektörde büyük potansiyel açığının olduğu görülmektedir. Nitekim devletin hidroelektrik santralleri kurma hususunda yabancı yatırımlardan faydalanacak şekilde çeşitli çalışmaları ve projeleri gündemdedir. Öncelikle Kambar'da bulunan iki santralin özelleştirilerek faaliyete sokulması projesi mevcuttur. Bu amaçla Rusya ve Kazakistan ile olurluk incelemesi yürütülmektedir. Narın nehri üzerindeki Toktogul Hidroelektrik Santrali tek başına tüm ülkenin enerji ve ısıtma ihtiyacını karşılayacak kapasiteye sahiptir. Bu santral yılda yaklaşık 1,5 milyar kwh elektrik üretmektedir. Kırgız Cumhuriyetinde sınırlı miktarda petrol ve doğal gaz rezervi bulunmaktadır. yedi petrol sahasında yılda 80,000 ton petrol elde edilebilmekte ve iç talebin % 15'i karşılanmaktadır.¹⁹³ İki gaz sahası mevcuttur. Doğalgaz üretiminden ülke ihtiyacının çok az bir kısmı karşılanmaktadır. İhtiyacın büyük bir kısmı Türkmenistan ve Özbekistan'dan ithal edilmektedir. Ülkedeki enerji tüketiminin % 27,6'sı doğalgaz kaynaklıdır. Kömür ihtiyacının 3/2'sini kendi kaynaklarından karşılamaktadır. Ülke enerji tüketiminin % 14,1'i kömüre dayalıdır. Elektrik enerjisi üretim potansiyeli ihtiyaçlarını karşılamaya yeterlidir. 20 elektrik üretim tesisinden 18 tanesi su ile çalışmaktadır.¹⁹⁴

¹⁹² Özdenoğlu, a.g.e, s 57.

¹⁹³ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.9.

¹⁹⁴ Özdenoğlu, a.g.e, s 57.

Ülkede boru hattı sistemi de yetersizdir. Hâlihazırdaki 367 kilometre uzunluğunda doğal gaz hattı ve 13 km uzunluğunda petrol hattı bulunmaktadır.

Afganistan ve Pakistan'ın elektrik ihtiyacının karşılanması amacıyla Kırgızistan ve Tacikistan'dan çekilecek enerji nakil hatlarıyla elektriğin ihraç edilmesi gündemdedir. Proje Dünya Bankası tarafından desteklenmekte olup, 600 kilometre uzunluğunda enerji nakil hattı inşası öngörülmektedir. Enerji nakil hatlarının kurulması sonucu Kırgızistan'ın elektrik ihracatının etkin hale getirilmesi ve böylece mevcut hidroelektrik santral projelerinin yatırımcılar açısından çekiciliğinin artması beklenmektedir.¹⁹⁵

6. Ulaştırma ve Telekomünikasyon

Ülke ekonomisinde üçüncü sırayı alan hizmet sektöründe en yüksek pay ulaştırmanınır. Kırgızistan'da ulaşım altyapısının temeli karayollarıdır.¹⁹⁶ Ülkenin dağlık coğrafi yapısı nedeni ile demiryolu taşımacılığı yerine karayolu taşımacılığı gelişmiştir. Dolayısıyla, Kırgızistan'da yalnızca 370 km'lik bir demiryolu ağı vardır. Uluslararası nitelikte olmamakla birlikte ulaşım ağı Bişkek etrafında yoğunlaşmıştır. 34 bin km'lik karayolu ağının 23 bin kilometresi asfalttır ve % 50'si oldukça bakımsız durumdadır. Asya Kalkınma Bankası 650 km'lik Bişkek-Oş kara yolu ile Oş'tan Çin sınırındaki İrkeştam'a giden yolun yenilenmesi için finansman sağlamaktadır.

Diğer yandan ülkenin demiryolu ağının geliştirilmesi için de çalışmalar yürütölmektedir. Gündemdeki en önemli proje olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolunun hayata geçirilmesi genel olarak ülkenin ekonomik kalkınmasına da önemli katkılar sağlayacaktır.

¹⁹⁵ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.9.

¹⁹⁶ Özdenoğlu, a.g.e, s 58.

Bunun yanında Almatı ile Kırgızistan'ın en önemli turistik bölgesi olan Isık Gölü arasında 100 km'lik demiryolu ulaşımının sağlanması projesi mevcuttur.

Hâlihazırda ülkede faaliyet gösteren Bişkek, Manas ve Oş havaalanları uluslararası niteliktedir. Kırgızistan Havayolları, iç hatlarda çalışmakta ve Bişkek ile Oş arasında düzenli seferler yapmaktadır.

İletişim alanında devlet kuruluşu olan Kyrgyztelecom tekel konumundadır. Bu şirketin yaklaşık % 80 oranında özelleştirilmesi gündemdedir. Mobil telefon operatörü olarak toplam 5 firma faaliyet göstermekte olup, kullanıcı sayısı yaklaşık 2 milyondur. İnternet kullanımı hızla yaygınlaşmakta olup 2007 yılı itibariyle 350.000 seviyesine ulaştığı değerlendirilmektedir.¹⁹⁷

7. Dış Ticaret

Kırgızistan'ın dış ticaret yapısı çevre ülkeler odaklıdır. Özellikle ihracat söz konusu çevre ülkelerdeki ekonomik koşullara bağlı olarak değişim göstermektedir. Kırgızistan Cumhuriyeti 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütüne katılarak Orta Asya Cumhuriyetlerinde bu üyeliği gerçekleştiren ilk ülke olmuştur. Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Tacikistan'ı da içine alan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun da bir üyesidir.

Kırgızistan temelde liberal bir ekonomi ve ticaret politikası benimsemektedir. Kırgızistan ticaret yapısının bölgesel ağırlıklı olması bölge içerisindeki ikili veya ayrıcalıklı ticaret anlaşmalarını önemli kılmaktadır. Nitekim ülkeye gelen yabancı yatırımcıların büyük bölümü bölgeyi hedef olarak algılamaktadır.

¹⁹⁷ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s 9-10.

Kırgızistan 2007 yılında 1,1 milyar dolarlık ihracat, 2,7 milyar dolarlık da ithalat gerçekleştirmiştir. Ülke 2002 yılından itibaren düzenli olarak ve önemli miktarlarda ticaret açığı vermektedir. Aşağıdaki tablolarda ticaret gerçekleştirilen başlıca ülkeler ve ticaret kalemleri gösterilmektedir:¹⁹⁸

Tablo – 3: İhracatta ilk 10 ülke

№	ÜLKE	Ocak 2008 (bin USD)	Ocak - 2009 (bin USD)	% Değişim
1	İsviçre	63,0	26 483,2	41 936,8
2	Özbekistan	4 876,8	9 586,2	96,6
3	Rusya	15 456,7	7 361,9	-52,4
4	Kazakistan	10 712,0	4 806,4	-55,1
5	Afganistan	8 478,0	2 350,3	-72,3
6	Türkiye	3 048,5	2 341,4	-23,2
7	Tacikistan	1 811,3	945,5	-47,8
8	Çin Halk Cumhuriyeti	2 860,8	904,2	-68,4
9	Almanya	468,3	573,3	22,4
10	İran	804,2	524,7	-34,8

Kaynak: KC Milli İstatistik Komitesi

Tablo – 4: İthalatta ilk 10 ülke

№	ÜLKE	Ocak - Aralık 2007 (bin USD)	Ocak - Aralık 2008 (bin USD)	%Değişim
1	Rusya	78 631,5	66 316,5	-15,7
2	Çin Halk Cumhuriyeti	33 136,6	47 582,6	43,6
3	Kazakistan	26 567,5	16 997,7	-36,0
4	Özbekistan	15 956,7	15 606,9	-2,2
5	ABD	17 640,9	10 324,7	-41,5
6	Kore Cumhuriyeti	4 063,6	6 478,2	59,4
7	Ukrayna	5 861,2	5 114,6	-12,7
8	Japonya	12 085,7	4 994,6	-58,7
9	Almanya	21 310,2	4 973,6	-76,7
10	Türkiye	3 572,3	4 078,1	14,2

Kaynak: KC Milli İstatistik Komitesi

¹⁹⁸ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s 9-10.

Tablo - 5: İhracatta ilk 20 madde (000\$)

No	ÜRÜN TANIMI	Ocak 2009 (bin \$)	Ocak 2008 Değişim
1	Değerli metaller (altın)	26 446,5	60,0
2	Organik olmayan kimyasal maddeler	16 557,9	3 310,0
3	Kerosin	8 736,0	2,4
4	Dizel	2 668,7	-64,7
5	Sebze	2 435,5	35,7
6	Giyim ve aksesuarları	2 373,4	-41,5
7	Pamuk lifi	2 133,9	-39,2
8	Süt ve süt ürünleri	1 866,2	-17,2
9	Ceviz yaşı veya kurutulmuş	788,0	-36,0
10	Tütün	706,5	2,9
11	Ampuller	636,5	-62,6
12	Kağıt, karton ve mamul ürünler	572,5	100,0
13	Lastik	421,7	60,0
14	Elektrik	391,7	-56,9
15	Meyve	372,2	50,0
16	Alkolsüz içecekler (şeker katılmış)	189,3	-6,7
17	Cam	178,0	-91,8
18	Çikolata ve kakao içeren gıda ürünler	171,6	-28,4
19	Otomobil parça ve aksesuarları	158,4	-69,4
20	Metal hurda ve atıkları	119,0	-66,5
Liste toplamı		67 923,5	

Kaynak: KC Milli İstatistik Komitesi

Tablo - 6: İthalatta ilk 20 madde (000\$)

No	ÜRÜN TANIMI	Ocak 2009 (bin \$)	Ocak 2008 Değişim
1	Kerosin	16 894,8	8,6
2	Doğalgaz	13 295,4	-5,7
3	Oto benzini	11 178,4	-58,4
4	İkinci el otomobiller	7 471,2	-76,9
5	Giyim ve aksesuarları	5 987,0	-10,7
6	Dizel	5 768,8	-44,3
7	Buğday	5 081,1	-6,2
8	İlaçlar	3 794,7	-73,3
9	Özel, ilmi, kontrol cihaz ve makineler	3 658,3	120,0
10	Elektrikli iletişim donanım ve parçaları	3 621,1	-2,1
11	Sivil İnşaat makineleri	3 399,7	90,0
12	Kağıt, karton ve bunlardan mamul ürünler	3 344,2	37,9
13	Et ve et ürünleri	3 229,7	41,6
14	Köşebent, tel, çubuk	3 158,3	-13,2
15	Çikolata ve kakao içeren diğer gıda ürünler	2 796,7	26,4
16	Değerli olmayan metallerden ürünler	2 694,3	140,0
17	Bitkisel yağlar	2 562,8	39,8
18	Şeker	2 513,1	50,0
19	İnşaat demiri	2 475,1	50,0
20	Buğday unu	2 303,8	-2,7
Liste toplamı		105 228,5	

Kaynak: KC Milli İstatistik Komitesi

Buna göre altın ve diğer madenlerin Kırgızistan ekonomisindeki önemi anlaşılmaktadır. Ülkenin tekstil ihracatı ise ağırlıklı olarak Rusya'ya gönderilen konfeksiyon ürünlerinden oluşmaktadır.¹⁹⁹

8. Yabancı Yatırım

İzole olmuş coğrafi konumu, altın dışında doğal kaynaklarının diğer komşu ülkelere göre sınırlı olması ve görece dar iç piyasası Kırgızistan'a giren doğrudan yabancı sermayenin sınırlı düzeyde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bışkek Ticaret Müşavirliği raporuna göre mali sektörde son zamanda yaşanan büyümenin kaynağı Kazakistan ve Rusya'dan sağlanan yatırımlardır. Örneğin Kazakistan'da yükselen petrol fiyatlarıyla oluşan sermaye birikimleri bunda büyük rol oynamaktadır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'ne 1995 yılından bu yana giren doğrudan yabancı sermayenin kümülatif tutarı 2,1 milyar dolar olup, bunun % 24,1'i BDT ülkeleri kaynaklıdır. 2007 yılında 434,9 milyon ABD doları değerinde doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi olmuştur. Bu rakamın da % 45,6'sı BDT kaynaklıdır.

1997 yılından itibaren gerçekleştirilen sermaye girişleri kümülatif olarak değerlendirildiğinde Türkiye toplam 400 milyon dolarlık sermaye ile Kanada, Kazakistan ve İngiltere'nin arkasından dördüncü kaynak ülke konumundadır. Kırgızistan'ın özellikle madencilik sektörü yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Kırgızistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında üçüncü büyük altın üreticisidir. Kumtor Altın İşletmeleri'ne yapılan yatırımlar ile Kanada ülkedeki en önemli yabancı yatırımcı ülke konumuna gelmiştir.

¹⁹⁹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s 9-10.

Kanada'yı sırasıyla Kazakistan, Rusya, ABD, Türkiye, Almanya, İngiltere ve Çin izlemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların önemli bir bölümü % 62,5 ile sanayi sektöründe yoğunlaşmıştır Yabancı yatırımlar açısından hidroelektrik, gıda sanayi, yüksek teknolojiler, altyapı ve turizm fırsatlar sunan diğer önemli yatırım alanlarıdır.

Ülkedeki en önemli yabancı yatırımcılar arasında Cameco'nun ortak olduğu Kumtor Altın İşletmeleri dışında Reemstva-Kırgızistan Tütün Fabrikası'nı işleten Alman Reemstva şirketi; bir Türk yatırımı olan ve plastik şişe kapağı üreten Plaskap Bişkek; ticaret, bankacılık ve inşaat malzemeleri alanında faaliyet gösteren Central Asian Group ve Hyatt Regency Bishkek Oteli'ni işleten Amerikan Hyatt Oteller Zinciri yer almaktadır. Ayrıca, yine Türk yatırımı olarak Coca Cola'nın da bir şişeleme tesisi bulunmaktadır. Yabancı ortaklı işletmeler altın çıkarma, petrol ticareti, çay paketleme, şeker ve pasta üretimi alanlarında öncü konumdadır. Yabancı ortaklı işletmeler Kırgızistan'ın toplam sanayi üretiminin üçte birini ve ihracatının yüzde 16'sını gerçekleştirmektedir.

Kırgızistan yabancı yatırım mevzuatı yabancı yatırımları kamulaştırma ve millileştirmeye karşı korumaktadır. Kamulaştırma durumunda yatırımcıların tazminat hakları mevcuttur. Ancak, değer saptama konusunda kamu kurumları ile anlaşmazlığa düşülmesi olasıdır. Bunun yanı sıra Kırgızistan'da iş dünyasını ilgilendiren yasaların uygulanmasında zaman zaman tutarsızlıklarla karşılaşılabilmekte ve farklı kamu kurumlarının farklı uygulamaları söz konusu olabilmektedir. 27 Mart 2003 tarihinde yürürlüğe giren yeni Yabancı Yatırım Kanunu ile 1997'de çıkartılmış olan kanunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Kırgızistan'da tescilli bir firmanın yabancı yatırım sayılabilmesi için artık yabancı bir firma ya da şahsın o işletmede en az üçte bir oranında paya sahip olması gerekmektedir. Bu yeni kanun ayrıca yabancı yatırımcıların ülkeden çekilmesini de kolaylaştırmaktadır.²⁰⁰

²⁰⁰ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s 9-10.

D. SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

Kırgızistan zengin bir halk kültürüne sahiptir. Yüzyıllardır kendi topraklarında yaşamakta olan farklı milletlerin kültürlerini algılayarak gelişen Kırgız Kültürü, değişikliği ve derinliği ile ayırt edilmektedir. Bu misafirperver dağlık ülkede bugün Kırgız, Rus, Kazak, Özbek, Dungan, Ukraynalı, Alman, Koreli, Uygur, Tatar, Çeçen gibi 80'den fazla millet yaşamaktadır. Kırgızistan'da edebiyat, sanat ve hatta milli yemekler benzer olduğu kadar, çok değişik özelliklerin birbirine sızmasının da izlerini taşımaktadır.

Sovyetler Birliği döneminden sonra, 1990-1994 yılları arasında net yurtiçi hasıla kapasitesinin iki katı azalması, tarım sektörü üretiminin 1/3'e ve sanayi üretimin % 60'a düşmesine bağlı olarak devlet önceden ulaşılmış olan kültür gelişim seviyesini destekleme imkanını kaybetmiştir. Köy kütüphaneleri, kulüpler ve başka kültürel merkezler kapatılmaya başlanmış, kültür kuruluşları özelleştirmenin ilk kurbanları olmuştur.

Restorasyon çalışmaları, tarihi ve arkeolojik kazı işleri durdurulmuştur. Kültür alanında faaliyet gösteren elemanlar ve eğitim kadroları, işletme, tarım gibi sektörlerle yönelme eğilimi göstermiştir. Birçok kültür kuruluşu ve temsilcileri piyasa ekonomisi şartlarına hazır olamamıştır. Ayrıca, yaşam standartlarının düşmesinden dolayı, nüfusun sanat eserlerine olan tüketim talepleri ile tiyatro, sinema ve kütüphanelere ziyaretler azalmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, bağımsızlıktan sonraki dönemde Kırgızistan, önceki nesillerden süregelen manevi poansiyeli muhafaza etmeyi ve arttırmayı başarmıştır. Kendine özgü gelişim çizgisini sürdüren tüm dünya insanların medeniyetinin kendi türünde bir benzeri bulunmayan etnokültürel bölümüyle dünya toplumuna girme konusunda da stratejik bir yol belirlenmiştir. İzlenen bu yol bağlamında 1995 yılı Ağustos ayında halk kahramanlık destanı "Manas'ın 1000. Yıldönümü" kutlamaları gerçekleştirilmiştir.

Kültüre devlet bütçesinden ortalama % 2,2 pay ayrılmaktadır. 1998 yılı verilerine göre, devlet finansmanı ile yürütülen 14 devlet tiyatrosu, 3 filarmoni, 1024 kütüphane, 32 müze, 84 çocuk müzik okulu, 515 kulüp, 8 park, sirk ve bir halk sanatı merkezi bulunmaktadır.

Finansmanın yetersiz olması, yetenekli gençlerin ve kültür ve sanat işçilerinin desteklenmesi için bütçe dışı kaynaklara müracaat edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Cumhurbaşkanı Sosyal Koruma ve Destek Vakfı'ndan, kitapların basımı, ressamların sergilerinin düzenlenmesi, oyunların, filmlerin yapımı, konserlerin, festivallerin gerçekleştirilmesi, heykellerin yapılması için kaynak tahsis edilmektedir.²⁰¹

1. Örf ve Adetler

Kırgızlar göçebe Türk toplumunun bütün özelliklerini üzerinde taşımışlardır. Son yüzyıla kadar Kırgızlar göçebe olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Kırgızlar ilk dönemlerde Kömen Dağları çevresinde göçebe bozkır kültürünü tam olarak yaşamış, bugünkü yurtlarına geldiklerinde yerleşik hayata en son geçen Türk topluluklarından biri olmuştur.

Kırgızlar tüm göçebe Türk toplulukları gibi eti ve hayvansal gıdaları çok kullanmışlardır. Onlar da ata binmede ve atlı sporlarda çok başarılıdır (bkz: Ek VI). Kırgızlar göçebeyken de yerleşik hayata geçtikten sonra da askerlik ruhunu muhafaza etmişlerdir. Türkistan siyasi hayatında Özbek, Kazak ve Kıpçaklarla beraber en mühim rolleri Kırgızlar oynamışlardır.²⁰²

²⁰¹ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 18.

²⁰² **Türk Tarihi İçinde Kırgızlar**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 25.

2. Dil ve Edebiyat

Türk dilinin Kuzey-Batı grubuna giren lehçelerinden olan Kırgız Türkçesi Kıpçak lehçeleri arasında yer alır. Bu grupta Kırgız dilinin yanında Kazakça, Kara Kalpakça ve Nogayca da vardır. Kırgız Türkçesi ses ve gramer yapısı bakımından Kazakçaya yakındır. Kırgız dili bugün Rusça ile birlikte Kırgızistan'ın resmi dili olup, Çin'de, Moğolistan'ın batı bölümlerinde, Afganistan ve Pakistan'ın kuzeydoğu bölümlerinde konuşulmaktadır.²⁰³

Kırgız yazılı edebiyatının kökleri 8. yüzyılda Minusinsk vadilerinde taşlar üzerinde saklanmış Orhun Yenisey yazıtlarına kadar uzanmaktadır. Ancak daha sonra bu yazı şekli unutulmuş, yüzyıllarca kullanılmamıştır. 19. Yüzyılda bilginler ve mollalar Arap alfabesini kullanmıştır. 1924 yılında Kırgızlar Sovyet Birliği içinde sınırlı bağımsızlığına ilk adımını attıktan sonra resmi olarak Arap alfabesi milli Kırgız yazısı olarak kabul edilmiştir. Ancak, Arap seslerinin Kırgız diline iyi uymamasından dolayı, daha sonra 1928 tarihinde Kırgızistan Latin alfabesine geçmiştir. Latin alfabesi 12 Eylül 1941 yılında Sovyet Birliği içinde yaşayan tüm Türk milletlerin Kiril alfabesine geçişine kadar kullanılmıştır.

7 Kasım 1924 tarihinde Kırgız dilinde ilk gazete olan “Erkin Too” gazetesi yayınlanmış ve Kırgız profesyonel yazılı edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Kırgızistan'ın profesyonel nesir edebiyatının başlangıcı 1928 yılında yayınlanan Kasımalı Bayalınov'un “Ajar” hikayesi olarak kabul edilmektedir. Eser, Acar adlı genç kızın karanlık ve cahillikten kurban edildiğini tasvir ederek 1916 yılında yaşanmış trajik olayları anlatmaktadır. İlk Kırgız dram eserlerinin arasında 1926 tarihli Moldogazı Tokombayev'in “Bahtsız Kakey” piyesi önemli bir yer tutmaktadır. Dramda, fakir bir Kırgız kadının kölelikten kurtulması için yaptığı çabalar etkili bir şekilde anlatılmakta ve o dönemin geniş sosyal fonunu göstermektedir.

²⁰³ Baktıbek Abalbekov, Kırgızistan Türkiye İlişkileri, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002.

Kırgız Sovyet edebiyatı iki yönde oluşmaktadır, Sovyet kuvvetini alkışlayan akımın temsilcilerinin eserleri yayınlanma şansını daha çok bulurken, Kasım Tınıstanov, Moldo Kılıç gibi bazı yazarlar ise milliyetçi ve gerçek siyasi ortamı anlayacak kadar olgunlaşmamış insanlar olarak eleştirilmektedir.²⁰⁴

Kırgız halk edebiyatı oldukça zengindir. Daha çok eğitici nitelikteki Kırgız sözlü edebiyatı, toplumun ahlaki gelişimini sağlayan; ruhi güzelliği, adaleti, cesareti ve asaleti öğreten bir özellik taşımaktadır. Kırgızların yazılı edebiyatı son zamanlara aittir. Kırgız şivesinde yazılmış olan ilk eser 1911'de intişar eden Kılıç Manurkan'ın "Zelzele" adlı eseridir. 1913'te Esenkali Arabay'ın alfabesi ve Osmanlı Sadık'ın "Kırgız Tarihi" ile 1914'te Manap Sabdan'ın tarihi bunu takip etmiştir.²⁰⁵

Kırgız edebiyatının kurucusu olarak ise Toktogul Satılğanov kabul edilir. Kırgız edebiyatının en büyük şahsı ise dünyaca tanınmış, eserleri dünyada 130 dile çevrilmiş olan Cengiz Aytmatov'dur (Bkz: Ek VIII). Bu yazarın en meşhur eserlerinden biri de "Cemile" adlı romandır.²⁰⁶ Cengiz Aytmatov'un müstesna yaratıcılığının, Kırgız edebiyatında ayrı bir yeri vardır. Aytmatov, sadece bugün için değil, geçmiş dönemde de bütün Sovyet yazarları arasında, Sovyet hâkimiyeti yıllarında, particiliğin ve idari mekanizmanın en kuvvetli olduğu yıllarda da eserlerinin özünde kendi yaşam felsefesini korumayı başarmıştır.²⁰⁷ İsmayıl Sarıbay-ulu Kırgızistan'ın önemli bir şairidir. Türkiye için ise ayrı bir öneme sahiptir. İsmayıl Sarıbay-ulu Çanakkale Savaşı ve ardından İstiklal Savaşı'ndaki mücadeleden çok etkilenmiş; Anadolu'da ölüm kalım savaşı verildiği sırada, Kırgızların hiçbir şeyden habersiz yaşamalarına içerleyen hüznü, duygu yüklü şiirler kaleme almıştır.²⁰⁸

²⁰⁴ Özdenoğlu, a.g.e, s 58.

²⁰⁵ **Türk Tarihi İçinde Kırgızlar**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 27.

²⁰⁶ Abalbekov, a.g.e, s 25.

²⁰⁷ Naskali, a.g.e, s 64.

²⁰⁸ Naskali, a.g.e, s 133.

a. Manas Destanı

Kırgızlar zengin ve çeşitli bir sözlü eser hazinesine sahiptir. Bu eserlerin en görkemlisi ve kapsamlısı, Kırgız Türklerinin hayatını ve kültürünü her yönüyle yansıtan millet ansiklopedisi, ölmez “Manas” destanıdır. Kırgız halkının ebedi destanı Manas kahramanlığı, yiğitliği, vatanseverliği anlatan anıtsal, heybetli bir eserdir. Yüzyılları kapsayan tarih boyunca Kırgız halkı kendi hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için, sürekli bir mücadele içinde olmuştur.

Her mücadele, milletin özverili kahramanlıklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Manas, Kırgız destanlarının eski bir örneği olarak, Kırgız milletin hürriyet ve bağımsızlığı için yapmış olduğu mücadeleyi ve adalet, iyilik barış hayallerini yansıtan geniş edebi bir eserdir. Destan, bir kahramanlık manzumesi olmasının yanı sıra, Kırgız Türkü'nün politik mücadelesini, asırlar boyunca öğrendiği, yarattığı, tecrübe ettiği her şeyi, ekonomisini, gelenek ve göreneklerini, dilini, hayat tarzını, dinini, tarih vb. alanlarda tam bilgi verebilecek özgün bir kaynaktır. Destan'ın ana konusu, Manas adında bir bahadırın Kırgız Türklerini esaretten kurtarıp bir bayrak altında toplama çabasıdır. Destana göre, kahraman Manas, Kırgız milletin önderi ve ilham kaynağıdır. Destandaki bütün olaylar, bu esas kahramanın etrafında gerçekleşmektedir. Manas'ın heybeti, onun "kırk çorosu"nun (yakın yiğitleri) karakterleri vasıtasıyla vurgulanmaktadır.²⁰⁹

Manas Destanı üç bölümden oluşur. Birinci bölüm Manas hakkındadır. İkinci bölüm Manas'ın oğlu Semetey, üçüncü bölüm de Manas'ın torunu, Semetey'in oğlu Seytek hakkındadır. Destanın birinci bölümünde Manas'ın önderliğinde Kırgızların Oğuzlar, Karahitaylar, Kalmaklar ile mücadelesi anlatılır. Bu ilk fasılda insanüstü ve gerçeküstü olaylarla mitolojik unsurlara önem verilmiştir.

²⁰⁹ Özdenoğlu, a.g.e, s 21.

Anlatımdaki şiirsel özgünlüğe, benzetme gücüne, büyüleyici gerçekçiliğe hayran kalmaktayız. İkinci bölümünde, yani Semetey bölümünde, birinci bölümde görülen gerçeküstü ve mitolojik unsurlara hiç rastlanmaz. Kahramanlar insani boyutlarıyla ve psikolojik gerekçeleriyle işlev kazanırlar. Karakterlerini belirgin bir biçimde teşhis ederiz. Üçüncü ve sonuncu bölümü, yani Seytek bölümünü birinci ve ikinci bölümlerle kıyasladığımızda bu bölümde gerçekçi bir eda sezeriz. İlk iki bölümde gördüğümüz mitolojik yankılardan eser yoktur.²¹⁰ “Manas” destanının başka milletlerin destanlarından ayırt edici en önemli özelliği, başından sonuna kadar şiir şeklinde yazılmış olmasıdır. Ayrıca, Manas Destanı yarım milyon mısradan oluşmakta olup, hacim bakımından da diğer dünya destanları arasında istisnai bir yer işgal etmektedir. Son büyük Manasçı Sayakbay Karalayev’in anlatımından kâğıda aktarılan destanın üç bölümü (Manas, Semetey, Seytek) yarım milyondan fazla (500.553) şiir mısrasından oluşmaktadır. Bu hacim, İliada (15.963) ve Odysseia (12.110) destanlarının toplamından yaklaşık 18 kat, 100.000 dizeden oluşan Mahabharata'dan ise, en az 2,5 kat daha büyüktür. Günümüzde destanın üç bölümünün 65'ten fazla rivayeti vardır ve daha önce bilim dünyasınca bilinmeyen rivayetlerin kayda geçirilmesine devam edilmektedir. Destan kademeli olarak, nesilden nesile, yüzyıldan yüzyıla gelişmiştir. Manasçı ismini taşıyan, halk ozanlarının sayesinde, yeni tarihi olayları ve kahramanları da içine alarak büyük bir manzumeye dönüşmüştür. Manas destanının ortaya çıkış tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bilim damlarının birleştikleri nokta, destanın Kırgız Türklerinin uzun tarihlerini yansıttığı ve destanda anlatılan tarihi olayların antik efsanelerle, peri masallarıyla, mitlerle karıştığı yönündedir. Destanın anlatım dili güzellik ve etkinliği ile ayırt edilmektedir. “Manas”ta sanat, nasihat, koşok, masal gibi farklı edebiyat türleri bir araya gelerek, destana farklı bir ruh kazandırmaktadır. Atasözlerinin genişçe kullanılması, destanın halk arasında daha etkin benimsenmesine yol açmaktadır.

²¹⁰ Naskali, a.g.e, s 74.

"Manas" destanının halk edebiyatının en büyük anıtı olarak, Kırgız edebi dilinin oluşmasında da payı çok büyüktür. İçerdiği halk bilgeliği, işleniş zenginliği ve bu özelliğiyle insanlığa verdiği mesajların hayatiliği açısından ele alındığında büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Destanda bütün insanlık tarafından kabul gören, vatanına sahip çıkmak, sosyal adalet, halkın birliğine hizmet etmek, doğruluk, samimiyet, insancılık, cömertlik, dil temizliği, barışseverlik, düşmana saygı göstermek, halkın ve ülkenin geleceği için eziyet çekmeye hazır olmak gibi ahlaki değerlere çok sık rastlanmaktadır.²¹¹

Manas Destanı'ndan;

Batur Çubak, er Manas
 Çubak'ta var kırk kişi
 Manas' ta var kırk kişi
 Seksen yiğit güç olup
 Argın ile Nogay'a
 Amanlaşıp görüştü
 Altı aylık Pekin'e
 Atlanıp gidip varasın
 "Aman sağ gelesin" dedi
 Yurdır ağlayıp geldi
 Tuygunu ile görüştü
 Batur çabuk er Manas
 Seksen yiğit seçip
 Kırk iki yarış atı koşturup
 Kısıtılan yerde binici
 Ak kulanın işi söyle
 Kızıl örtü yaptırıp
 Ak kulayı örtüp.²¹²

²¹¹ Özdenoğlu, a.g.e, s 22-23.

²¹² **Türk Tarihi İçinde Kırgızlar**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 31.

3. Kırgız Sanatı

Kırgız sanatı diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi, gündelik ev eşyasının (halı keçe vb.) tezyininde görülür. Yalnız son zamanlarda Aytiy ve Akılbek vb. gibi birkaç ressam yetişmiştir. Kırgızlar genelde göçebe yaşadıklarından mimari eserlere pek rastlanmaz. Buna mukabil mevcut olan türbeler arasında en eskisi Manas'a (XIII-XIV. yy) ait olup Talas vadisinde bulunmaktadır. Müzikte üç telli, kopuz gibi yaygın olarak Manasçıların kullandığı eski geleneksel çalgılar korunmakla birlikte, Kırgızistan'da senfoni orkestrası da kurulmuştur. Ayrıca ülkenin hemen her kentinde halk dansları toplulukları, Kırgızca, Rusça ve başka dillerden çevrilen oyunları sergileyen tiyatrolar vardır. Yalnızca 616.000 nüfuslu başkent Bişkek'te bir filarmoni orkestrası, iki senfoni orkestrası, on tiyatro ve birçok müze bulunmaktadır. 4,5 milyonluk Kırgızistan'daki Kırgız ve Rus dilinde yayınlanan gazete ve dergilerin günlük tirajı 1 milyon 250 bin dolayındadır.²¹³

Yüzyıllara uzanan bir tarihe sahip olan Kırgız el sanatları göçebe yaşam şartlarında doğmuştur. Yüksek dağlar, ayna gibi şeffaf göller, yerin canlı kilimleri, çiçekler ve çimenler, Kırgızistan'ın emsalsiz tabiatı, el sanat ürünlerinde akislerini bulmuştur. Kırgız halk hünerlerinin en muhteşem eseri de bir yerden başka bir yere at veya deve üzerinde kolayca nakledilip, kurulabilen Kırgızların evi, yurttadır. Böylece renkli keçelerin mozaik tekniği ile işlenmesinden oluşan kilimler (şırdak), yurtanın ayrı parçalarının bağlanması için kullanılan kumaşlar (teriye taar), yurtanın parmaklığı için kullanılan işlemeli kamyş (çınnalgen çiy), göçebe yaşama uygun süslü deri ve tahta ev eşyaları ve birçok başka güzel eşyayı yaratma geleneği meydana gelmiştir. Milli el sanat ürünleri hüneri ve değişikliği ile ayırt edilmektedir. Ürünlerin, sanat işlenişi ile pratik kullanımının bir arada bulunması gibi harika bir özelliği vardır.

²¹³ **Türk Tarihi İçinde Kırgızlar**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 32.

Göçmenlerin hayatında çok büyük önem taşımakta olan, nakliyatı ve kurulması kolay olan yurta ile o zamanki insanların esas yardımcısı at ile ilgili eşyaların işlenmesinde büyük sevgi, önemseme ve maharet hissedilmektedir.²¹⁴ Kırgızistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra, milli müzik kültüründe de yeni bir dönem açılmıştır. Merkezin kontrolünden kurtulan milli müzik kültürü, artık serbestçe gelişebilme ve dünyaya açılma fırsatını elde etmiştir. Bu durum, bir taraftan milli müziğin gelişmesi için elverişli şartlar sunmakta, diğer taraftan ise dünya müzik standartlarından etkilenerek milli özelliklerinin silinip yok olması tehlikesini gündeme getirmektedir.

4. Kırgızlarda Din

Kırgızistan'ın % 75'i Müslüman olup, % 20'si Ortodoks'tur. Geriye kalan % 5 ise diğer dinlere mensuptur. Müslümanların büyük çoğunluğunu Kırgızlar, Ortodoksların büyük çoğunluğunu da Ruslar oluşturur. Kırgızlar Müslüman olup, Sünni mezhebinin Hanefi kolundandırılar. Kırgızların Müslümanlığa ne zaman geçtiği tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, İslamiyet'in Kırgızistan'a X. yüzyıldan itibaren Fergana Vadisi'nden girmeye başladığı²¹⁵, güneydeki Kırgızların coğrafi konum itibarıyla kuzeydekilere göre İslam ile daha erken tanışmış oldukları²¹⁶, diğer Türk boyları ile kıyaslandığında Kırgızların İslamlaşma sürecinin daha uzun sürdüğü ve XVIII. yüzyıla kadar sürdüğü görülmektedir. Kırgızlarda güçlü kabile sistemi sayesinde Kırgızların İslamiyet'i kabulünde Sufi tarikatlarının önemli payı olmuştur. Kırgızistan'da geleneksel olarak dört tarikat vardır. Bunlar Yesevilik, İşkilik, Kadirilik ve Nakşibendilik'tir.²¹⁷

²¹⁴ Özdenoğlu, a.g.e, s 25.

²¹⁵ Seyfettin Şahin, **Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar**, 'y.y.', s. 413.

²¹⁶ Mustafa Erdem, **Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, ASAM Yayınları: 8, Ankara, 2000, s.136.

²¹⁷ Şahin, a.g.e., s. 413.

5. Eğitim

Geçmişle kıyaslama yapıldığında günümüzde nüfusun büyük bir çoğunluğunun eğitim seviyesinin yüksek olması ve aynı zamanda her vatandaşın eğitim alma hakkının devlet tarafından temin edilmiş olması Kırgızistan'da eğitim sisteminin gözle görülür başarısının bir delilidir.²¹⁸

Sovyet döneminden önce Kırgızlar arasında eğitim hayatı göçebe yaşam tarzı nedeniyle oldukça zayıftı. Sınırlı sayıda okuma-yazma ve bilhassa Kuran okumayı öğreten okullar mevcuttu. Buna rağmen Kırgızlar arasında yetişen edipler, şairler ve din adamları olmuştur. Bunlar daha ziyade Taşkent, Buhara, Semerkand ve Hive medreselerinde tahsil görmüşlerdir.

Kırgızistan'da modern manada eğitim Sovyet Döneminde başlamıştır. Fakat eğitimdeki aksaklıkları düzeltmek oldukça vakit almıştır. Mesela, Kırgızistan'da 7 yıllık ilkokulu bitirme mecburiyeti 1934'de konmuştur. Aynı şekilde, kız çocuklarının tamamını bu okullarda okutma mecburiyeti ise 1950'lerin başında gerçekleşmiştir. Sovyet yönetiminin en çok ihmal ettiği cumhuriyetlerin başında Kırgızistan gelmektedir. Nitekim Kırgızistan İlimler Akademisi 1965 yılında kurulmuştur. Sovyetler uzun süre Kırgızları hayvan yetiştiren göçebe halk durumunda bırakmış, diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne götürülen hizmetlerin çok azı Kırgızlar'a götürülmüştür. Burada maksat Kırgızistan'ı Sovyetlerin et ve hayvan stoku yapan ambarı durumunda bırakmaktır. Bu yanlış politika neticesinde Kırgız Türklerine eğitim ve ilim alanında çok az hizmet götürülmüş, bu ise onların geri kalmalarına sebep olmuştur. Böylece, Sovyet sisteminin eşitlik ilkesi çok önceden bozulmuştur. Fakat bu haksızlıklara ve ihmallere rağmen Kırgız Türkleri son 40–50 senede eğitim alanında büyük başarılar elde etmişlerdir.²¹⁹ Kırgızistan'da genel olarak okuma-yazma oranı yüksektir. Genel nüfus içinde okuma-yazma oranı % 97 iken, bu oran kadınlarda % 96, erkeklerde % 99'dur.

²¹⁸ Naskali, **a.g.e.**, s 156.

²¹⁹ Saray, **a.g.e.**, s 11.

Eğitim sistemi, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 1992 yılında kabul ettiği Eğitim Yasası ve diğer kararnameler doğrultusunda yürütölmektedir. Her vatandaş, ırk, din, dil ve sosyal fark gözetmeksizin eşit şekilde öğrenim görme hakkına sahiptir. Eğitim kurumlarının hepsinde eğitim standartlarının uygulanması zorunludur. Okullarda öğrenim dili Kırgızcadır. Ayrıca Rusça ve buna ilave bir yabancı dil de öğretilmektedir.

Eğitim sistemi birkaç kademedен oluşmaktadır: Okul öncesi eğitim, okul eğitimi, teknik-meslek eğitimi ve yüksek öğrenim. Okul öncesi öğrenim kurumları; kreş (1,6-3 yaş arası çocuklar için), ana sınıfı (3-7 yaş arası çocuklar için) ve çocuk yuvası (1,6-7 yaş arası çocuklar için)'dır. Temel eğitim kurumları üç basamaktan oluşmaktadır; 1. basamak – ilköğretim (1-4. sınıflar), 2. basamak – orta öğretim (5-9. sınıflar) ve 3. basamak – lise öğretilimi (10-11. sınıflar). Toplam nüfusun %21,4'ü bu çatı altında toplanmıştır. Teknik-Meslek Okulları belirli bir mesleğe yönelik eğitim vermektedir. Halen 105 teknik-meslek okulunda 32.000 öğrenci öğrenim görmektedir. Kırgızistan'da üniversitelerle ilgili atılım 19 Mart 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından başlatılan Bilim programı çerçevesinde başlamıştır.²²⁰

Kırgızistan'da 60 civarında üniversite bulunmaktadır. Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Orta Asya Amerikan Üniversitesi, Kırgız-Rus Slav Üniversitesi, Ulusal Kırgız Üniversitesi, Bişkek Beşeri Bilimler Üniversitesi, Uluslararası Kırgızistan Üniversitesi, Uluslararası Atatürk-Alatoo Üniversitesi, Oş Devlet Üniversitesi, Kırgız Özbek Üniversitesi, Oş Teknoloji Üniversitesi, Kasım Tınıstanov Üniversitesi, Celal-Abad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi ve Türk Dünyası İşletme Faköltesi bunlardan en bilinenlerdir.²²¹

²²⁰ Naskali, **a.g.e.**, s 156.

²²¹ “Kırgızistan”, **Wikipedi**, (Erişim) <http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4>, 24 Eylül 2010.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kırgızistan'da açılan orta dereceli eğitim ve öğretim kurumları dışında, karşılıklı 03 Mart 1992 tarihinde Bişkek'te imzalanan "Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması" hükümleri çerçevesinde ve 30 Eylül 1995 tarihinde İzmir'de imzalanan anlaşma uyarınca, Manas Destanı'nın 1000. yılında Bişkek şehrinde "Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi" kurulmuştur (Bkz: Ek VII). Üniversite 1997-1998 öğretim yılında öğretime başlamıştır. Eğitim-öğretim parasız sağlanmaktadır. Öğretim Dili Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesidir. Ayrıca İngilizce ve Rusça da öğretilmektedir. Öğrenciler; eğitim süresine göre 4 yıl olan fakültelerden; Bilgisayar Mühendisliği, Çevre Mühendisliği, İşletme, İktisat, Maliye, Türkoloji, Tarih, Mütercim (tercüman), Radyo-TV, Sinema, Gazetecilik, Halkla İlişkiler, Resim ve Grafik lisans diploması, 2 yıl olan meslek yüksek okulundan; Turizm ve Otel İşletmeciliği ile Yiyecek ve İçecek İşletmeciliği ön lisans diploması olarak mezun olmaktadır.²²²

6. Sağlık

Kırgızistan'a Sovyet döneminden genelde yeterli seviyede ve ücretsiz olarak sağlanan bir evrensel sağlık sistemi miras kalmıştır. Sağlık personeli iyi eğitilmiş değildir. 1991 yılından bu yana vatandaşlar çoğu kez yetersiz sağlık hizmeti almaktadır. Sağlık tesisleri ilaç, tıbbi malzeme ve ekipman yönünden yetersiz seviyededir. 246 genel ve 20 ihtisas hastanesi mevcuttur.²²³ 1997 yılı itibarıyla doktor sayısı 14.251, orta kademe tıp personeli sayısı ise 37.568 kişidir. Doktor başına 400 kişi düşmektedir. Son yıllarda sağlık sektöründe ihtiyaç duyulan tıbbi malzeme, araç, gereç ve ilaç gibi girdilerin temin edilememesi veya mevcutların yenilenememesi nedeniyle önemli sıkıntılar yaşanmaktadır.

²²² "Manas Üniversitesi", **Vikipedi**, (Erişim) http://tr.wikipedia.org/wiki/Manas_%C3%9Cniversitesi, 25 Ekim 2010.

²²³ "Kırgızistan", **Vikipedi**, <http://countrystudies.us/kyrgyzstan/16.htm>, 23 Eylül 2010.

Ayrıca, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki sağlık personelinin mesleki bilgi ve becerisini arttırması, sağlık sektöründe uluslar arası platformda gerçekleşen gelişmelerden yararlanabilmesi için yeterli imkânlar da bulunmamaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti 2000 yılı itibariyle vatandaşlarının sağlığının korunması amacıyla "Sağlıklı Toplum" devlet programı dâhilinde hedefler belirlemiştir. Sağlık sektöründe uluslararası yardım kuruluşlarının aktif desteği mevcuttur.²²⁴

7. Turizm

Ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri arasında yer alan turizm sektöründe, dağcılık, tatil, kültür ve sağlık turizmi başlıca faaliyetler arasında gelmektedir. Bugüne kadar mevcut potansiyelin küçük bir kısmı kullanılmış olan Kırgızistan'da doğanın kirlenmemiş olması ve halkının misafirperverliği ülkeyi uluslararası düzeyde önemli kılmaktadır.²²⁵

Kırgızistan doğal güzellikleri, İpek Yolu'nun merkezinde bulunması, tarihi ve kültürel birikimi ile turizm potansiyeli öne çıkan bir ülkedir. Ulu İpek Yolu, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan, Akdeniz limanlarından Çin'e kadar bütün Asya kıtası üzerinden geçen ticaret yolu olarak tanımlanmaktadır. Ulu İpek Yolu Doğu-Batı istikametinin dışında birçok ara noktayı da birbirine bağlamaktadır. Yolun tam uzunluğu 7000 km' ye yakındır. Bunların dışında, ülkede 200'ün üzerinde tur şirketi ve 150 civarında turizm acentesi faaliyet göstermektedir. Özellikle rafting, tırmanma gibi birçok dağ ve su sporları için uygun şartlara sahip ülkede bu alanlarda yapılan yatırımlar krediler ile desteklenmektedir.²²⁶

²²⁴ Özdenoğlu, a.g.e, s 60.

²²⁵ Naskali, a.g.e, s 257.

²²⁶ Özdenoğlu, a.g.e, s 59.

Hiç kuşkusuz Kırgızistan, dağcılık turizmi açısından dünyanın en başta gelen ülkelerinden biridir. Ülkenin büyük bir kısmı dağlarla kaplı olup denizden ortalama yüksekliği 2.750 metredir.

Ülkede dağlık alanların büyük bir kısmı Tanrı Dağları'ndan, bir kısmı ise Pamir Dağları'ndan oluşmaktadır. Kırgızistan'da uluslar arası olarak kabul görmüş ve dağcılar arasında tercih edilen 8 bölge bulunmaktadır. Bunların beşi Tanrı Dağları'nda, diğer üçü ise Pamir Dağları'nda bulunmaktadır.²²⁷

Kırgızistan'da turizmin gelişmesini engelleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bunlar:

- I. SSCB döneminden kalma, çoğunluğu 1960'lı 1970'li yıllarda inşa edilmiş otellerin modern şartlara uymaması,
- II. Kara ve havayolları ulaşımında standartların altında olunması,
- III. Hizmet seviyesinin düşük olmasıdır.
- IV. Issık Göl bölgesine yönelik bir pazarın ortaya çıktığı dikkate alınırsa, turizmi geliştirmenin çeşitli yolları devreye sokulabilir. Bu konuda firmaların kendi personelleri için düzenleyecekleri turlar gibi yeni formüller denenebilir.
- V. Uluslararası seviyede turizmin gelişmesi için, halen rağbet gören Kaşkar - Narın - Isık Göl - Bişkek - Cambı veya Kaşkar - Oy - Celalabat transit gezilerini kapsayan, ümit vadeden işlek turlar İpek Yolu güzergâhında geliştirilebilir.

²²⁷ Naskali, **a.g.e.**, s 265.

E. TARİHÇE

1. Kırgız Adının Anlamı ve Kırgızların Kökeni

Çin kaynaklarında adları; “Kien-kun, K’i-ku, Kie-kou, Hsia-chia-ssu” şeklinde deşifre edilen Kırgız adı, Göktürk yazılı metinlerinde “Kırkız”, Tibetçe kaynaklarda “Gir-Kis” şeklinde geçmektedir. Kırgız adının menşei konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu adın “Kır” ile “Giz” kelimelerinin meydana gelmiş, “Kırgezer” anlamında bir kelime olduğu yanında, “kırk” ve “yüz” sayı adlarının birleşmesinden teşekkül ettiği de ileri sürülmüştür. Kırgız adının “Kırku” dan, yani kırmızı ve yüz kelimelerinden ibaret olduğu da söylenir. Bununla beraber Kırgızların, Oğuzlarla olan irtibatlarına da dikkat çekilmektedir. Hatta Kırgız kelimesinin Kırk-Oğuz’dan geldiği, Kırgızların Oğuz Han’ın yirmi dört komutanından türediği ve kırk Çinli kızın Oğuz bölgesine gelip, onlarla evlenerek, doğan çocuklarının Kırk Oğuz adıyla anıldığı yolundaki efsaneler mevcuttur.²²⁸ Eski Kırgızlar kavmiyet bakımından esasen Orta Tanrı Dağlarının Usun ve Türgişlerine yakın bir kavim olmuştur. Eski zamanlarda bunlar Aral Gölü’nün ve Hazar Denizi’nin kuzeyinde, şimdiki Tobul sınırlarında bulunmuşlardır. Fakat o zamanlar da bile bazıları doğuya gelerek Yenisey Havzası’na yerleşmişlerdir. Türgişler ve diğer Türk kavimleri gibi Kırgızlar eski çağlarda Türk Şaman adetlerine ve Türk ananelerine bağlı olmuşlardır. Orhun Yazıtları’nın yazıldığı tarihten önce Çin kaynakları Kırgızlardan Türk kavmi olarak bahsetmiştir. Kırgızların 1702 yılına kadar Yenisey’de oturdukları bilinmektedir. Filhakika bir zümre Tanrı Dağları ve Pamir tarafına yerleşmiştir ki, XVI. asırda bu Kırgızlardan çıkan kuvvetli beyler bütün Orta Tanrı Dağları ve Pamir’deki göçebe Türkleri kendi idarelerinde birleştirmişlerdir.²²⁹

²²⁸ Gömeç, a.g.e, s 13.

²²⁹ **Türk Tarihi İçinde Kırgızlar**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 11.

2. Eski Çağlarda Kırgızistan

Kırgızistan coğrafyasında ilk insan kalıntıları Paleolitik devrine aittir. Taş devrinde insanın kullandığı ilk aletlere Tanrı Dağlarında, Issık Göl ve Fergana Vadisinde rastlanmıştır. Binlerce yıl sonra insanın gelişmesi ile birlikte kullandığı gereçlerde yenilikler ve gelişmeler olmuştur. 100 bin yıl ile 40 bin yıl geriye gidilebilen bir tarihte diğer coğrafi bölgelerde olduğu gibi Orta Asya'da da ilk insanların varlığı kanıtlanmıştır. Bu döneme ait eşya, balta, bıçak gibi günlük kullanım gereçleri Kırgızistan'da Issık Göl bölgesinde, Çuy Vadisinde, Batken Yöresinde, Oş'un Alay ilçesinde bulunmuştur. Bu gereçlerin tümünün Fergana Vadisinde kullanılmış olduğu bilinmektedir.²³⁰

Paleolitik ve Neolitik devre ait bulgular bize o zaman ki nüfusun avcılık ve balıkçılıkla uğraştığını, ateşi bildiğini, taştan ve kemikten aletler yaptığını, vahşi hayvanların derilerinden giysiler hazırladığını ortaya koymaktadır. Hakas bölgesinde ilk büyükbaş hayvancılık izleri M.Ö 3000–2000 yıllarına kadar gitmektedir. Bu izler Afanosyevo mezarlıklarından çıkan evcil hayvanların (koyun, öküz, at) kemiklerinden anlaşılmaktadır. Bu bölgede bulunan tahta ev artıkları ve kilden yapılan kap parçaları ise tamamıyla göçebe bir yaşamın olduğunu göstermektedir. Karasuk kültürü döneminde (M.Ö 1200–700) atın yük çekme hayvanı olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bölgede sıkça bulunan bronz oraklardan da aynı dönemde Yenisey'in doğusunda tarımla da uğraşıldığı anlaşılmaktadır.²³¹

Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre ilk Kırgız devleti M.Ö III. asırda kurulmuştur. Bu ilk Kırgız Devleti'nin adı "Ki-Ku, Kie-Ku" idi. Kırgızların bu devleti kurdukları yıllarda bugünkü Kırgızistan topraklarından daha doğu ve kuzeydoğuda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu sahada araştırma yapan uzmanların "Andronova Kültür" bölgesi dedikleri yerdir ki, Türklerin M.Ö 3000'e kadar buralarda yaşadığı ortaya çıkmıştır.

²³⁰ Aydın İdil, **Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi**, Bışkek, 'y.y.', 2007, s. 11.

²³¹ Gömeç, **a.g.e.**, s 15.

Bir müddet sonra bu ilk Kırgız Devleti yıkılmış ve Kırgızlar Hun İmparatorluğu'nun idaresinde yaşayan Töles boyları başta olmak üzere diğer boylarla birlikte "Uzun Birliği" içinde yaşamışlardır.²³²

Kırgızlar M.Ö. II. ve I. asırlarda Hunların hâkimiyetine girmişlerdir. Çin kaynaklarında Kırgızlar, bu yıllarda Mo-tun'un hâkimiyet altına aldığı kavimler arasında zikredilmektedir. M.Ö. 99 yılında Kırgız topraklarının idaresine Hunlar tarafından esir edilmiş olan Çinli bir komutan getirilmiştir. Li-Ling adındaki bu komutanın Hun Hükümdarı'nın kızıyla da evlendiği rivayet edilmektedir. Bu Çin asıllı komutan M.Ö. 90 yılında Kırgız süvarilerinin başında Çinlileri bozguna uğratmıştır.

M.Ö. 50'li yıllarda Hunlar arasındaki bağlar zayıflamaya başladığında, ilk ayrılıklar ortaya çıkmış, bu sırada kardeşine karşı gelen Küçük (Çiçi) Yabgu, ordusunu Kırgızlarla güçlendirerek kuzeyde Minusinsk havzasındaki Tolos boylarını hâkimiyeti altına almıştır. Küçük Yabgu'nun güçlenmesine tahammül edemeyen Çin, Güney Hunlarla birleşerek, Kuzey Hunlarına saldırmış, bundan istifade eden Kuzey Hunlarına bağlı Kırgızlar ve diğer kabileler de isyan etmişlerdir.

M.S. 90'lı yılların başında, Kırgızlar Güney Hunlarla bir olup, Kuzey Hunlarına darbeler vurduktan sonra Talas bölgesine gelerek Pamir'deki Wu-Sunları yerlerinden edip topraklarını zapt etmişlerdir.²³³

Kırgızların bunu takip eden birkaç asırlık tarihi kaynak yetersizliğinden dolayı bilinmemektedir. Ancak Hun İmparatorluğunun giderek gücünü kaybetmesi ve yıkılması sonucunda Hun idaresinden çıkan Türk boylarının bölgede dağınık şekilde yaşadıkları anlaşılmaktadır.²³⁴

²³² Saray, **a.g.e.**, s 15.

²³³ Gömeç, **a.g.e.**, s 15.

²³⁴ Budak, **a.g.e.**, s 15.

3. Orta Çağlarda Kırgızistan

Miladi IV. asrın ikinci yarısında Kuzey Çin'de teşekkül etmeye başlayan Tabgaç sülalesi ile yakın ilişkilerde bulunan Kırgızlar, daha sonra onların hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Hatta Tabgaç Hanedanlığı'nın kuruluşunda rol aldıkları iddia edilmektedir. IV. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın ilk yarılarında ise, bazı Kırgız kabileleri Orta Asya'da güçlenen bir diğer hanedanlık Juan-Juanlar'ın idaresi altına girmiştir. Kalanların bir kısmının da Tölesler'in idaresine girmesi ile birlikte Kuzey Çin ve Moğol yaylalarında siyasi dengeler bozulmuş, Tabgaç, Juan-Juan ve Töles kavimleri arasında kıyasıya bir savaş baş göstermiştir.²³⁵

M.S VI. yy.dan itibaren netleşen tarihi verilere göre Kırgızlar M.S 557 yılında Göktürk Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve yaklaşık bir asır boyunca Göktürk Devleti idaresinde yaşamışlardır. Göktürklerin fetret devrine rastlayan VII. asrın ikinci yarısı boyunca müstakil bir görünüm sergileyen Kırgızların bu dönemde Çin ile doğrudan ilişkiler kurmalarına rağmen, 669 yılında yeniden Göktürk yönetimine girdiği görülmektedir. Göktürk kitabelerinde anlaşıldığı kadarıyla, Göktürklerin Kırgızlar üzerinde hâkimiyet tesisi kolay olmamış ve her iki dönemde de ancak uzun ve çetin mücadelelerden sonra Göktürklerin hâkimiyet kurması mümkün olmuştur.²³⁶

Kırgızlar Göktürk Kağanlığının yıkılışından sonra Uygurların başa geçmesine de muhalefet etmişlerdir. Muhtemelen 752 senesinde, bir Oğuz-Kırgız ittifakı söz konusudur. Şine-usu yazıtından anlaşıldığına göre, Kırgızlara bağlı olan Çikler de bu ittifak içine alınmış ve Uygurlara darbe vurma hazırlığına girilmiştir. Daha sonra bu birleşmeye üç Karluk boyu da katılmış, bunların hareketini önceden haber alan Uygurlar, ilk önce Üç Karlukları, daha sonrada Çikleri itaatleri altına almışlardır.

²³⁵ Gömeç, **a.g.e**, s 19.

²³⁶ Budak, **a.g.e**, s 12.

Bir süre sonra Uygur Kağanlığından ayrılmak isteyerek Uygur Kağan sülalesinin değişmesi sıralarında önemli rol oynamışlardır. Çin'e akın yapmak isteyen Uygur Kağanı Böğü, bu akın öncesi Kırgızların üzerine bir sefer düzenlemiştir. Onun bu fikrine Bakanları'ndan Tun Baga Tarkan karşı çıkmış; Kırgızlardan da yardım gören Tun Baga Tarkan, 779 yılında Böğü'yü tahtan indirmiştir. Bu tarihten sonra Uygur Kağanlığı'nda Kırgızların üstünlüğü görülmeye başlamıştır.

Ancak IX. yüzyılın başlarında Uygurlarla yaptıkları bir savaşta büyük zayıat vermişlerdir. Kaynaklardan bu sırada Kırgız ordusunun 400.000 olduğu ve Kırgız İlteberi'nin, bizzat Uygur Kağanı Kutluk'un okuyla öldürüldüğü anlaşılmaktadır. IX. asrın otuzlu yıllarında Orkun Uygur Kağanlığı'nın hâkim olduğu yerlerde hastalıklar ve tabi felaketler ortaya çıkmış, bu durum Uygur Kağanlığı'nda siyasi ve iktisadi bir buhran doğurmuştur. Bu durumu fırsat bilen Kırgızlar, 839 yılında Uygur Kağanını öldürerek merkezi Ötüken olmak üzere devletin başına geçmişlerdir.²³⁷

Kırgızların yüzyıllar sonra yeniden bağımsız bir devlete sahip olmaları ve bu ikinci bağımsız Kırgız devletinin yaklaşık bir asır ayakta kalması, onların kültürel alanda yeniden derlenip toparlamalarına, hatta Göktürk ve Uygur kardeşlerin yazı dilini kullanarak kendi kitabelerini yazıp dikmelerine vesile olmuştur.

920 yılından sonra önce Göktürk ülkesini ve sonra Moğolistan'ı işgal eden Çin ordularının dalga dalga gelen saldırıları karşısında tutunamayan Kırgızlar 924 yılında yurtlarını terk ederek daha batıya, bugünkü Kırgızistan'a doğru çekilmişlerdir.

²³⁷ Gömeç, a.g.e, s 26.

X-XII. yy.lar arasında Karahanlıların hâkimiyeti altında yaşayan Kırgızlar bu dönemde Kırgızistan toprakları üzerinde büyük şehirler meydana getirmiş ve halkın daha çok tarım ve ticarete yönelmesi sonucunda önceleri göçebe olarak hayvancılıkla uğraşan Kırgızların sosyo-ekonomik yaşantısında büyük gelişmeler meydana getirmiştir. Söz konusu sosyo-ekonomik gelişmelerle birlikte Kırgızların kültürel hayatında da önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve Türk dilinin ilk şaheseri “Kutad-gu Bilig” Balasagunlu Yusuf Has Hacip tarafından bu dönemde ortaya konulmuştur.²³⁸

Cengiz Han 1199’da Naymanların Hanı Buyruk’u yenerek Kırgız bölgesinin de hâkimi olmuş, Cengiz’in büyük oğlu Cuci tarafından fethedilen Altay-Sayan ve Hakas (Kırgız) bölgesi de Cengiz İmparatorluğuna dâhil edilmiştir. 1207 sıralarında Cengiz Han, Altan ve Türemiş adlı iki elçiyi Kırgız bölgesine yollayarak kendisine tabi olmalarını söylemiş, Kırgız Hanı Urus İnal, Cengiz Han’a bağlanmayacağını bildirmiş ve Cengiz kuvvetlerine şiddetle karşı çıksa da sonradan onun üstünlüğünü kabul ederek önünden kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemde Tanrı Dağı vadisine gelen Kırgızların sayısı gittikçe artmıştır. Kırgızların bugünkü yurtlarına ne zaman geldikleri hususunda Rus ve Batılı araştırmacılar arasında görüş farklılığı vardır. Bunlardan bazıları Kırgızların Tanrı Dağlarına XVI-XVII. yüzyıllarda gelmiş olduklarını iddia etmişlerdir. Yine Arap coğrafyacıların eserlerinde, Kırgızların bir kısmının zaten Yenisey’de bulundukları söylenirken, bir kısmında da X. yüzyılda Tanrı Dağlarında oldukları zikredilmektedir.

Cengiz Han ölmeden evvel dört oğlu arasında sahip olduğu toprakları paylaşmıştır. Bu paylaşımda büyük oğlu Cuci’ye kuzey-batı yani Kıpçak topraklarını, Çağatay’a Türkistan’ı, Ögeday’a doğu ülkelerini ve küçük oğlu Tuluy’a merkezi, yani baba ocağını vermiştir.

²³⁸ Budak, **a.g.e**, s 14.

Buna göre Yenisey bölgesi Kırgızları Tuluy'a, Tanrı Dağı bölgesi Kırgızları Çağatay hâkimiyeti altına girmiştir. Cengizli hâkimiyetinden sonra Orta Asya ve Türkistan'da sosyal düzen bozulmuştur. XIII ve XVII. asırlar arasında Kırgızların tarihi çok az bilinmektedir.²³⁹

4. Çarlık Rusya Döneminde Kırgızlar

Asya'da Moğol hâkimiyeti sona erdikten sonra Kırgızlar önce Kalmukların idaresi altına girmişler ve sonra 1703 yılında Tanrı Dağları güneybatı taraflarına göç ederek kısa bir süre önce kurulmuş olan Hokand Hanlığının hâkimiyetini gönüllü olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu iltihak ile kısa sürede hem nüfusun hem de askeri gücün çoğunluğunu ele geçiren Kırgızlar, çok geçmeden Hokand Hanlığının yönetimini ele almışlardır. Böylelikle Kırgız Türklerinin tarihinde yeni bir bağımsız devlet dönemi başlamıştır. Hokand Hanlığının XVIII. yy boyunca giderek Orta Asya da nüfuslu bir konuma yükselmesi Buhara Emirliğinin husumetini çekmiş ve XIX. asrın başlarında Hokand Hanı Ömer Han (1809–1822) ile Buhara Emiri Haydar Şah (1800–1826) arasında başlayan rekabet ve çekişme, Orta Asya Türklüğü'nün en büyük talihsizliklerinden birisi olarak tarihe geçmiştir. Öyle ki bu hanlıklar aralarındaki rekabeti Osmanlı İmparatorluğu'na biat etmek suretiyle ondan bir diğerine karşı destek sağlamak için İstanbul'a elçiler göndermek noktasına kadar tırmandırmışlar, fakat bu amansız mücadele sadece Rusların Orta Asya'daki hâkimiyet planını uygulamaya koymak için müsait bir zemin hazırlamaktan başka bir şeye yaramamıştır.²⁴⁰ Türk Hanları birbirleriyle mücadele ederlerken Ruslar Kazak isyanıyla uğraşmışlar, nihayet Kazak isyanını bastırmayı başaran Ruslar Türkistan'daki diğer Hanlıklar için de tehlikeli olduklarını göstermişlerdir.²⁴¹

²³⁹ Gömeç, a.g.e, s 32.

²⁴⁰ Budak, a.g.e, s 15.

²⁴¹ **Türk Tarihi İçinde Kırgızlar**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 15.

Ruslar Kazak isyanını bastırdıktan sonra, Hiye ve Hokand'a sığınan Kazak mücahitleri takip etmek ve Rus-Çin hududunda keşif yapmak bahanesiyle 1 Mayıs 1864'de Hokand'a ait Türkistan ve Evliya-ata kasabalarına iki sefer düzenlemiştir. Tüm çabalara rağmen Rusların ilerlemesi durdurulamamış ve anlaşmak da mümkün olamamıştır. Nihayet Ruslar Sır Derya'nın Aral gölüne döküldüğü yerde bulunan ve stratejik ehemmiyeti büyük olan Kazolinsk kalesini işgal etmişlerdir. Rus orduları Çimkent üzerine yürüdüğünde Hokand kuvvetlerinin başında bulunan Alim-Kul Rusları mağlup etmiş, ancak Buhara Emiri'nin Hokand üzerine yürüdüğünü duyunca başkenti müdafaaya gitmek zorunda kalmıştır. Hokand Hanı düştüğü bu zor durumdan kurtulmak gayesiyle Osmanlı Devletinden yardım istemiş, ancak yardım gelmemiştir. Ruslar bu durumu değerlendirerek 22 Eylül 1864'te Çimkent işgal etmiştir.²⁴² Çimkent'in işgalinden sonra Alim-Kul yönetimindeki Hokand orduları Rus işgaline karşı amansız bir direniş göstermiş, bu direniş sırasında Alim-Kul 1865'te Rus ordularına karşı Niyazi Bey Kalesini savunurken şehit düşmüştür. Yurtlarının Ruslar tarafından işgal edilmesine tahammül edemeyen Kırgızlar 1876'da Abdurrahman Abtacı önderliğinde ve 1885'te Oş şehrinde Derviş Han Tora önderliğinde isyan başlatmalarına rağmen, her iki isyan da kanlı bir şekilde bastırılmış ve isyancılar katledilmiştir. Buna rağmen Çarlık Rusyası'nın son dönemleri boyunca Kırgız isyanlarının ardı arkası kesilmemiştir. 17-18 Mayıs 1898 gecesi Andican'ın Mentepe Cami imamı İşan Muhammed Sabiroğlu yönetiminde ayaklanarak Rus Garnizonunu basan Kırgız Türkleri, modern silahlara sahip Rus Ordusu karşısında ağır kayıplar vermiş, sağ ele geçen 380 kişi de idam edilmiştir. Bu olaydan sonra bölgeyi ziyaret eden Rus Genel Valisini diz çökerek selamlamamakta direnen 208 kişilik bir halk grubu Sibirya'ya sürülmüştür.²⁴³

²⁴² Gömeç, **a.g.e.**, s 50.

²⁴³ Budak, **a.g.e.**, s 18.

1905-1907 yılları arasında ihtilalcı fikirler Türkistan'a da sıçramıştır. Rusya'nın işgaliyle birlikte zengin hasadı ve yumuşak bir iklimi olan Yedi-Su'nun bereketli toprakları Ukrayna ve Rusya'dan gelen sömürgecileri cezp etmiştir. Bunun sonucunda Kazaklar gibi Kırgızların da mera toprakları azalmış ve hayvan besleyemedikleri için fakirleşmişlerdir. Rusların bölgeyi yıllarca ağır askeri tedbirlerle idare etmeleri, Rus memurların rüşvet almaları, halkı soymaları, hakir görmeleri, topraklarının ellerinden alınarak hayat haklarının kısıtlanması, ürünlerinin harp yıllarında son derece düşük ücretlerle ellerinden alınması, dini hisler ve yüksek vergiler nedeniyle Ruslara karşı milli düşmanlık yaratmış ve 1916'da 11 milyon Türkistanlının katıldığı büyük bir ayaklanma olmuştur. Kırgızlar da 6 Ağustos 1916'da ayaklanarak isyana katılmıştır. Ne var ki, böyle bir milli ayaklanma teşkilatsız ve lidersiz başlamıştır. Lidersiz, teşkilatsız ve üstelik silahsız başlayan bu milli ayaklanma çok geçmeden Ruslar karşısında erimeye başlamıştır. Ruslar ayaklanmayı zalimce bastırmış, ayaklanmaya katılanların çoğunu insafsızca öldürmüştür. Bir sene sonra tüm Türkistan'da ayaklanma bastırıldığı zaman 673.000 Türk hayatını kaybetmiş, 200.000'e yakın Türk de Sibiry'a sürülmüştür. Ayrıca ayaklanma sonrası 300 bin Kırgız ve Kazak Türk'ü Çin idaresindeki Doğu Türkistan'a sığınmak mecburiyetinde kalmıştır.²⁴⁴ Bu gerçeklere rağmen yıllar boyu Kırgız Türklerine Rus istilasının faziletleri anlatılmıştır. Güya ekonomik ve kültürel açıdan dağılmaya yüz tutmuş Kırgız toplumundaki iç savaşlar son bulmuş, kölelik ortadan kaldırılarak Rus kanunları her tarafta yaygınlaşmıştır. Hâlbuki Kırgızların ekonomilerinde ve kültürel hayatlarında bir ilerleme olmadığı gibi bilakis kendi hayatlarına yön verme, kültürel haklarına sahip olma gibi pek çok tabii hürriyetleri ellerinden alınarak adeta Rusların kölesi haline getirilmişlerdir. Ruslar hiçbir vakit Türklerin kültürel ve ekonomik açıdan zengin olmalarını istemedikleri gibi onlara daima ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmış, ülkelerini de ham madde deposu olarak görmüştür.²⁴⁵

²⁴⁴ Saray, **a.g.e.**, s 55.

²⁴⁵ Gömeç **a.g.e.**, s 53.

5. Sovyet Rusya Döneminde Kırgızistan

Şubat 1917'deki Bolşevik ihtilalinin Rusya'daki Çarlık rejimine son vermesi, bu idareden çok çekmiş olan diğer milletlerle birlikte Türkleri de çok sevindirmiştir. Fakat ihtilal idaresinin bütün memurların ve askerlerin bulundukları yerde kalmalarını isteyen emirnamesi hayal kırıklığı yaratmıştır. Zira bu emirname ile getirdikleri on binlerce göçmeni silahlandırarak 1916 Milli Ayaklanmasını kana boğan Rus askeri ve sivil yöneticileri Türk ülkelerinde kalmaya devam etmişlerdir. Bu insanlar her iki halde de kendilerini Türk ülkelerinin hâkimi olarak görmüşlerdir. Türkistan'daki Rus idareciler ihtilal hükümetinin direktifi ile bir "İşçi Asker ve Köylü Şurası" kurarak memleketi eskiden olduğu gibi yine askeri rejimle idareye başlamışlardır. Fakat çok geçmeden Moskova'dan aldıkları ikinci bir emirle Türkistan'ın idaresini yeniden düzenleyecek olan "Geçici Hükümet Encümeni'ni" kurmuşlardır. Hükümette çok sınırlı sayıda Türkün yer alması üzerine Türkler de bir Müslüman kongresi tertip etmişlerdir.

17 Mart 1917'de Taşkent'te 440 delegenin katıldığı "Türkistan Müslüman Kongresi" toplanmış, Rusya'nın bu karışık devresinde Türkistan'ın meseleleri ile uğraşmak üzere Mustafa Çokay başkanlığında daimi "Türkistan Müslüman Merkez Şurası" kurulmuştur. Şura Fergana'da (Hokand), Semerkant'ta, Hazar ötesi bölgelerde, Sır Derya ve Yedi Irmak bölgelerinde mahalli teşkilatlar kurmuştur. 1917 Taşkent Kongresinde kurulan hükümet; Münevver Kaari başkanlığındaki İslam şurası ile Şir Ali Lapin başkanlığında Ulema Meclisi'nden oluşmuştur. Aralık 1917'de merkezi Hokand olmak üzere İslam Şurası ve Ulema Cemiyeti müşterek bir kongre toplamış, 10 Aralık 1917'de Demokratik ve Federatif Rusya Cumhuriyeti çerçevesinde "Türkistan Mahalli Muhtar Cumhuriyeti'ni" ilan etmiştir. Bolşevikler ise bir iç ihtilalle Hokand Hükümetini devirmeye çalışmış ve 7 Şubat 1918'de Rus birlikleri Hokand topraklarına girerek çarpışmalar başlamıştır.

22 Şubat 1918'de Rus ve Ermenilerden oluşan Kızılordu birlikleri Hokand'a hâkim olmuş, Hokand yıkılmış ve on binin üzerinde Türk öldürülmüştür.²⁴⁶

Ruslar Türkistan'ı tam bir sömürge haline getirmek gayesiyle Türkistan Komünist Partisini kurmuştur. Buhara'nın ve Hive'nin tamamıyla istiklallerini kaybederek ortadan kaldırmaları ve Sovyetler Birliğine ilhakı ile Türklerin yaşadığı Türkistan adının ve birliğinin ortadan kaldırılarak, her kabile için birbiriyle alakası olmayan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği şeklinde yeni idareler teşekkül etmiştir. Bunun üzerine Rusya boyunduruğundaki Türk ülkeleri komünistleri, Sovyet Türkistan Cumhuriyetinin genişletilerek Rusya idaresindeki bütün Türkleri birleştirmek için "Sultan Galiyev Harekatı" adı altında bir girişim başlattıysa da başarılı olamamışlardır. Yine de bu ittifaktan sonra ortaya Sovyet-Türk Cumhuriyeti çıkmıştır. Kırgızlar ülkelerine hizmet etmek için Komünist Partisi idaresinde de olsa her zaman fırsatları değerlendirmişlerdir. Hatta 1925 yılında Kırgızistan Komünist Partisi Başkanı Abdülkerim Sıddıkoğlu bu yüzden sürgüne gönderilmiş, 1926'da ise, K.Kudaykuloğlu ve D.Babakhanoğlu'nun önderliğini yaptığı komünistler, yönetimden Kırgızların uzaklaştırılmasını tenkit ettikleri için hapsedilmişlerdir.²⁴⁷

Stalin yönetimi Kırgızistan'da milli direnişçi veya dine dayalı yönetim şeklini savunabilecek kimse bırakmamıştır. Moskova'dan dikte edilen kararlar uygulanmış ve buna karşı durabilenler ağır şekilde cezalandırılmışlardır. 1929'da Stalin'in özel mülkü ortadan kaldıran ve her türlü üretim gerecini devletleştiren politikasının uygulanması ile başlayan totaliter yönetim dönemi Kırgızistan'da üretim eksiği ve açlık gibi sonuçlar getiren bir fakirleşme yaratmış; fakat bu uygulamaya karşı görüş bildirenler "halk düşmanı" olarak suçlanmış, sürgün edilmiş veya öldürülmüştür.

²⁴⁶ Saray, **a.g.e.**, s 55.

²⁴⁷ Gömeç, **a.g.e.**, s 58.

Örneğin 4 Eylül 1939 tarihinde Kırgız yazarlarından Kasım Tınıstanov halk düşmanı ilan edilmiş, 1933'te Yusuf Abdurrahmanov milliyetçilikle suçlanmış ve partiden çıkarılmıştır. İkinci Dünya savaşı çıktığında Almanların Barbarossa planında Sovyetler Birliği'nin birkaç haftada işgal edilerek teslim olması öngörülmüşse de Alman orduları Sovyetler birliği halklarının çok zor koşullarda gerçek bir direnişi ile karşılaşmıştır. Kırgız milleti de bu savaşa aktif bir şekilde katılmıştır. Brest savunması Kırgız birliklerinin üstün düşman kuvvetlerine karşı bir ay kadar kahramanca direnmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Kırgız birlikleri Stalingrad savunmasında da aktif rol üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na 360 bin Kırgız vatandaşı katılmıştır. Kırgız kayıpları 80 binden fazladır.²⁴⁸

11 Mart 1985 tarihinde Gorbaçov SSCB Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri olmuş, sosyal ve iktisadi reformlara yönelmiştir. Devlet teşkilatındaki yolsuzlukla mücadele için bazı temizlikler yaptıktan sonra kendi güvendiği kimseleri işbaşına getirmiştir. Bu yenilenme hareketi çerçevesinde 24 yıldır iktidarda bulunan Kırgızistan Komünist Birinci Sekreteri Usabaliyev de görevden alınmış, yerine Apsalt Masaliev getirilmiştir. SSCB Komünist Partisi'nin 27. kongresinde Gorbaçov 1986–2000 dönemi ünlü “Glasnost ve Perestroyka” (Açıklık ve Yeniden Yapılanma) siyasetini ilan etmiştir. Bunu takiben düzenlenen 1917 Ekim devriminin 72. yıldönümü adeta Stalin aleyhtarı bir gösteriye dönüşmüştür. Komünist Partisinin Moskova Teşkilatı Başkanı Boris Yeltsin bu siyaseti desteklediğini açıklamıştır. Bu dönemde SSCB'de Stalin döneminde katledilmiş olan kimseler aklanmış ve halka açıklanmıştır. Kırgızistan'da 1988–89 yıllarında Perestroyka kampanyasına çeşitli toplum kuruluşları katılmaya başlamış, gençler siyasi dernekler oluşturmuştur. 1989'da ülkede milli bir halk tabakası ortaya çıkmıştır.²⁴⁹

²⁴⁸ İdil, a.g.e, s 67.

²⁴⁹ İdil, a.g.e, s. 71.

6. Bağımsız Kırgızistan

Gorbaçov'un yönetim dönemi ile başlayan açıklık ve yeniden yapılanma sürecinin getirdiği tarihi gelişmeler sonucunda adım adım yeniden bağımsızlığa doğru ilerleyen Kırgızistan 20–21 Ağustos 1991'de Moskova'da yaşanan darbe girişimi ve ardından merkezi hükümetin istifası ortamında 31 Ağustos 1991 günü bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bundan kısa bir süre önce, yani bağımsızlığa giden süreç içerisinde, 27 Ekim 1990 günü yapılan seçim ile Asker Akayev Cumhurbaşkanı olmuştur. Kırgız halkı özgürlüğü, bağımsızlığın ilan edildiği dönemde Kırgızistan Cumhuriyeti yönetiminin başında bulunan Akayev ile tanıdığından, bağımsızlık ilanını müteakip 12 Ekim 1991 günü yapılan halk oylamasında yoluna yine onunla devam etme kararı vermiştir.²⁵⁰

Bağımsız Kırgızistan bir yandan sosyal ve ekonomik problemlerle mücadele edip ayakta durmaya çalışırken, bir yandan da yeni hayat tarzının gereği olan bir hukuk düzeni kurmaya çalışmıştır. Kırgızistan 5 Mayıs 1993 tarihinde yeni Anayasası'nı kabul etmiş, böylece demokratik bir düzen kurma yolunda önemli bir adım atılmıştır.²⁵¹

Kırgızistan dünyada; çok özel yeri, kendi tarihi, gelenekleri ve kültürü ile benimsenmiştir. Nüfusun çok milliyetli yapısı, farklı dinlere mensup oluşu Kırgızistan'ın kendine özgü gelişme şeklini belirlemiş ve gerek Asya'yla, gerekse Avrupa'yla bağlarının kopmamasını sağlamıştır.²⁵²

²⁵⁰ Budak, **a.g.e.**, s 21.

²⁵¹ Abalbekov, **a.g.e.**, s 16.

²⁵² Özdenoğlu, **a.g.e.**, s 10.

II. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA İLE İLİŞKİLERİ

A. OSMANLI DÖNEMİNDE İLİŞKİLER

XVI. XIX. yy.lar arasında Türkistan hanlıkları devamlı suretle Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olmaya gayret göstermişlerdir. Osmanlı Devleti tarafından tanınmış olmak bu devletler için bir meşruiyetin nedeni, iktidarlarını sağlamlaştırma ve komşularına kendilerini kabul ettirme vesilesi olarak kabul edilmiştir. Bu hanlıklar ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde, Rusya ve İran’ın da büyük ölçüde etkisi olmuştur. Rusya’nın 1552’de Kazan, 1556’da Astrahan Türk Hanlıklarını, 1557’de Başkurt topraklarını işgali ve Kazak-Kırgız bozkırlarını ele geçirme gayretleri neticesinde, nihai niyetinin bütün Türkistan’ı işgal etmek olduğu anlaşıldığından, buna karşı hanlıklar Osmanlı Devletini kendilerine en yakın ve en uygun müttefik olarak görmüşlerdir. Mezhep farklılığı yüzünden bu hanlıklar İran’a karşı daima mesafeli olmuştur.²⁵³

Siyasi dengeler ve ekonomik durum ile Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran ilişkilerindeki hassasiyet, Osmanlı Devletinin bu hanlıklara karşı her zaman için yeterli karşılık verememesi sonucunu doğurmuştur. Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran ilişkilerinin gerginleştiği dönemlerde, hanlıkları Rusya’ya ve İran’a karşı harekete geçirme düşüncesiyle Osmanlı Devleti’nden gelen istekler de aynı sebeplerle gerekli karşılığı görememiştir. Türkistan Hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, genellikle dış düşmanlara karşı bazı hassas dengeler göz önünde bulundurularak gelişirken, hanlıkların kendi aralarındaki sorunlar da bitmemiştir. İlk kurulan devletin Buhara Hanlığı olması nedeniyle Osmanlı Devleti’nin Orta Asya’daki esas muhatabı bu hanlık olmuştur.

²⁵³ Abalbekov, a.g.e, s. 31

Türkistan Hanlıkları ile süregelen karşılıklı hediyeleşme ve dostluk ilişkileri neticesinde Osmanlı Devleti bu hanlıklar üzerinde belirli oranda nüfuz sahibi olmuştur. Ancak aradaki coğrafi uzaklık nedeniyle XIX. yy.ın sonlarına doğru Rusların ve Çinlilerin bu hanlıklara yönelik işgallerine müdahale edilememiş ve onların hâkimiyetlerine girmelerine engel olunamamıştır. Bu safhadan sonra ilişkiler sadece bu bölgede yaşayan Müslüman halklardan haber almak ve onların bazı ihtiyaçlarını karşılamak şekline dönüşmüştür. Türkistan Türklerinin giriştiği birkaç isyan denemesinde de yardımcı olunamamış ve her birisinin büyük katliamlarla sonuçlanması önlenememiştir. 1905 ihtilalinden sonra Türkistan'da yayılmaya başlayan Türkçülük ve İslamcılık akımları neticesinde Türkiye'ye karşı büyük bir sempati duyulmaya başlanmıştır. Osmanlı Ordularının I. Dünya Savaşındaki başarıları büyük heyecan ve sevinçle karşılanmış, daha sonraki Türk Kurtuluş Savaşı da bütün Türkistan'da büyük bir ilgi ve heyecanla takip edilmiş, her vesile ile maddi ve manevi imkânlarla desteklenmiştir.²⁵⁴

B. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE İLİŞKİLER VE ATATÜRK'ÜN TÜRK DÜNYASINA BAKIŞI

Türkiye'de Türk dünyasına yönelik bilimsel inceleme ve araştırmalar Cumhuriyetin ilk yıllarında başlamıştır. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kurulduğu ilk yıllarından itibaren Atatürk'ün Anadolu dışında kalan Türk âlemindeki gelişmelere sıcak bir ilgi duyduğu ve yakından takip ettiği bilinmektedir. Türk dünyasının dilinin, tarihinin, kültürünün ilmi biçimde incelenmesi ve tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması için gerekli bütün tedbirlerin alınması, teşkillerinin meydana getirilmesi yine onun direktif ve talimatlarıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak ölümüyle birlikte bu çalışmaların duraksadığı da bir gerçektir.²⁵⁵

²⁵⁴ Abalbekov, a.g.e, s 31.

²⁵⁵ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002, s. 104.

SSCB'nin dağılışı geniş bir çevrede hayret ve şaşkınlık yaratmış olmakla beraber, tarihin seyrini ve toplumsal hayatın felsefesini bilenler için bu sonuç bir sürpriz olmamıştır. Bu olay bir yönüyle 1917'den itibaren uygulanmaya çalışılan Marksist iktisadi yapılanmanın insanlığın doğasına uymadığının belirginleşerek iflası, bir yönüyle de millet gerçeğini reddeden sınıf temeline dayalı devlet denemesinin, millet gerçeği ve milliyet ideali önünde yenilgisi, özgür ferdiyetçi yurttaş idealinin, biyolojik-ideolojik yurttaş ütopyasına galebesi olarak yorumlanmıştır. SSCB terkibindeki milletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları, milli kimliklerinden, tarihi ve kültürel miraslarından soyutlanarak Rusça konuşan, Rus gibi düşünen Sovyet insanına dönüştürülme ameliyesinden kurtulmalarının ve milli kurtuluşlarını gerçekleştirmelerinin bir örneği olarak değerlendirilmiştir.

Türk Devleti'nin büyük önderi Atatürk bu durumu yıllar önce görmüş, Lenin'in Rusya Çarlığı'nı bir başka kisve içinde sürdürme deneyinin iflasa mahkûm olduğunu şöyle işaret etmiştir:

“Tarih, vukuat, hadisat ve gözlemler; insanlar ve milletler arasında hep milletin hâkim olduğunu göstermiştir ve milliyet prensibi aleyhindeki mikyasta fiili tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülemediği ve yine kuvvetle yaşadığı görülmektedir. Tarih bir milletin haklarını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Benim mi, Lenin'in mi haklı olduğunu zaman gösterecektir;” derken Rusya yöneticilerinin, tabi milletlerin milli kimliklerini silerek Rusça konuşan, Rus gibi düşünen Sovyet insanı imal etme, Rus emperyalizminin sömürsünü maskeleyme girişimlerinin iflasa mahkûm haksız bir girişim olduğunu ifade etmekte ve tarihi gelişimin engellenemeyeceğini belirlemiş bulunmaktadır. *“Şarktan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklerle ve bütün manilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır.”*

Atatürk mukadder geleceği ve Türkiye'nin izlemesi gereken politikayı da şöyle belirlemiştir: *“Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacak kimse bu günden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bu gün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilir, dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir, hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak... Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarih içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekmektedir”.*²⁵⁶

Atatürk'ün sağlığında yürütülen bu faaliyetler, ölümüyle birlikte uzun bir süre, ta ki Sovyetler Birliği parçalanana kadar adeta bir kenara bırakılmıştır. SSCB dağılıp yeni Türk Cumhuriyetleri aniden ortaya çıkınca herkes aynı şeyi söylemiştir: “Hazırlıksız yakalandık”. Tabi bu hazırlıksız yakalanmanın bir takım bedelleri olmuştur. Türk dünyası ile kurulan ilişkilerde arzu edilen seviyede gelişme kaydedilememiştir.²⁵⁷

C. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN DOĞUŞU

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık yolundaki mücadelelerinin içinde başlangıçta yaşanan belki de en önemli olay, 21–22 Haziran 1990'da Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'daki zirvede (I. Türk Halkları Kongresi) bir araya gelerek ilk defa “Türk Topluluğu” oluşturmalarıdır.

²⁵⁶ Abalbekov, a.g.e, s 33.

²⁵⁷ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 106.

Bu topluluk ekonomik işbirliğine dayalı olmakla birlikte, bu işbirliğinin siyasi platforma yansıdığı düşünülecek olursa gerçekten de önemli bir teşebbüs olarak görülmüştür. Nitekim Nisan 1991’de Tataristan’ın başkenti Kazan’da toplanan II. Türk Halkları Kongresi’ne, SSCB’deki Türkçe konuşan Türk halklarının temsilcileri katılmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Muhtar Cumhuriyetleri’nin (Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Yakut, Tuva) katıldığı bu kongrede, ülkeler halklarının amaç ve eylem birliği üzerinde durulmuştur. Bilhassa “Türkçe” konusu ele alınarak, Türk halklarının iletişim engelini aşabilmesi ve kendi kültürlerini canlandırmak için Türkçe kullanımını yaygınlaştırılması; hızlı ortak bir alfabenin benimsenmesini sağlamanın gerekliliği önemle vurgulanmıştır. Türkiye’nin kullandığı alfabeyi en kısa sürede kullanmaya başlamaları bu kongrede karara bağlanmıştır.

Türk halklarının sorunlarına ilişkin kararların arasında, Kırım ve Gürcistan’ın Ahıska bölgesinde “özeleştirme” gerekçesi ile Türklere ait toprakların başka etnik gruplara verilmesinin şiddetle kınanması, II. Dünya Savaşı sırasında başka etnik gruplara dağıtılan Nogay topraklarının iadesinin istenmesi, Gagavuzlar ve öteki az nüfuslu Türk halklarının, kendi toprakları üzerinde kendi geleceklerini belirleme hakkının tanınması için SSCB Yüksek Sovyet’ine çağrıda bulunulması gibi kararlar da bulunmuştur. Türk halklarının bütün problemlerinin tartışıldığı ve önemli kararların alındığı bu platformda Türk Cumhuriyetleri’nin bir araya gelmeleri şüphesiz ki son derece sevindirici ve olumlu bir girişim olmuştur.²⁵⁸

Kongrenin ardından özellikle Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki temaslar devam etmiş; Türkçe konuşan ülkeler arasındaki bu birlikteliğin başka alanlara da yayılması hedeflenmiştir.

²⁵⁸ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 2.

2006 yılında Antalya’da yapılan Türk Dünyası Liderler Zirvesinde Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev bu fikrin uygulamaya konulmasını talep etmiş, bu talep diğer liderler tarafından da destek görmüştür. Bunun üzerine Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan’ın katılımı ile Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi “TÜRKPA” oluşturulmuş ve ilk TÜRKPA Genel Kurul Toplantısı Kasım 2008’de İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Genel Kurul sonunda ilişkilerin yoğunlaştırılması, özellikle Özbekistan’ın katılımının sağlanması için çalışılması gibi kararlar alınmıştır.²⁵⁹ TÜRKPA 2. Genel Kurul Toplantısı Eylül 2009 da Bakü’de yapılmıştır.

Ç. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ

SSCB’nin 1991 yılında dağılması ile birlikte Orta Asya’da, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Türk Cumhuriyetleri ile Tacikistan bağımsızlıklarına kavuşarak tarih sahnesine çıkmışlardır. 1920’li yıllarda Türkiye ile irtibatı kesilen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri; tarih, dil ve kültür bağları bulunan bu devlet ile yeniden irtibat kurma imkânı elde etmişlerdir. Bugün Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, sahip oldukları stratejik kaynaklar ve konumları nedeniyle tüm dünyanın ilgisini çekmekte, etki altına alınmaya çalışılmaktadır.²⁶⁰

Türkiye bu cumhuriyetlerle olan ilişkilerinde hak eşitliği ve ortak yarar ilkelerinden hareket etmektedir. Türkiye’nin Pantürkizm gibi bir amaç ve hedefi yoktur. Aralarında tarih, kültür ve dil bağı bulunan bu cumhuriyetlere zor dönemlerinde yardımda bulunması ve onlara bağımsız ve egemen bir devlet olmaları yönünde yol göstermesi Türkiye’nin tarihi bir görevidir.²⁶¹

²⁵⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mehmet Ali Şahin’in TÜRKPA 1. Genel Kurul Toplantısında Yaptıkları Konuşma (Erişim) www.tbmm.gov.tr, 12 Kasım 2010.

²⁶⁰ Abalbekov, a.g.e, s 9.

²⁶¹ Kadir Canpolat, Türkiye’nin Orta Asya ve Kfkas Ülkelerine Model Olma Gerekliği, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002, s. 30.

Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler, SSCB'nin dağılmasını müteakip 1991 yılında Türkiye'nin yeni kurulan cumhuriyetleri tanımasıyla başlamış ve bu münasebetler 1991 yılı sonundan itibaren hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu dönem içinde ilişkiler karşılıklı üst düzey ziyaretler, söz konusu ülkelerde faaliyete geçen büyükelçiliklerimiz ve imzalanan 500 civarında anlaşma ile olumlu bir şekilde gelişmiştir. Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetlerini ilk anda tanıyarak ve diplomatik ilişki kurarak onların uluslararası toplumun birer üyesi haline gelmelerinde etkin bir rol oynamış ve ilk dönemlerde bu devletlerin uluslararası platformlarda bir nevi sözcülüklerini üstlenerek aktif bir dış politika sergilemiştir. Türkiye bu bağlamda, Orta Asya Cumhuriyetlerinin AGİT sistemine katılmaları, Birleşmiş Milletler Teşkilatına üye olmaları ve NATO Barış İçin Ortaklık (BİO) programına iştirak etmeleri konusunda öncü rol oynamıştır. Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, istikrarının korunması, ekonomik kalkınmaların sürdürülmesi ve piyasa ekonomisi ile demokratik düzene geçişlerine büyük önem vermiş, bu hususlarda imkânları çerçevesinde siyasi, teknik ve maddi yardım sağlamıştır.

Türkiye kendi yardımlarının yanı sıra, dış dünyanın ilgisini ve desteğini bölgeye çekebilmek için uluslararası alanda da çaba göstermiştir. Bu kapsamda, Batılı devletlerin bölgeye gereken önemi atfetmeleri gereğini sürekli olarak dile getirmiş ve Orta Asya'nın istikrar ve güvenlik ihtiyaçlarına dikkat çekmiştir. Ayrıca; ABD, Avrupa ülkeleri ve AGİT'in, insan hakları ve demokratikleşme konularında bu ülkelere yönelik eleştirilerine karşı, bu ülkelerin 70 yıllık Sovyet egemenliğinden yeni kurtulmuş olduklarını, demokratikleşmenin tedricen gelişecek bir süreç olduğunu, bu ülkelerin demokrasi yolunda attıkları adımların cesaretlendirilmesi gerektiğini ve Orta Asya ülkeleriyle kurulacak yakın ilişkilerin demokratikleşme sürecini hızlandıracağını vurgulaya gelmiştir.²⁶²

²⁶² Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 86.

Yeni bağımsız Türk Devletleri arasında Rusya'dan alabildiğine uzaklaşmak isteyenler (Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan) ve diğerleri (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) arasında bir ayrışma bulunmaktadır. Özellikle Özbekistan, Kazakistan liderliğindeki diğer gurubun Rusya güdümünde olmasını eleştirmektedir. Kazakistan'ın Rusya ile aşırı yakınlaşmasının ardında, bu ülkede iki adet uzay üssünün bulunması, zengin doğal kaynak ve maddelerin varlığı ve Rus nüfusun ileride Moskova tarafından kışkırtılarak ülkenin kuzeyinin Rusya'ya ilhakıyla sonuçlanabilecek tehlikeli senaryoların bulunması yatmaktadır.²⁶³

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden biri olan Kazakistan bölgede büyük bir güç olarak yükselmekte ve Orta Asya'nın liderliğine oynamaktadır. Bölgenin en önemli liderlerinden biri olan Nursultan Nazarbayev, 2005'in başında Orta Asya Devletleri Birliği projesini ortaya atarak; "Avrupa Birliği içinde yer alan ülkelerin ortak paydaları, Orta Asya Devletleriyle kıyaslandığında çok daha azdır. Buna rağmen bir birlik oluşturmuşlardır, sıra bizde!" demiştir. 2005 sonunda Kazakistan'da bir dizi toplantılar yapılmış, bu toplantılar "Kökümüz Bir" toplantıları olarak adlandırılmıştır. Kazak lider; Özbek, Tacik, Kırgız ve Türkmen liderlere gönderdiği daveti Türkiye'ye de iletmiş ve Türk Birliği konusunda Türkiye'nin aktif katılımı ile yardımını istemiştir. Kazakistan lideri konuşmasında sık sık Türkiye'yle ilişkilerin öneminin altını çizmiştir: *"Şangay İşbirliği Örgütü'nde büyük güçler var. Rusya ve Çin'in yanı sıra şimdi Hindistan da sıraya girdi. Bence Türkiye de bu örgüte katılmalı. Türkiye, zaten ekonomik örgütün bir üyesi, 10 ülke var bu örgütte, Türkiye bunların içinde. Bu işbirliklerinin canlandırılmasında Türkiye, büyük rol oynayabilir. Türkiye büyük bir devlettir. Türkiye'ye güvenimiz çok büyüktür. Onu güçlü ve ferah görmek isteriz. Türkiye tüm gücünü, dikkatini Avrupa Birliği'ne girmeye vermektedir. Ama o konuda çok engeller var. Avrupa Birliği'nde yer alan tüm ülkeler Hristiyan ülkelerdir. Eğer Türkiye, Avrupa Birliğine girerse, orada yer alan ilk Müslüman ülke olacaktır. Bana*

²⁶³ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi (Büyük Ortadoğu Projesi Işığında), Ortaklık Koordinasyon Teşkilatı Direktörlüğü, Belçika, 't.y.', s. 29.

*sorarsanız, Türkiye'nin, Avrupa Birliği üyeliği gelecekte önemli olabilir ama doğuyu ihmal etmemelidir. Akdeniz'den Pasifik'e kadar yayılan Türk devletleri var. 200 milyona yakın soydaşımız var. Türkiye Orta Asya'yı çok önemsemelidir. Türk kardeşlerini unutmamalıdır. Her bir Türk devleti kendine özgü siyasetler yürütebilir. Türkmenistan'da, Özbekistan'da ve Kırgızistan'da değişik siyasi uygulamalar vardır. Ama her şeyden önemlisi tüm bu halklar bir soydan gelmektedirler ve kardeşirler. Birbirlerine muhtaçtırlar. Esas olan halklardır. Ve halkların yaklaşmasında Türkiye'nin rolü çok büyüktür.*²⁶⁴

Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilişkilerimiz, dış politikamıza siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda yeni boyutlar kazandırmış, bölgemizde ve dünyada meydana gelen diğer gelişmelerle birlikte ülkemizin rolünü ve ağırlığını artırmıştır. Bununla beraber, kardeş devletlerle aramızdaki ilişkilerin henüz amaçlanan ve arzu edilen düzeye gelmediğı ve münasebetlerimizin daha da geliştirilebileceğı birçok alanın mevcut olduğı da açıktır. Bu ülkelerin içinde bulundukları koşullar, özellikle ulaştırma alanında Rusya'ya bağımlı olmaları, demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin sonuçları ve silahlı kuvvetlerinin yeniden yapılanma sürecinin halen devam etmekte olmasından kaynaklanan güvenlik zaafılarının mevcudiyeti, işbirliğı potansiyelini kısıtlayan unsurlar arasındadır. Bölge ülkeleri arasında da işbirliğı anlayışı henüz tam anlamıyla yerleşmemiştir. Yine de anılan Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana geçen süre zarfında ilişkilerimizde olgunluk ve kurumsallaşma aşamasına geçilmiş olduğundan, bu ülkeler nezdinde önemli bir mevcudiyetimizin olduğuna açıktır. Söz konusu ülkelerle asgari müştereklerin geliştirilmesi yönünde Türkiye tarafından verilen ve üçüncü ülkelerle aleyhine unsurlar ihtiva etmeyen olumlu işbirliğı mesajlarının giderek daha iyi algılanmakta olduğuna görülmektedir. İzlenen politikaların Türkiye için olduğuna kadar bölge ülkeleri için de uzun vadede yararlı sonuçlar vereceğı düşünülmektedir.

²⁶⁴ Avar, **a.g.e**, s 366.

11 Eylül terör saldırıları, Afganistan kaynaklı radikal dinci akımlar, uyuşturucu, silah kaçakçılığı ve terörizmin gerek Orta Asya Cumhuriyetleri gerek uluslararası güvenlik ve istikrar bakımından oluşturduğu tehdidi ortaya koymuştur. Bölge ülkelerinin uluslararası anti-terör koalisyonuna sağladığı askeri kolaylıklar, ABD ve Batı ile ilişkilerinde olumlu gelişmelere yol açmıştır. Sonuç olarak 11 Eylül sonrası dönemde Orta Asya'nın stratejik öneminin arttığı, Türk Cumhuriyetlerinin manevra alanının genişlediği ve bağımsızlıklarını pekiştirmelerini kolaylaştıracak bir zeminin olduğu söylenebilir.²⁶⁵

Putin döneminde bölgesel bir güç olarak kendisini kabul ettirme çabası içinde olan Rusya Federasyonu, Kafkaslar ve Orta Asya'ya ilgisini yeniden öne çıkarmış, geleneksel nüfuz alanları ilkesine geri dönme çabalarını ve bu yönde baskılarını yoğunlaştırmıştır. Buna karşılık bölge ülkeleri, güçlü olmayan yönetimlerin işbaşında olması ve altyapı yetersizlikleri nedeni ile Batıyla entegre olamadığı gibi, iç karışıklıklar ve çatışmalar nedeniyle de Rusya'ya yakınlaşmak zorunda kalmış, en azından uzaklaşıyor intibasını vermemeye özen göstermiştir. Rusya, Orta Asya ülkelerini tıpkı Kafkaslarda olduğu gibi yakın çevresi olarak değerlendirilmekte ve kontrolü altında tutma yönündeki kararlı politikalarını sürdürmektedir. ABD ve Batı, başlangıçta Orta Asya'yı Rusya'nın etki alanında görüp gerekli ilgiyi göstermemiştir. Ancak zamanla bu bölgenin; hem mevcut enerji yataklarını kontrol etmedeki, hem de yükselişe geçen Rusya ile Çin'in çevrelemedeki önemini fark ederek politika değişikliğine gitmiştir. Bugün artık bölgede tek aktör Rusya değildir. Küresel güç ABD dışında birçok bölgesel güç de bölgede yoğun olarak faaliyet göstermektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerimiz arzulanan düzeyin altında kalmıştır. Bu durumun nedenleri hem Türkiye hem de bu ülkelerden kaynaklanmaktadır.

²⁶⁵ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 87.

Ekonomik ilişkiler alanında istenen düzeye gelinmemiş olmasının temel nedeni finansman temininde karşılaşılan güçlüklerdir. Bölge ülkelerindeki yatırımlar incelendiğinde, büyük ölçekli projelerin finansmanlarını da beraberinde getiren Batılı ve Uzakdoğulu firmalar tarafından üstlenildiği, Türk firmalarının ise bölge insanına yakınlık avantajını kullanarak çoğunlukla söz konusu yabancı firmalarla ortaklık kurma ya da taşeronluklarını üstlenme şeklinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

Mevcut durumda yeni cumhuriyetler ürettikleri hammaddeleri yüksek kazançla uluslararası pazarlara ulaştırma telaşındadır. Bu konuda Rusya'nın tekeline bağlı kalmak istemedikleri gibi, kendilerini kısıtlayacak yeni bölgesel girişimlere bağlanmak da istememektedirler. Bu nedenle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü veya Ekonomik İşbirliği Örgütü benzeri girişimlerin etkili olması ve Türk Devletleri ile Ekonomik Birlik kurulması gibi beklentilerin kısa vadede gerçekleşmesi olası görülmemektedir.²⁶⁶

Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetlerinin ekonomik gelişme süreçlerine imkânları çerçevesinde destek olmaya devam etmektedir. Bu ülkelere sağlanan kredilerin toplamı 1,5 milyar doları aşmış, yıllık ticaret hacmi 1,5 milyar dolara yaklaşmıştır. Türk firmalarınca Orta Asya Cumhuriyetlerinde üstlenilen projelerin toplamı 8,4 milyar doları geçmiştir.

Türkiye Orta Asya Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilere burs imkanı da sağlamıştır.²⁶⁷ Bu çerçevede 1992 yılından bu yana Türkiye'ye söz konusu Cumhuriyetlerden 13.000 civarında öğrenci gelmiştir. Hâlihazırda Türkiye'de 7.000 civarında öğrenci bulunmaktadır.²⁶⁸

²⁶⁶ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s. 30.

²⁶⁷ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 87.

²⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İnternet Sitesi (Erişim) www.meb.gov.tr, 10 Ekim 2010.

Ekonomik ilişkilerin gelişmesi için, Türk Cumhuriyetlerinin piyasa ekonomisine geçmeleri büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkileri koordine edecek Dışişleri Bakanlığına bağlı “Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı” (TİKA) kurulmuş ve bugüne kadar birçok faaliyette bulunmuştur. Türkiye’nin ekonomik konularda yakın geçmişte yaşadığı tecrübeler, Türk Cumhuriyetleri için zengin bir tecrübe kaynağıdır.²⁶⁹ Dikkati çeken çok önemli bir diğer gelişme, iki bin yıl boyunca Doğu’nun zenginliklerini Batı’ya taşıyan kervanların geçtiği tarihi ipek yolunun XXI. yüzyıla bir iletişim, ulaşım ve enerji koridoru olarak taşınmasını öngören TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia/Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru) Projesinin imzalanmış olmasıdır. 7–8 Eylül 1998 tarihlerinde Bakü’de gerçekleştirilen zirve sonunda imzalanan yüzyılın en kapsamlı ulaşım ve taşımacılık anlaşması ile küresel ekonomik ilişkiler zincirine yeni bir halka daha eklenmiştir. İki kıtayı ve üç deniz havzasını birbirine bağlayacak olan İpek Yolu’nun restorasyonu projesinin temelleri 1993 yılında beş Orta Asya ve üç Kafkas ülkesinin Ulaştırma ve Ticaret Bakanlarının katılımıyla Brüksel’de gerçekleştirilen bir konferansta ortaya atılmış, AB’nin bu girişime verdiği ekonomik ve siyasi destek sayesinde somut bir çerçeve kazanmıştır. Türkiye’nin de aktif bir şekilde yer aldığı TRACECA projesinin bölgesel işbirliğine ve istikrara yapacağı katkı çok büyüktür. Proje bu niteliğiyle bölgedeki çatışmaların kaynağını oluşturan uyuşmazlık noktalarını ortak menfaatler potasında eritmeyi, ekonomik büyümenin ve sosyal anlayışın gelişmesini, böylece tarihi İpek Yolu’nun XXI. yy.da küresel barışın yol haritası olmasını hedeflemektedir. Geçmişte kervanların doğunun zenginliklerini Batı’ya taşıması gibi, günümüzde de Avrasya koridorunun, barışı ve huzuru Orta Asya’ya ve Kafkaslara taşıması ve medeniyetler arası anlayışı yayması bakımından TRACECA projesi atılan önemli bir adımdır.²⁷⁰

²⁶⁹ Canpolat, a.g.e, s 32.

²⁷⁰ Bahtiyar Ersay, **Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya’nın Önemi Nedir? Türkiye’nin Bölgesel Bir Güç Olma Yolunda XIX. Yüzyılda Uygulaması Gereken Kafkas Politikası Ne Olmalıdır?**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 2003, s. 59.

D. KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

1. Genel

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin sahip oldukları petrol ve doğal gaz kaynakları tüm devletlerin dikkatini bu yöne çekmiş ve bu kaynakların Avrasya anakarasından ihraç edileceği güzergâhları kontrol etme çabası Soğuk Savaş sonrası siyasetin temel konularından birisi haline gelmiştir. Günümüzde evrensel ekonominin itici gücü haline gelen enerjiye olan ihtiyaç ve bu ihtiyacın uzun vadede daha da büyük boyutlara ulaşacağı göz önünde bulundurulursa, bölgeye olan büyük ilginin nedeni de anlaşılmış olur. Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi'nin Aralık 2001 tarihli raporuna göre, Hazar Bölgesi'nin doğal gaz ve petrol rezerv miktarları 16 ila 32,5 milyar varildir. Doğal gaz rezervleri yönünden Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan 56.000 milyon m³ olan doğal gaz üretimleriyle doğal gaz zengini ülkelerdir. Bu koşullar altında gelecek yüzyılda Hazar Denizi ve ona komşu bölgelerin Asya ve Avrupa'ya petrol ve doğal gaz veren en büyük tedarikçiler olması kuvvetle muhtemeldir. Bölgenin sahip olduğu yeraltı kaynaklarına dünya devletleri acilen ihtiyaç duymaktadır.²⁷¹

Orta Asya ve Kafkasya'dan önümüzdeki yıllarda dünya pazarına tam kapasiteyle akmaya başlayacak olan enerji kaynakları, Türkiye'nin kaderini etkileyecek ekonomik ve siyasi önemdedir. Enerji koridoru durumuna gelmiş Türkiye, yalnız daha müreffeh bir ülke değil, dünya dengeleri açısından istikrarsızlıktan korunması gereken daha önemli bir müttefik de olabilir.

²⁷¹ Yelda Demirağ, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Gelinek Nokta Ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi", 'y.y.', 't.y.', s. 2.

Bunu sađlamanın birinci kořulu ise, aynı zamanda Türk dűnyasına cođrafi bađlantıyı da sađlayan Gűney Kafkasya’da gűvenlik ve istikrarın sađlanmasıdır. Sűz konusu bűlge ile ilgili “Yakın evre”, “Geniřlemiř Avrupa” ve “Bűyűk Ortadođu Projesi” gibi kavramların tartıřıldıđı bir dűnemde, Tűrkiye’nin bu planların űzerinde tatbik edildiđi bir űlke durumundan kurtulması, bűlgeye yűnelik bir politika sahibi olması ve műmkűn olduđu kadar inisiyatifini ele almaya çalıřması gerektiđi deđerlendirilmektedir.²⁷²

Bűlge içinde Kırgızistan’ın konumu diđer űlkelerden farklılık gűstermektedir. Kırgızistan zengin enerji yataklarına sahip deđildir. Bununla birlikte Kırgızistan’ı deđerli kılan jeostratejik konumudur. Bu yűnűyle Kırgızistan Orta Asya’da kuzey-gűney mihveri ile dođu-batı mihverinin keřiřdiđi bir bűlgede bulunmaktadır. Ȗzellikle ABD için Kırgızistan, Rusya’yı gűneyden, Çin’i batıdan kontrol etmesi ve Afganistan’daki harekűta űs merkezi teřkil etmesi bakımından űnemlidir. Kırgızistan Rusya için gűneye inme, Çin için Orta Asya enerji kaynaklarını űlkesine aktarma bakımından stratejik deđerdedir.

2. Rusya

SSCB dűneminde Tűrk Cumhuriyetlerinin yerini incelediđimizde karřımıza çarpıcı bir tablo çıkmaktadır. Bu űlkeler bařta petrol ve dođal gaz olmak űzere çok bűyűk yer altı kaynaklarına sahip olmalarına, geniř ve verimli tarım arazileri bulunmasına, iř gűcű problemi olmamasına ve dođudan batıya ticari ulařım gűzergűhları űzerinde yer almalarına rađmen, SSCB dűneminin “ekonomik ihtisaslařma politikaları” sonucunda Birliđe iřlenmemiř tarım űrűnleri ve pamuk sađlayan, çıkarılan yer altı zenginlikleri ve elde edilen hammaddeleri iřleyecek tesisleri bulunmadıđı için bu potansiyeli olduđu gibi Rusya’ya aktaran, rasyonel űretim politikalarına uygun

²⁷² Gűney Kafkasya ve Ortadođu Bűlge Deđerlendirmesi, s. 2.

olmayan tesislerinde ise kendi insan kaynaklarının sadece vasıfsız işgücü olarak değerlendirildiği, yönetim ve mühendislik kadrolarında Rus ve Rus asıllıların yer aldığı, kâğıt üzerinde Birlik üyesi Cumhuriyetler olarak görülmekle birlikte, gerçekte sadece birer coğrafi birim olan toprak ve topluluk parçaları olmuşlardır.²⁷³

Rusya'nın bölgeye ilişkin politikaları günümüzde de benzer şekilde devam etmektedir. Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir sonra Rusya öncelikle bölgeye yönelik dış politika hedeflerini belirlemiştir.

Rusya Federasyonu yetkilileri tarafından yeni dış politika hedefleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Rusya Federasyonu'nun tarih ve coğrafyasının belirlediği şekilde uluslararası sistemde saygın yerini alması,
- Geçiş dönemi sürecinde her türlü dış desteğin sağlanması,
- Sovyet dönemi dış politika mirasının korunması ve geliştirilmesi,
- Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerin güçlendirilmesi,
- Rusya Federasyonu dışında yaşayan ve Rusça konuşan azınlıkların hak ve özgürlüklerinin sağlanması ve korunması.

Dünyanın süper güçlerinden biri olan Sovyetler Birliği her ne kadar çökmüşse de, tarih boyunca ulusal politika olarak benimsediği “Sıcak Denizlere Ulaşma” arzusu devam etmekte ve bunu da Rusya Federasyonu sürdürmektedir. BDT anlaşması ile geçmişteki Rus amaçlarına yönelik düşünceler hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Rusya Federasyonu'nun XVII. yy.dan bu yana Kafkasya ve Türkistan üzerindeki stratejik hedefleri devam etmektedir.²⁷⁴

²⁷³ Fatih Turan, “Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Ocak 2009, s. 3.

²⁷⁴ Canpolat, **a.g.e.**, s 42.

SSCB döneminde tercih edilen sanayide yaygın gelişme modeli çerçevesinde, sanayi tesisleri tüm Sovyetlerin ihtiyacı esas alınarak büyük ölçekli olarak kurulmuş; hammadde, ara mallar, işgücü gibi girdiler diğer Cumhuriyetlerden temin edilmiş ve bu suretle hem Cumhuriyetlerin birbirlerine zorunlu olarak bağımlı kalmaları sağlanmış, hem de birliğin dağılması ihtimali karşısında hiçbir Cumhuriyetin kendi kendine yeterli durumda olmaması hedeflenmiştir. Birliği oluşturan ülkeler içinde bu sistemin tek istisnası Rusya Federasyonu olmuştur. Kalkınmada Rusya hedef ülke, diğer cumhuriyetler ise onun gelişimini sağlamak zorunda bırakılan uydu devletler olarak görülmüş, Rusya dışındaki cumhuriyetlerin hammadde kaynakları (özellikle petrol, doğal gaz ve kıymetli metaller) ölçüsüz bir şekilde tüketilmiştir. Birliğin dağılmasıyla birlikte, Sovyetlerin tamamına yönelik üretim yapacak ölçekte ve hammadde kaynakları dikkate alınmadan kurulan sanayi tesislerinin çok büyük bir bölümü, teknolojik eskimenin de etkisiyle atıl hale gelmiştir.²⁷⁵

Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'daki nüfusunu ve siyasi askeri varlığını muhafaza etmek için bölgedeki diğer güçlerle (Çin, İran, Türkiye, ABD ve müttefikleriyle) mücadele etmek zorundadır. Moskova'nın bölgedeki monopol konumu artık tarihte kalmıştır. Bölgenin yeni oyuncularının da Rusya'yı Orta Asya'dan tamamen çıkarmaları mümkün gözükmemektedir. Rusya'nın bölge ile tarihsel ve coğrafi bağları ve dolayısıyla da stratejik çıkarları bulunmaktadır.²⁷⁶

Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle geliştirdiği çok yönlü ilişkilerden kuşkulanan Rusya, Türkiye'nin Pan-Türkizm peşinde olduğunu iddia etmiş ve 1993 yılından başlayarak dikkatini Orta Asya bölgesine çevirerek "Yakın Çevre" politikasını başlatmıştır. Bu politika gereğince Rusya herhangi bir devletin Orta Asya Devletleri üzerinde nüfuzunu arttırmaya yönelik girişimlerine karşı çıkmaktadır.

²⁷⁵ Turan, **a.g.m.** s 7.

²⁷⁶ Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2007.

Çünkü Rusya Orta Asya bölgesini yakın çevresinin bir parçası olarak kabul etmekte ve bu bölgeyi eski Sovyet topraklarının doğal coğrafi uzantısı olarak görmektedir.

Gerçekte Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik dış politikasında 1993 yılı sonrasındaki değişikliğin temelinde yatan en önemli etken ekonomik çıkarlardır. Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Kazakistan'dan uluslararası pazara ulaşabilecek tüm gaz ve petrol boru hatları Rusya Federasyonu'nun topraklarından geçecek biçimde inşa edilmişti. Bu nedenle Rusya, başta Kazakistan olmak üzere Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynaklarını, uluslararası fiyatlara uygun biçimde ihraç ederek ekonomik yönden bağımsız olmanın en önemli anahtarını elinde tutmuştur.

Rusya'nın Sovyetler döneminde oluşturduğu bu tek yönlü ihraç sistemi, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve alternatif ihraç hattı arayışlarının önündeki en ciddi engeldir. Bu tek yönlülük, Rusya'nın bölgedeki mevcut hegemonyasını sürdürmesinin de en etkin aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Boru hatlarının geçtiği devletler hem petrol gelirlerinden önemli miktarda pay alacak, hem de ekonomik ve siyasi olarak güçlenecektir. Bu nedenle Rusya bölgenin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından yararlanmayı, bu kaynakların kendisi tarafından dünya pazarlarına taşınması avantajını hiçbir zaman kaybetmemeyi bölgeye yönelik siyasetinin başlıca hedefi haline getirmiştir. Hatta petrol ve doğal gaz rezervlerine Batı'nın iştirakini engellemek ve boru hatlarının güzergâhını kontrol etmek amacıyla, Kafkasya bölgesinde ve Orta Asya'daki bölgesel çatışmaları, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ve Gürcistan'daki savaşları desteklemiştir. Çünkü Türkiye ve diğer devletler için bölgede istikrar ne derece önemli ise, Rusya içinde istikrarsızlık o denli önemlidir. Bu yolla taraflar Rusya'nın etkisi altına daha çok girecek, dolayısıyla Rusya'nın bölgedeki etkinliği daha da artacaktır.²⁷⁷

²⁷⁷ Demirağ, **a.g.m**, s 4-5.

6 Nisan 2010 tarihinde yaşanan olaylardan sonra iktidarın el değiştirmesi üzerine Rusya Başbakanı Vladimir Putin, Bakiyev'in göreve geldiği günden beri yapmayacağına dair söz verdiği her şeyi yaptığını dile getirerek bir anlamda bu sürecin normal olduğunu ima etmiş, böylelikle dünya kamuoyunda devrimi Rusya'nın desteklediği yönünde bir izlenim yaratmıştır. Rusya Devlet Başkanı Medvedev ise ülkede bir iç savaş çıkmasından korku duyduklarını, bu ihtimale karşılık ülkedeki vatandaşlarını korumak amacı ile 150 adet paraşütçü asker gönderdiklerini açıklamıştır. Ayrıca Medvedev, ülkenin yeniden yapılanması için 50 milyon dolarlık bir yardım paketi tasarladıklarını da kaydetmiştir.

3. ABD

Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Orta Asya'ya ilişkin ilgisini çeken yegâne şey, Sovyetler Birliği'nin dikkatlerden uzak biçimde bu bölgede nükleer silah denemeleri yapmasıdır. Bu denemeleri izlemek için İran ve Pakistan'daki üslerden kalkan casus uçakları Orta Asya üzerinde uçuşlar yaparak bilgi toplamışlardır. 1 Mayıs 1960'ta Adana'daki İncirlik Üssü'nden kalkan bir U-2 casus uçağının, Sovyet uçaklarınca düşürülmesi sonucu ABD ile SSCB arasında yaşanan bunalım dolayısıyla bu uçuşlara son verilmiştir. Bölgeye ilişkin Amerikan politikasındaki bu "görmezden gelmenin" başlıca nedeni, Orta Asya'nın, Sovyetler Birliği'nin denetiminden çıkartılması en zor bölge olmasıdır. Stalin, Kruşçev ve hatta Brejnev döneminde izlenen ekonomik politikalar, Orta Asya'da ayrılıkçı hareketlerin filizlenmesini imkânsız kılmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri, hemen hepsi büyük doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen, bu potansiyellerini kullanamayan birimler haline dönüştürülmüştür. Moskova bu bölgeyi bir "Bitişik Üçüncü Dünya" alanı olarak görmüş ve bölgenin zenginliklerini çıkarıp Sovyetler Birliği'nin diğer noktalarına aktarmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde hammaddelerin üretildiği sanayi alanlarına ağırlık verilirken, bunların işlendiği imalat sektörleri daha çok batıda kurulmuştur.

Moskova'nın kurduğu üretim ve ticaret hatları Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomik olarak tek başlarına ayakta durabilmesini imkânsız kılmıştır.²⁷⁸

Amerikan ulusal çıkarları; hayati, önemli ve marjinal çıkarlar olarak üç grupta değerlendirilecek olursa, bugün Orta Asya bölgesinin “marjinal” olmaktan çıkarak “önemli” çıkarlar kategorisinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, zengin enerji kaynakları ve mevcut Amerikan dış politikasının merkezinde yer alan “terörizmle mücadele”nin yürütüldüğü coğrafyaya yakınlığı (ve / veya söz konusu coğrafya ile iç içeliği) gibi faktörler bölgeyi vazgeçilmez kılmaktadır.²⁷⁹

Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki devletlerin bağımsızlığını kazanmasından sonra ABD, gelecekte ekonomik büyümenin doğuracağı enerji talebini de dikkate alarak zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine haiz Hazar Denizi havzasının kaynaklarının yeniden Rusya kontrolüne girmeden dünya pazarlarına arzını isteyerek, bunun için siyasi ve ekonomik destek vermiştir. Böylece Orta Doğu petrolüne alternatif oluşturulacak ve fiyat istikrarı da korunmuş olacaktır. Bu amaçla ABD, Hazar Denizi çevresindeki devletlerin bağımsızlıklarını desteklemiş, bölge petrolünün çıkarılması bakımından Amerikan şirketlerini teşvik etmiştir. Bütün bunlara rağmen dünyanın diğer coğrafya alanlarındaki gelişmeler, Amerika'nın Orta Asya siyasetine öncelik vermesini engellemiştir.²⁸⁰

Soğuk Savaş boyunca olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden yıllarda da Orta Asya bölgesi ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almamıştır. 1990'ların sonuna kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Orta Doğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova olayları, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan

²⁷⁸ Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikası Ve 11 Eylül Açılımları”, ‘y.y.’, ‘t.y.’ s. 2-3.

²⁷⁹ Amanov, a.g.e. s 92.

²⁸⁰ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s 4.

Washington, Orta Asya bölgesine ikincil önem atfetmeye devam etmiştir. Ancak bir taraftan Rusya'nın 1993'te ilan ettiği Yakın Çevre Doktrini'yle Orta Asya'daki etkinliğini tekrar arttırma çabası içerisine girmesi, Avrupa Birliği'nin "Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru" ve "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma" projelerini geliştirmesi, Çin'in bölgede etkin olmaya başlaması, Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin ortak çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye ilgisini yavaş yavaş arttırmıştır.²⁸¹

ABD, 1992–1996 döneminde Amerika'daki Rus lobisinin de güçlü etkisi ile "Russia First" (önce Rusya) adıyla adlandırılan bir politika takip etmiştir. ABD bu dönemde neredeyse Rusya'nın eski SSCB topraklarında Sovyet tarzı bir yönetim kurma faaliyetlerinden rahatsız olmamış ve Rusya'nın Orta Asya bölgesinde sahip olmak istediği ayrıcalıkları kolayca elde etmesinde kendisine destek olmuştur. Rusya'nın desteklenmesinde, onun İslami fundamentalizmle mücadele ettiği, yaşayacağı büyük krizin küresel düzeyde olumsuz etki ortaya çıkaracağı ve bölgedeki istikrarı bozabileceği düşüncesi etkili olmuştur. Bu dönemde Batı'nın desteğini arkasında bulamayan Orta Asya Devletleri'nin Rusya'ya karşı direnci kırılmış ve bu durumun farkına varılıp da politika değişikliğine gidilmesi 1997 yılını bulmuştur.²⁸²

Clinton yönetimi 1994–1995 döneminde Trans-Kafkasya bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekelini kırmak için yoğun çaba göstermiştir. Şubat 1995'te Washington Rusya üzerinden değil, Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattını destekleme kararı almıştır. Enerji ve dış politika arasındaki bağı da bilinçli bir şekilde kuran ABD, Rusya'nın BDT ülkeleri üzerindeki denetimi zayıflatabilmek için Moskova'nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalışmıştır.

²⁸¹ Erhan, **a.g.m.**, s. 4.

²⁸² Nasuh Uslu, **"Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler"**, 'y.y.', 't.y.', s. 10.

Orta Asya ülkelerinin NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına dâhil edilmesi, bölgede bulunan geniş hidrokarbon rezervlerinin dünya piyasalarına aktarılması için Chevron, Amaco, Areo, Exxon gibi Amerikan firmalarının devreye girmeleri, bölge ülkelerinde dinin egemen olmadığı rejimlerin devam etmesi, Sovyetler Birliği'nden arta kalan kitle imha silahlarının bu bölgeden ABD'nin "asi" olarak nitelendirdiği devletlere ve terör guruplarına aktarılmasının engellenmesi, bölgenin uyuşturucu ticareti için bir üs olmaktan çıkarılması ve bölge ülkelerinin serbest ekonomik modeli benimseyerek uluslararası ticarete entegre olması gibi hedefler zamanla ABD'nin bölge ile ilişkilerinin temel parametrelerini oluşturmuştur.²⁸³

ABD'nin NATO'nun Akdeniz ülkeleri (Tunus, Fas, Cezayir, Mısır, Moritanya, Ürdün, İsrail) ile 1994'te başlatılan ilişkilerin kapsamını genişleterek, bu ülkelere daha fazla nüfuz etmek; "İstanbul İşbirliği Girişimi" altında, Körfez ülkeleriyle (Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman, Kuveyt) iletişimi artırma gayreti ve bu ülkelere savunma ve güvenlik alanında işbirliği olanağı sunmak isteği de aynı maksatlara hizmet etmektedir. Bu isteklere, özellikle güvenlik boyutunda NATO'nun angaje edilmesi düşüncelerine, baştan Fransa, Belçika ve Norveç olmak üzere NATO'nun Avrupalı üyeleri karşı çıkmakta, AB Barcelona sürecini etkin kılmaya çalışmaktadır. Bölge ülkeleri ise, BİO programının Kafkasya ve Orta Asya'da daha aktif hale getirilmesi çabalarına, NATO ve ABD'ye duydukları güvensizlik ve Rusya'dan çekinmeleri nedeniyle yeterince ilgi göstermemektedir.

Günümüzde Güney Kafkasya ve Orta Asya ABD artık için hem enerji hem de güvenlik açısından daha farklı anlamlar taşımaktadır. ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Orta Doğu'daki rolünü devralmıştır. Görülen odur ki, şimdi Orta Asya'daki hâkimiyeti de benzer biçimde

²⁸³ Erhan, **a.g.m**, s 5-6.

devralmaktadır. Bu nedenle ABD, Rusya ve Çin ile nüfuz alanı paylaşımı yapmak durumunda kalabilir.²⁸⁴

Bakiyev'in yönetimden uzaklaştırılması ABD'de bu yönetim değişikliğinde Rusya'nın parmağı olduğu yönünde kuşkular uyandırmıştır. Nitekim 6 Nisan 2010'da gerçekleşen olaylar üzerine Amerikan kaynakları darbenin Ruslar tarafından desteklendiğini savunmuştur. Amerikan yönetimi darbenin kabul edilemez olduğunu, mevcut geçici hükümeti tanımadıklarını ve şartların en kısa sürede normale dönmesini umduklarını belirtmiştir. Tam bu sırada, Bakiyev ülkeyi terk ettikten bir gün sonra Otunbayeva Amerika'nın Manas Üssünü kullanım hakkını bir yıl uzattıklarını açıklamış, ABD-Rusya arasında denge politikası izleyeceği intibahını yaratmıştır.

4. Avrupa Birliği

AB'nin güvenlik stratejisinde köklü değişikliğe gitmekte olduğu, Genişlemiş Avrupa kavramı ile genişleme sonrası komşu olacağı bölgelerle ilgili endişelerini göz önünde tutarak Avrupa'yı yeniden tanımladığı görülmektedir. Bu kavram çerçevesinde, Avrupa'nın etrafında iyi yönetilen dost ve müttefik ülkelerden kurulu bir kuşak oluşturulması hedeflenmektedir. Böylece tüm üyelerin barış ve işbirliği içinde bulunduğu bir "refah bölgesi" ve onu çevreleyen bir "dost çevresi" oluşturulmasına çalışmaktadır.

Genişlemiş Avrupa, coğrafi olarak 25 AB üyesi ülke, üye ülkelere ilave olarak; Türkiye, Rusya, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve Makedonya ile diğer küçük Avrupa Devletleri ve Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere toplam 52 ülkeden oluşmaktadır. Büyük Ortadoğu ülkeleri, ABD ve Kanada bu bölgenin komşuları olarak tanımlanmaktadır.

²⁸⁴ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s 7.

Özellikle son genişlemeden sonra AB'nin daha fazla petrole ihtiyaç duyacağı değerlendirilmekte olup, bu nedenle AB ülkeleri öncelikle Orta Doğu petrollerine alternatif olarak Hazar havzası enerji kaynaklarının Avrupa'ya entegrasyonunu istemekte, bilahare AGİT kararları gereği bölge ülkelerinde çağdaş ve insan haklarına dayalı demokratik rejimler kurularak uluslararası sermayenin serbestçe hareketine imkân sağlayan geniş bir ekonomik pazar yaratılmasına çalışılmaktadır.²⁸⁵

Almanya, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere AB'nin bölge ile ilgilenmesinde ekonomik gereçler ile jeopolitik gereçler ön plana çıkmaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılması Avrupa'nın güvenlik sorunlarını büyük ölçüde çözmüştür. AB, Kafkasya'yı Avrupa'nın bir parçası olarak görmekte ve Avrupa güvenliği açısından bu bölgeye büyük önem vermektedir. Çin'i Orta Asya ve Avrupa'ya bağlayacak yeni "İpek Yolu" tren hattının batının ticari kullanımına açılması bu bölgede Avrupa etkisini artıracaktır. İngiltere ise daha çok petrol ile ilgilenmektedir.²⁸⁶

AB tarafından açıklanan yeni güvenlik stratejisi, Genişlemiş Avrupa kapsamında yapılan tanımlamalar ile örtüşmekte, tarif edilen bu bölgede güvenliği tesis etmek bir AB stratejik hedefi olarak ortaya konmakta ve ilgisini daha çok Kafkaslara yöneltmektedir. Bu kapsamda Almanya ilgisini Gürcistan üzerinde yoğunlaştırırken, Fransa ise ülkesinde yaşayan Ermeni diasporasının da etkisiyle Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmektedir. AB, enerji ihtiyacının % 80'ini Rusya ve Orta Asya bölgesinden sağlamasına karşın, Orta Asya'ya yaptığı yardım miktarı, Balkanlar'a yaptığı yardımın % 2'si kadardır. AB ülkeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni pazar ve hammadde deposu olarak görmekte ve ekonomik ilişkilerini bu yönde geliştirmeye çalışmaktadır.

²⁸⁵ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s 15.

²⁸⁶ Canpolat, a.g.e, s 45.

5. Çin

Çin, 1990'larda dünyanın haritasında aniden beliren birçok Türk cumhuriyetiyle 3000 km. uzunluğundaki bir sınırı paylaşmaktadır. Özellikle Doğu Türkistan, Çin'i Orta Asya'dan hem ayıran hem de birleştiren konuma sahip olduğundan daha fazla stratejik önem taşımaktadır. Orta Asya'da Uygurlar yaşadığı gibi Doğu Türkistan'da da Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve Tatarlar bulunmaktadır. Böylesi bir coğrafyanın potansiyel olarak etnik, dini ve bölgesel çatışmalara yatkın olduğu kuşkusuzdur. Çin'in Doğu Türkistan'a önem vermesinin ve Doğu Türkistan'la milli, dini ve tarihi noktaları paylaşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle sıkı diplomatik ilişkiler tesis etmesinin arkasında yatan nedenler, bu bağlamda daha iyi anlaşılmaktadır.²⁸⁷

Çin, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile temel olarak iki nedenden dolayı ilgilenmektedir. Birinci ve önde gelen neden ekonomik menfaat, diğeri de Çin'in siyasi ve fiziki yapısıdır. Çin, hem mallarına iyi bir pazar bulmak, hem de bölgedeki enerji ve hammadde kaynaklarını kontrol etmek istemektedir. Bu strateji ile Çin, 1991 yılından beri bölge ülkeleri ile olan ticaretini 150 kat arttırmıştır.

Çin'in batısında Uygur, Kazak ve bir miktar Kırgız'ın yaşadığı Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) bulunmaktadır. Bu bölgede uranyum, altın gibi stratejik madenler çıkartılmakta olup, Çin'in nükleer gücünün bir bölümü de burada yer almaktadır. Bu nedenle Çin, Sincan bölgesi üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak istemektedir. Ancak Çin'in, Sincan bölgesindeki olası bir gelişmeyi dikkate alarak, Orta Asya ile Kafkasya bölgelerine olan yaklaşımı farklıdır. Çünkü Orta Asya'da hareket özgürlüğü elde etmek istemektedir ve bu nedenle Batı'yı Kafkaslarda meşgul etme ve durdurma çabasıdır. Bunun için İran ve Rusya'ya dolaylı yardımlar yapmakta ve Ermenistan'ı silahlandırmaktadır. Çin, Ermenistan'ı destekleyerek

²⁸⁷ Amanov, a.g.e. s 232.

Azerbaycan'ın güvenliğini tehdit etmekte ve Türkiye'ye Kafkaslarda stratejik engelleme uygulayarak, ileride Doğu Türkistan-Uygur sorununun gündeme getirilmesini engellemek istemektedir.

Çin'in Türk etkisinin daha ileri gitmemesini hedefleyen Kafkasya politikası Rusya ile uyum içerisindedir. Orta Asya'da ise radikal İslam'ın yayılmasını önlemeyi, Orta Asya Devletlerinin Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığını azaltmayı, bu devletlerin istikrarına ve kalkınmasına katkıda bulunurken kendi ekonomik menfaatlerini sağlamayı arzulamaktadır. Çin'in bölgedeki rolü böylece ABD'nin bölgesindeki politik amaçlarını tamamlamaktadır.²⁸⁸

Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya'da bölge devletlerinin askeri, sosyal kaygıları nedeniyle kendisi açısından fırsat sayılabilecek gelişmeleri son derece dikkatli takip etmekte ve önemli adımlar atmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya Devletleri'ni "Avrasya Konteksti" içinde değerlendirdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Orta Asya Devletlerinin Çin Halk Cumhuriyeti için rolü sadece coğrafi değil, aynı zamanda siyasi ve kültürelidir. Pekin bu nedenle bölgede istikrarı ve refahı desteklemektedir. Bölge, Çin Halk Cumhuriyeti için ilk olarak Doğu ve Batı arasında bir köprü olarak önem taşımaktadır. Nitekim bu köprü etrafında oluşacak bir türbülans, tüm Avrasya'da ekonomik ve siyasi işbirliğinin geleceğini etkileyecektir. Bugüne kadar Çin, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerini bu cumhuriyetlerin ekonomik durumuna, kendi iç işlerini etkileme gücüne, enerji potansiyeline ve stratejik önemine göre şekillendirmektedir. Çin algılamasında Orta Asya hem Batı'ya açılan bir koridor, hem de zengin yeraltı kaynaklarına sahip "stratejik değeri yüksek bir ara bölge" olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁹

1997 yılının ilk yarısında hiç kuşkusuz en önemli gelişme Orta Asya bağlamında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Nisan

²⁸⁸ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s. 5.

²⁸⁹ Gökçen Oğan, "Üye Devletlerin Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü", 'y.y.', 't.y', s. 60.

ayının son haftasında Şanghay'da imzalanan güvenlik ve işbirliği antlaşması olmuştur. Aslında önemi bakımından bölgenin dışına taşan ve 21. yüzyılda büyük güçler arasında güç dengesi açısından belirleyici olacak bir ilişkinin temellerini atan bu antlaşmayla Çin ve adı geçen dört ülke arasında sınırın her iki tarafında 100'er km.lik bir tampon bölge ilan edilmiştir. Bu kararlar, çok kritik ve duyarlı bir bölgede etkili bir istikrar düzeni yaratılmıştır.

Rusya ve Çin, en azından görünür gelecekte birbirlerini "hasım" görmediklerini resmen duyurmuş, tersine bu anlaşma onların sırtlarını birbirlerine dayayarak cephelerini başkalarına dönme olanağı sağlamıştır. Anlaşmaya Çin ile sınırdaş olan Kazakistan ve Tacikistan'ın da katılması, bu ülkeler için Çin'e ve nispeten Rusya'ya karşı bir güvence sağlarken, Çin'e özellikle Sincan bölgesinin istikrarı için güvencesi sağlamıştır. Çünkü son zamanlarda Sincan'da baş gösteren ayrılıkçı hareketler, bir yandan bölgenin istikrarını bozarken, diğer yandan da adı geçen ülkeler arasındaki ilişkiler yönünden tehdit oluşturmaktadır. Sincan'da bölgenin yerli halkı Uygurların yanı sıra 1 milyonu aşkın Kazak ve 500 bin kadar da Kırgızın yaşıyor olması Pekin'i tedirgin etmektedir.

Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a gelince bu ülkelerin Rusya ve Çin'e duyarlı oldukları konularda soğukkanlı, ölçülü bir politika izledikleri, Moskova ve Pekin'in tepkisini çekmekten çekinirken bağımsızlık ve egemenliklerini pekiştirme yönünde adımlar attıkları gözlemlenmektedir. Kuşkusuz henüz özellikle güvenlik alanında Moskova'nın ağırlığı göz ardı edilebilir düzeyde değildir. Ancak bu ağırlığın SSCB zamanındaki gibi ulusal egemenliklerini tamamen felç edici bir nitelikte olmadığı da bir gerçektir. Bu ülkelerin her alanda ilişkilerini çok yönlü geliştirme eğilimleri de gelecek için büyük ümit beklentileri hazırlamaktadır.²⁹⁰

²⁹⁰ Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi (TÜRKSAM), "1997 Ortasında Dünya ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 6, 1997, s. 121.

6. İran

Orta Asya'da yeni cumhuriyetlerin doğması İran'ın uluslararası politikadaki tecrit olmuş konumundan uzaklaşması için büyük bir fırsat yaratmıştır. İran, Orta Asya Cumhuriyetleri'ne kendi topraklarından geçiş imkânı sunarak bu devletlerdeki nüfuzunu artırmaya ve coğrafi avantajını kullanmaya yönelik işbirliği girişimlerinde bulunmaya çalışmıştır. Girişimlerini Orta Asya'daki petrol ve doğal gazdan yararlanma hedefine yöneltmiştir. Ayrıca, bölgeye ulaştırma sektörü ile de açılmak istemiş, kara ve demiryolu ağı ve limanları ile Orta Asya Cumhuriyetlerinin giriş kapısı olmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede Türkmenistan'da Aşkabat-Merv bölgesi ve Aşkabat-Bedjiran yollarının yapılmasını üstlenmiştir. İran'ın başka bir etkinlik alanı da Almanya ile Çin arasında kalan bütün bölgede "Avrasya Telekomünikasyon Hattını" tesis etme çabasıdır.²⁹¹ İran, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a karşı Rusya ile stratejik bir işbirliği içinde bulunmaktadır. İran da Rusya gibi Hazar'a göl statüsü verilmesini, kıyıdaş ülkelere 12 millik karasu hakkının tanınmasını, gölün geri kalan kısmının ise ortak kullanım alanı olmasını istemektedir. Rusya ile İran'ın birlikte hareket etmelerinin sebebi, Kafkaslar ve Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde Batı kontrolünü önlemektir. Bir başka deyişle bu iki ülkeyi bir araya getiren temel etken, Orta Asya Cumhuriyetlerinde kurulan enerji işletmelerinde ABD'nin tavrıyla genelde İran'a hiç pay verilmemesi, Rusya'nın da çok az bir payla yetinmek zorunda bırakılmasıdır. ABD hegemonik gücü elden bırakmamak niyetinde olan Rusya'yı petrol anlaşmaları dışında tutmaya çalışmakta, aynı zamanda İran'dan geçecek boru hatlarını bölge devletlerine yaptığı baskılarla önlemeye çalışmaktadır. Pastadan almaları gereken payın daha büyük olduğuna inanan İran ve Rusya ise Batılı aktörlere karşı hoşnutsuz olup, onlara karşı ittifak halinde hareket etmektedirler.²⁹²

²⁹¹ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s 6.

²⁹² Uslu, a.g.m, s 8.

III. TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ

A. GENEL

Kırgızistan'ın bağımsızlık sürecine kadar olan dönemde Türkiye ile Kırgızistan arasında doğrudan bir ilişki olmamıştır. Tüm ilişkiler Kırgızistan'ın bağımsızlığına giden dönemde başlamış ve bağımsızlığın ilanı ile birlikte ivme kazanarak bugüne kadar gelişmiştir.

B. SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye, 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan bağımsızlığını kazandığında Kırgızistan'ı ilk tanıyan, ilk büyükelçi tayin eden ve ilk büyükelçilik açan ülke olmuştur. Ayrıca Türkiye 1991–1994 yılları arasında, Kırgızistan'ın en çok yardıma ihtiyaç duyduğu bir zaman diliminde, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri mevcudiyetlerini ortaya koymazken, Kırgızistan'ın yanında bulunmuş, ekonomik sıkıntılarına rağmen dost ve kardeş Kırgızistan'a aynı ve maddi olarak 18,5 milyon dolarlık karşılıksız yardım yapmıştır.²⁹³

Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde başlangıcından bu yana hiçbir dönemde kesintiye uğramamıştır. Karşılıklı anlaşma ve protokoller henüz SSCB dağılma sürecinde iken başlamıştır. En fazla anlaşma 1992 yılında imzalanmıştır. Bugüne kadar 100 civarında anlaşma ve protokol imza altına alınmıştır.

Kırgızistan'ın uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılması, üçüncü ülkelerin ve uluslararası kuruluşların destek ve yardımlarının sağlanması gibi konularda Türkiye'nin önemli katkıları olmuştur. ECO (Ekonomik İşbirliği

²⁹³ Naskali, a.g.e, s 143.

Örgütü)'ya BM'ye İhtisas Kuruluşları, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), NATO, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), OECD, KEİT, İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası kuruluşlara üye olması için Türkiye tarafından büyük destek sağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında, bağımsızlıktan sonra başta Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan düzeyinde olmak üzere çeşitli düzeylerde karşılıklı ziyaretler yapılmış, çeşitli alanlarda ilişkilerin ve işbirliğinin esaslarını düzenleyen pek çok antlaşma ve protokol imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı düzeyinde 17, Başbakan düzeyinde 4, Dışişleri Bakanı düzeyinde 6 ziyaret gerçekleştirilmiştir.²⁹⁴

Siyasi ilişkiler en yoğun olarak Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Süleyman Demirel dönemlerinde gerçekleşmiştir. Sonraki dönemde üst düzey ziyaretlerin sıklığı nispeten azalmıştır. 2005 yılına kadar Akayev özellikle dönemin Cumhurbaşkanı kişisel olarak daha samimi ilişki kurmuşken, Bakiyev Akayev'e göre nispeten daha mesafeli davranmıştır.

Siyasi ilişkilerin yanı sıra eğitim, kültür, ticaret ve ekonomik işbirliği, ulaştırma, iletişim gibi alanlarda imzalanan çok sayıda anlaşma ile ikili ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi, Kırgızistan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi ve uluslararası toplumla bütünleşmesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Bunun için söz konusu anlaşmalar ile Kırgızistan'a yeni ve alternatif ulaştırma yolları, iletişim hatları, eğitim, ticaret ve ekonomik işbirliği imkânları açılmıştır.

²⁹⁴ Özdenoğlu, a.g.e, s 67.

C. EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye Kırgızistan ile hem tarihi, dini, kültürel yakınlık, hem de ekonomik çıkarlar nedeniyle ekonomik ilişkilerini geliştirmek durumundadır.

Kırgız Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" çerçevesinde başlayan ekonomik ve ticari ilişkiler başlangıçtan bugüne önemli gelişme göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgız Cumhuriyeti Arasında imzalanan Ticari ve Ekonomik Nitelikli Anlaşma ve Protokoller;

- I. Ekonomik ve Ticari İşbirliğine ilişkin Protokol (23 Aralık 1991)
- II. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Bişkek–28 Nisan 1992)
- III. Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (Bişkek–1995)
- IV. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Ankara–1997)
- V. Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) I. Dönem Protokolü (14 Ekim 1997)
- VI. Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerden Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması (Ankara–02 Temmuz 1999)
- VII. Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) II. Dönem Protokolü (13 Nisan 2001)
- VIII. Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) III. Dönem Protokolü (14 Mayıs 2003).
- IX. Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) IV. Dönem Protokolü (5 Eylül 2008)

X. Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı İcra Planı (31 Ekim 2008)²⁹⁵

Ekonomik ilişkilerin gelişmesi için, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin piyasa ekonomisine geçmesi büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkileri koordine edecek Dışişleri Bakanlığına bağlı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. Yine iki ülke arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek maksadıyla 1991 yılında Türk-Kırgız İş Konseyi ile 1995 yılında Karma Ekonomik Komisyonu oluşturulmuştur.

1. Ticari İlişkiler

Türkiye ile Kırgızistan arasında 1997 yılından itibaren ticaret hacmi yıllara sari olarak aşağıdaki tabloda gösterilen şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 7: Yıllar İtibariyle Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti ('000 Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	X/M	Denge	Hacim
1997	49,580	7,556	6.56	42,024	57,136
1998	41,514	6,771	6.13	34,743	48,289
1999	23,198	2,779	8.35	20,419	25,977
2000	20,572	2,349	8.76	18,223	22,921
2001	17,350	6,307	2.75	11,043	23,657
2002	23,685	15,749	1.50	7,936	39,434
2003	40,158	10,578	3.79	29,580	50,736
2004	72,754	13,097	5.56	59,657	85,851
2005	88,851	13,630	6.52	75,221	102,481
2006	130,445	27,386	4.76	103,059	157,830
2007	180,935	45,019	4.01	135,916	225,954
2008	191,350	47,974	3.98	143,376	239,324
2009/ Ocak-Şubat	21,270	4,857	4.37	16,413	26,127

Kaynak : DEİK, **Kırgızistan Ülke Bülteni**, 2009

²⁹⁵ Özdenoğlu, a.g.e, s 67.

Türkiye'nin Kırgızistan ile 1992 yılında 3,2 milyon dolar olan ticaret hacmi, 1997 yılında 57,1 milyon dolara çıkmıştır. Ancak 1998 yılında Rusya mali krizinin Kırgızistan'a etkileri ve 2001 yılındaki Türkiye'nin yaşadığı ekonomik kriz gibi faktörlerden dolayı 1998-2002 yılları arasında ticaret hacminde daralma yaşanmıştır. Ticaret hacmi ancak 2004 senesinde 85 milyon dolara ulaşarak 1997'deki seviyesini aşabilmiştir.²⁹⁶

Ticaret hacmindeki daralmaya paralel olarak Kırgızistan'a ihracat da 1997-2003 yılları arasında azalmış, ancak 2004 yılından itibaren artış sürecine girmiştir. 2008 yılında ihracat 190 milyon doları geçmiştir. 1997 yılında 7,5 milyon dolar seviyesinde bulunan Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithalatı 2006 ve 2007 yıllarında iki katına yakın artmış ve 2008 yılında 48 milyon dolara yaklaşmıştır. İkili ticarete denge geleneksel olarak Türkiye lehine fazla vermektedir.

Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ve Kırgızistan'dan ithal ettiği başlıca ürünler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo - 8: Türkiye'nin Kırgızistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler

Ocak 2009

	ÜRÜN ADI	Milyon USD
1	Giyim ve aksesuarlar	430,8
2	Elektrik jeneratör makineleri ve teçhizatı	362,9
3	Halı ve çeşitli taban tekstil döşemeleri	345,1
4	Çikolata ve kakao içeren gıda ürünleri	292,8
5	Sabun, temizlik ve cilalama ürünleri	283,6
6	Kağıt, karton ve onlardan ürünler	172,1
7	İnşaat demiri	136,9
8	Meyve	113,5
9	Şekerden pastanecilik ürünleri	110,1
10	Bitki ve hayvan yağları	93,0

Kaynak: KC Milli İstatistik Komitesi

Kırgızistan'a ihracatta başlıca kalemler; giyim ve aksesuarlar, makine ve teçhizat ile halı ve çeşitli tatlı gıda ürünleridir.

²⁹⁶ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.16.

Tablo - 9:Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürünler*Ocak 2009*

	ÜRÜN ADI	Milyon USD
1	Sebze	1 464,2
2	Kerosin	400,2
3	Pamuk lifi	235,9
4	Ceviz (yaş veya kurutulmuş)	161,1
5	Giyim ve aksesuarları	25,9
6	Kurşun	13,5
7	Hayvansal diğer maddeler	12,2
8	Hafif sanayi için donanım, parçaları	8,6
9	Polivinilhlörür	6,3
10	Yarıtretyerler yol çekicileri	5,0

Kaynak: KC Milli İstatistik Komitesi

Başlıca ithalat kalemleri; sebzeler, ham post ve pamuk lifidir.²⁹⁷

2. Türk Firmalarının Yatırımları

Kırgızistan ekonomik yönden yabancı sermayenin dikkatini çekecek kadar cazip bir ülke değildir. Kırgızistan'da faaliyet gösteren Türk girişimcileri de genellikle kendi kaynakları ile yatırım yaparak, ülkenin maden ve büyük çaplı pazar ticaretine dayalı işletmelerinden pay almadan küçük sermaye birikimleri ile büyümüşlerdir. Nitekim bölgeye 1990'lı yıllarda gelen ve küçük çapta ticaret yapan Türk girişimcileri daha sonra değişik sektörlerde yatırımlarını arttırmıştır.

Resmi verilerin doğruluğu konusunda şüpheler olsa da bağımsızlığından günümüze kadar Kırgızistan'da gerçekleştirilen yabancı yatırımların miktarı 2,2 milyar dolara ulaşmıştır.

Kırgızistan'da yaklaşık 209 milyon dolarlık doğrudan yatırımımız bulunmakta olup, 1995 yılından bu yana Kırgızistan'da halen aktif olarak faaliyet gösteren 300 Türk firmasının toplam 400 milyon doları aşan yatırımı mevcuttur.

²⁹⁷ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 17.

Kırgızistan'daki Türk yatırımları bisküvi, şekerleme, çikolata gibi çeşitli gıda ürünleri ile birlikte mobilya, temizlik maddeleri, bankacılık, çay paketleme, plastik, eğitim ve inşaat malzemeleri üretimi, marketçilik, tekstil üretimi, turizm acenteliği, eğitim işletmeciliği gibi çok çeşitli alanlarda yer almaktadır.

Sistem Mühendislik, Bişkek'te 1995 yılında inşaatı tamamlanan 4 yıldızlı Hotel Bişkek Pınara için aynı zamanda yatırım da yapmış ve otelin yüzde 50 ortağı olmuştur.²⁹⁸

Çay üretimi ve paketlemesi konusunda faaliyet gösteren Beta Grubu Orta Asya cumhuriyetlerinde önemli pazar payına sahiptir. Grup, Kırgızistan'daki ilk yatırımını Bişkek'te faaliyete geçirdiği paketleme tesisleri ile yapmıştır. 2000 yılında ise Beta Grubu, "Beta Stores" isimli bir alışveriş merkezi zinciri ve "Beta Gourmet" adında bir lokanta ile yatırımlarını çeşitlendirmiştir.

Coca-Cola Bişkek, Anadolu Grubu'nun yüzde 90 hissesine sahip olduğu bir ortak teşebbüsüdür. Diğer ortak ise Coca-Cola Corporation'dır. Üretim ve şişelemenin yanı sıra firma iki dağıtım merkezi aracılığıyla doğrudan dağıtım da yapabilmektedir. 233 perakende satış noktasında ürünlerini sunan firmanın Bişkek'teki fabrikası yılda 39 milyon tonluk üretim kapasitesine sahiptir.

Demir Kırgız International Bank (DKIB), Kırgızistan'ın en büyük üç bankasından biri olup, aynı zamanda ülkedeki ilk uluslararası ticari banka olma özelliğini taşımaktadır. 1997 yılında bankacılık lisansını alan DKIB'nin hissedarları yüzde 70 ile Halit Cingilloğlu (Türkiye), yüzde 15 ile Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (İngiltere) ve yine yüzde 15 ile ABD Uluslararası Finans Kurumu'dur (IFC).

²⁹⁸ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 16.

Plaskap firması 1997 yılında Bişkek Serbest Bölgesi'nde hizmete sokmuş olduğu fabrikada karbonatlı ve karbonatsız içecek şişeleri için plastik kapak üretmektedir. 2003 yılında diğer kollarıyla entegre edilerek Plasform adı altında yeniden yapılandırılan firma 5 bin metrekaresi kapalı olmak üzere 50 bin metrekaresel bir alan üzerinde üretimini sürdürmektedir. Bişkek yakınlarındaki Sokuluk bölgesinde kurulan Ata Şirketler Grubuna ait bisküvi fabrikası, Aralık 2005 itibarıyla faaliyete geçmiştir. Kırgızistan'daki diğer Türk yatırımları arasında Yimpaş'ın marketler zinciri, Çelebi İnşaat'ın PVC ürünleri üretimi ve Burç Ltd.'nin et ürünleri işleme tesisleri sayılabilir.

Kırgızistan ekonomisinde Fergana Vadisinin yer aldığı ülkenin güneyi önemli bir yere sahiptir. Merkezi Oş kentinde bulunan Amerikan ortaklı Türk firması STANSUN tütün konusunda önemli bir yatırım gerçekleştirilmiştir.²⁹⁹

Kırgızistan'da eğitim alanında da önemli Türk yatırımları bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü Bişkek'te faaliyet gösteren MANAS-TÜRK Üniversitesi'dir. YÖK öncülüğünde kurulan üniversite için bugüne kadar yaklaşık 130 milyon dolar yatırım yapılmış olup, üniversitenin yıllık yaklaşık 15 milyon dolar harcaması Türkiye genel bütçesinden karşılanmaktadır. Söz konusu üniversitenin Türkiye'de denkliği kabul edilmekte olup, yatırım ve istihdam alanında Kırgız ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır.

Eğitim alanında diğer bir yatırım da Sebat Eğitim A.Ş.'ye ait Kırgızistan genelinde bulunan 14 lise, 1 ilkokul, 1 dil merkezi ve 4 yüksek öğretim yurdudur. SEBAT A.Ş.'ye ait "Uluslararası Atatürk Alatau Üniversitesi" bulunmaktadır. Sebat okullarında 4 binden fazla öğrenci eğitim görmektedir.³⁰⁰

²⁹⁹ Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti, 2009, s. 2.

³⁰⁰ Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 15-16.

1995–2005 dönemine ait kamûlatif doğrudan yabancı yatırım istatistiklerine göre Türk İş adamları Kırgızistan'da Kanadalı iş adamlarının arkasında ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan'daki yabancı yatırımlar içindeki payı %12 civarındadır. Türkiye'yi bu alanda ABD, İngiltere, Almanya, Güney Kore, Çin Halk Cumhuriyeti gibi diğer önemli yabancı yatırımcıları takip etmektedir.³⁰¹

3. Mûteahhitlik Hizmetleri

Kırgızistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasını müteakip ekonominin durgunluk sürecine girmesi inşaat faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. 1980'li yıllarda çok hızlı büyüyen inşaat sektörü, bağımsızlıktan itibaren 1990'lı yıllarda küçülme eğilimine girmiştir.³⁰²

Enka, Entes, Sistem, Üçgen ve Garanti-Koza Kırgızistan'da faal olan Türk müteahhit firmalarıdır.³⁰³ Türk firmalarının üstlendiği 30 civarında projenin toplam tutarı 500 milyon dolara yaklaşmıştır. Tamamlanan projeler arasında; Manas Enternasyonal Havaalanı, Bişkek Coca-Cola fabrikası, Hotel Bişkek Pınara ve Bişkek Oş Karayolu rehabilitasyon projesi bulunmaktadır.³⁰⁴

Kırgızistan'da iş alan Türk müteahhitlik firmaları yerel makamlarla çeşitli sorunlar yaşadıklarını ve bunun sonucunda ciddi kayıplara uğradıklarını öne sürerek son dönemlerde önemli projeler üstlenmemektedir. Üstlenilen projelerle ilgili olarak Kırgız makamlarının yapıcı yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır.

³⁰¹ Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti, 2009, s. 2.

³⁰² Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.18.

³⁰³ Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti, 2009, s. 3.

³⁰⁴ Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.18.

Ülkenin yenilenmeye ve geliştirilmeye ihtiyaç duyan ulaşım ve enerji altyapısı için öz kaynaklardan finansman sağlanamaması, bu alanlardaki projelerin Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve Japonya Uluslararası İşbirliği Bankası'nın finansmanı ile gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kırgızistan'da yeterli sermaye birikiminin olmaması ve yüksek faizler, yerel müteahhitlik firmalarının banka garanti mektuplarını temin edememelerine ve uluslararası kuruluşlarca finanse edilen büyük projeleri alamamalarına, sonuç olarak yerel firmaların ağırlıklı olarak bu projelere taşeron olarak iştirak etmelerine sebebiyet vermektedir.

Afganistan ve Pakistan'ın elektrik ihtiyacının karşılanması amacıyla Kırgızistan ve Tacikistan'dan çekilecek enerji nakil hatlarıyla elektrik ihracatı yapılması projesi Dünya Bankası tarafından desteklenmekte olup 600 kilometre uzunluğunda enerji nakil hattı inşası öngörülmektedir. Enerji nakil hatlarının kurulması sonucu Kırgızistan'ın elektrik ihracatının etkin hale getirilmesi ve böylece mevcut hidroelektrik santral projelerinin yatırımcılar açısından çekiciliğinin artması beklenmektedir. 2006-2010 dönemini kapsayan Taslak Ulusal Enerji Programı'nda yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanılması ve dağlık bölgelerde küçük ölçekli hidroelektrik santrallerinin inşaatına yönelik yatırımların artırılması öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, artan elektrik ihracatıyla sağlanacak ilave kaynaklarla hâlihazırda %70'i atıl durumda bulunan büyük santrallerin modernizasyonunun mümkün olabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Kırgızistan gittikçe ağırlaşan bir konut sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu bağlamda, Kırgız Hükümeti toplu konut projelerinin hayata geçirilmesi için çaba göstermekte ve yatırımcı çekilmesi için kolaylıklar sağlamayı planlamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti ve İran gibi ülkelere alınan hibe yardımlarıyla şehir içi yolların iyileştirmesi çalışmaları devam etmektedir³⁰⁵

³⁰⁵ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.18.

4. Kredi İlişkileri ve Bankacılık

Kırgızistan'da bankacılık sisteminin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle finansman kaynakları yetersiz olduğu gibi kredi faiz oranları da çok yüksektir. Türk Eximbank kredileri, Haziran 1993'te Türk Eximbank ve Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası arasında yapılan 75 milyon dolarlık kredi anlaşması ile sağlanmıştır. Söz konusu kredinin 28,73 milyon dolarlık kısmı mal ihracatı, 46,28 milyon dolarlık kısmı ise proje kredisi olarak belirlenmiştir. Daha sonra yapılan değişiklikler ile toplam kredi miktarları azaltılmış ve proje kısmı 12,37 milyon dolara, ihracat kredisi ise 35,76 milyon dolara indirilmiştir. Bu kredi çerçevesinde bugüne kadar finansmanı sağlanan projeler şunlardır; bir otel ve bir trafo merkezi inşası, zirai ilaçlar, kürk fabrikası için kimyasal madde, mobilya fabrikası makineleri, ekmek fırınları, telekomünikasyon sistemleri, otobüs, minibüs, araba ve haberleşme cihazları ihracatıdır. Türkiye tarafından ayrıca Kırgız Cumhuriyeti'ne 1993 yılında 10,8 milyon dolarlık buğday kredisi kullanılmıştır. Türkiye'den Kırgızistan'a yapılan ihracat, İhracat Kredi Sigortası programları çerçevesinde desteklenmektedir.

Tablo – 10: Kırgız Cumhuriyetine tahsis edilen Eximbank Kredileri
(Milyon Dolar)

Eximbank Kredileri (Milyon Dolar)	Limit	Kullanım
Mal	37,5	35,8
Proje	37,5	12,4
TOPLAM	75,0	48,1

Kaynak : DEİK, **Kırgızistan Ülke Bülteni**, 2009

Türk Eximbank'ın verdiği bilgiye göre, Kırgızistan'ın tüm Türk Cumhuriyetleri'ne açılan krediler içinde almış olduğu pay %7'dir. Bu oran Özbekistan için % 33, Azerbaycan için % 25, Kazakistan için % 22 ve Türkmenistan için % 15'tir. Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankasına 75 milyon dolar tutarında mal ve kredi projesi açılmış ve toplam 48,13 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştır.³⁰⁶

Geri ödemelerde yaşanan problemler nedeniyle Kırgızistan'ın Türkiye'ye olan borcunun yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir. Türk Eximbank ve Kırgızistan Ulusal Bankası arasındaki anlaşmalar ve Paris Kulübü mutabakat zaptı ile 9 Mart 2006 tarihinde 50,6 milyon dolarlık yeni bir erteleme anlaşması imzalanmış, Bakanlar Kurulunun da onayı ile yürürlüğe girmiştir.³⁰⁷

Kırgızistan Cumhuriyeti'ne Eximbank imkânlarından sağlanan mal ve proje kredileri kapsamında zirai ilaçlar, mobilya fabrikası makineleri, radyo-TV fabrikası makineleri, ekmek fırını üretim tesisi makineleri, telekomünikasyon sistemleri ve otobüs ihracatı ile otel inşaatı projesi finanse edilmiştir.³⁰⁸

Türk Cumhuriyetlerine yönelik ihracat ve yatırım faaliyetleri ilk yıllarda Eximbank kredileri ile desteklenmiş, bu dönemde gerek Türkiye'nin ihracatında, gerek üstlenilen müteahhitlik projelerinde ciddi bir artış görülmüştür. Ancak, kredi desteğinin azalmasıyla birlikte bu olumlu süreç hızla tersine dönmüş, finansman temini açısından Batılı ve Uzakdoğulu firmalar ile rekabet şansı olmayan Türk firmaları yavaş yavaş pazardan çekilmeye başlamıştır.³⁰⁹

³⁰⁶ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.19.

³⁰⁷ **Kırgızistan Ülke Raporu**, Konya Ticaret Odası, Eylül 2008, s.15.

³⁰⁸ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s.19.

³⁰⁹ Turan, **a.g.m.** s 16.

5. Ulaştırma

a. Kara Ulaştırması

Türkiye-Kırgızistan Kara Ulaştırması Anlaşması 28 Nisan 1992 tarihinde imzalanmış ve Mayıs 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kırgızistan ile 2002 yılında yapılan anlaşma sonucu tek tip geçiş belge kotası karşılıklı olarak 500 adet olarak belirlenmiştir.

Söz konusu yıllık belge kotası Türk taşımacılığı için yetersiz kalmış ve kota belgesinin tükendiği durumlarda nakliyeciler 50 dolar karşılığında ücretli geçiş yapabilmektedir.

Bu miktarın yetersiz kalması sebebiyle geçiş kotası 2007 yılında %40 oranında artırılarak 1500 adet sefere çıkarılmıştır. Türk tarafı bu kotanın 2000 adede çıkarılmasını istemektedir.

Diğer yandan yıllık kota belgelerinin Türkiye'ye gönderilmesinde de düzensizlikler yaşanmaktadır. Örneğin; 2007 yılına ait 500 adet kota belgesinden 250 adeti yılbaşında, kalan 250 adeti ise Eylül ayı sonunda Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu kapsamda Türkiye, kota belgelerinin tamamının yılbaşında temin edilmesini veya makul dönemler içerisinde gönderilmesini arzu etmektedir.³¹⁰

b. Hava Ulaştırması

Türkiye ile Kırgız Cumhuriyeti İkili Hava Ulaştırma Anlaşması 14 Ekim 1994 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, her iki ülkenin birer havayolu (tekli tayin) tarifeli seferler düzenleme hakkı mevcuttur.

³¹⁰ Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti, s. 3.

Türk havayolları hâlihazırda İstanbul-Bişkek arasında haftada 3 sefer düzenlemektedir. THY'nin haftalık sefer sayısının beşe çıkması için çalışmalar sürdürülmektedir.

Kırgızistan tarafı Türkiye'ye tarifeli sefer düzenlemekle birlikte, münferit olarak kargo taşımacılığı yapan havayolu şirketleri de mevcuttur. Pegasus Firması Kırgız Hükümeti ile imzaladığı anlaşma gereği hem Kırgızistan içinde, hem de Kırgızistan – Türkiye arası taşımacılığa 2009 yılı itibari ile başlamıştır. Bu anlaşma muhalefet tarafından Jokorku Keneş'e getirilmiş, Kırgız Hava Yollarının bu anlaşmadan zarar göreceği iddia edilmiştir.³¹¹

Kırgız tarafının İkili Hava Ulaştırma Anlaşmasının 3. maddesinin birden fazla havayolunun tarifeli seferler düzenlemesine (çoklu tayin) imkân verecek şekilde değiştirilmesi ve Kırgızistan havayolu şirketlerinin uluslararası Atatürk Havalimanını Avrupa uçuşlarını gerçekleştirmek üzere transit havalimanı olarak kullanması (trafik haklı uçuş) yönünde değiştirilmesi talepleri Türk Sivil Havacılık Genel Müdürlüğüne uygun olmadığı değerlendirilmiştir.³¹²

Bunun yanında THY Yönetim Kurulu tarafından, Kırgızistan Havayolunun bayrak taşıyıcı havayolu şirketi olması amacıyla, Kırgızistan hükümeti ile THY arasında bir ortak girişim şirketi kurulmasına ilişkin fizibilite çalışmaları yapmak üzere Genel Müdürlüğün yetkilendirilmesine ve Kırgızistan hükümeti ile THY arasında ortak girişim şirketi kurma hedefini ortaya koyan niyet mektubunun imzalanmasına karar verilmiştir.³¹³

³¹¹ **BBC Türk**, (Erişim) www.bbc.co.tr, 17 Kasım 2010.

³¹² **Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti**, s. 4.

³¹³ THY'den Kırgızistan'la Ortak Girişim Şirketi, **Milliyet Gazetesi**, 26 Mayıs 2009.

6. Haberleşme

Telekomünikasyon Kurumu'nun inisiyatifiyle Türkiye ile Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri arasında telekomünikasyon alanında işbirliği imkânlarını değerlendirmek üzere Avrasya Telekomünikasyon Düzenlemelerinde İşbirliği Projesinin uygulamaya konulması amacıyla 21–24 Mayıs 2004 tarihinde İstanbul'da bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Kırgız Cumhuriyeti de katılım sağlamıştır. Söz konusu toplantı sonunda ortaya çıkan mutabakat zaptını Kırgız temsilcisi, metnin içeriğine katılmakla birlikte bu zaptın ancak bu sektörden sorumlu Bakan tarafından imzalanabileceğini belirterek imzalamamıştır. Kırgız tarafınca imza talebine henüz cevap verilmemiştir. Bunun yanında Kırgız Posta İdaresi'ne Avrasya Posta Birliği üyeliği teklif edilmiş olup bu teklife de cevap alınamamıştır.³¹⁴

7. Türk-Kırgız İş Konseyi

Türk-Kırgız İş Konseyi 25 Aralık 1991 tarihinde Türk-Avrasya İş Konseyleri çerçevesinde kurulmuştur. İş Konseyi'nin Kırgız kanadı önceleri Başbakanlık bünyesinde yapılandırılmış, ancak daha sonra bir belirsizlik olmuş ve faaliyetleri askıya alınmıştır. Konseyin Türk tarafı 11 Temmuz 2006'da Bişkek'i ziyaret etmiş ve Konseyin Kırgız tarafının yeniden yapılandırılması ve faaliyetlerinin canlandırılması amacıyla DEİK ile Kırgızistan İşadamları Birliği (KİB) arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Kurulduğu günden bu yana Kırgızistan'a değişik içeriklerde 10 ziyaret gerçekleştiren Türk-Kırgız İş Konseyi, düzenlediği toplantılarla Türk ve Kırgız iş çevrelerini bir araya getirmektedir. Türk-Kırgız İş Konseyi, her iki ülkenin liderlerini, siyasetçilerini ve bürokratlarını iş çevreleri ile bir araya getirerek özel sektör ile devlet arasındaki köprü işlevini yerine getirmektedir.³¹⁵

³¹⁴ Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti, s. 4.

³¹⁵ Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 20-21.

8. Ticari İlişkilerde Yaşanan Güçlükler

Ülkedeki idari uygulamaların yeterince şeffaf olmaması, bürokrasinin göreceli olarak ağırlığı ve karmaşıklığı yatırım açısından sorun teşkil etmektedir. Kırgızistan'da değişik isimler altında çok çeşitli vergi alınmaktadır. Vergi adedinin çokluğu hem psikolojik olarak hem de hesaplama ve ödeme adına zaman kaybına sebep olmaktadır. Bununla birlikte vergi kontrolleri sadece vergi dairelerince değil çeşitli bakanlıklarca ayrı ayrı yapılmaktadır. Benzer sorunlar gümrük uygulamalarında da görülmektedir.

Kırgızistan'da kısa dönem finansman risk algılamasına bağlı olarak yüksek faizlere tabi olduğundan, genel olarak yabancı yatırımcılar ülke dışından finansman sağlamaktadır.

Türkiye'den Orta Asya ülkelerine ihraç edilen ürünler çoğunlukla tırlarla sevk edilmektedir. Bu konuda Türk nakliyeciler vize konusu hariç ciddi sorunlarla karşılaşmamaktadır. Karayolu taşımacılığında navlun ve geçiş ücretleri yüksektir. İki ülke arasındaki karayolu taşıma ücreti halihazırda 12.000 dolar civarındadır. Kars-Tiflis demiryolu hattının ve İstanbul-Almatı konteynır hattının faaliyete geçmesi ticaretin artırılması bakımından önem arz etmektedir.³¹⁶

9. İş Birliği İmkânları

Kırgızistan'ın yatırımcılar için en ilgi çekici yönü, yatırım olanaklarının çeşitliliği ve insan kaynaklarının yeterliliğidir. Ülkede yatırım yapılabilecek en avantajlı sektörler; turizm altyapısı, haberleşme, enerji ve genel olarak sanayi sektörüdür. Kırgızistan'da başlıca yatırım alanları aşağıda belirtilmiştir:

- I. Altın, uranyum, kömür gibi madenlerin çıkartılması,
- II. Enerji, hidroelektrik santrali inşası,

³¹⁶ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009,s. 19-20.

- III. Deri, deri benzeri maddeler ve kürk eşya sanayi (deri işleme ve deri kaplama üretimi),
- IV. Çanak, çömlek, çini, porselen vb. sanayi,
- V. Cam ve cam ürünleri sanayi,
- VI. Taş ve toprağa dayalı diğer sanayi (süper bazalt teli üretimi, kuru üretim tipli çimento fabrikası),
- VII. İnşaat (karayolu, demiryolu ve konut inşaatı),
- VIII. Taşımacılık,
- IX. Haberleşme,
- X. Gıda sanayi,
- XI. Turizm,
- XII. Pamuk ve yün işleme.³¹⁷

Ç. SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye, Kırgızistan ve diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle gerçekleştiremediği veya uzun yıllar ihmal ettiği sosyal ve kültürel ilişkilerini, bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ile geliştirmeye başlamıştır. Bölge ile dil, din ve kültürel bağları olan Türkiye'nin, doğal görevi de bu olmalıdır. Yabancı bilim adamları bile Türkiye'nin dil ve kültür yönü ile bölge için kültürel çekim merkezi olduğunu belirtmektedir.

İlk olarak eğitim alanında büyük bir işbirliğine gidilmiş ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden yaklaşık 10 bin öğrenci Türkiye'de eğitime alınmıştır. 10 bin öğrencinin eğitim, barınma ve burslarının tahsisi Türkiye tarafından üstlenilmiştir.

Bu teşebbüsün Türkiye'ye yıllık maliyeti yaklaşık 100 milyon dolardır. 10 bin öğrencinin 500'ü lisans düzeyindedir. Kırgızistan ve Türk dünyasından

³¹⁷ **Kırgızistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, 2009, s. 20.

Türkiye'ye eğitim ve öğretim için gelen öğrencilerin yanında, Kırgızistan'a ve diğer Türk Cumhuriyetlerine okumaya ve araştırmaya giden Türk öğrenciler de bulunmaktadır. Bu ülkelerde açılan Türk okullarında okuyan ilgili ülke vatandaşı öğrenciler de düşünüldüğünde, Türkiye ile Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültür köprülerinin kurulmasında büyük adımlar atıldığı anlaşılmaktadır.³¹⁸

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasında “Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması” 3 Mart 1992 tarihinde Bişkek'te imzalanmıştır. Ayrıca Türk-Kırgız Manas Üniversitesi'nin kurulmasına dair 1993 yılında protokol yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel' in Issık-Kul Forumu münasebetiyle 17–18 Temmuz 1997 tarihinde Bişkek'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında üniversite kampusu, 13 Kasım 1998 tarihindeki ziyareti sırasında da ana hizmet binası törenle hizmete açılmıştır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak Oş'ta bir ilahiyat fakültesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlı olarak Celalabad'a bir İşletme Fakültesi ve Sebat Eğitim AŞ'ye bağlı olarak Bişkek'te bir üniversite faaliyete geçmiştir.

İki ülke hakları arasındaki, din, dil ve tarih bakımından yakınlıklar ve kültürel ilişkiler en erken başlayan ve en yoğun olarak devam eden ilişkiler olmuştur. 12 Haziran 1991 tarihinde imzalanan 1991–1993 yılları “Kültür Eğitim ve Bilimsel Değişim Programı” ve 3 Kasım 1992 tarihinde imzalanan “Eğitim Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği” anlaşması ile hukuki temellere oturtulan kültürel ilişkiler yoğun olarak günümüze kadar devam etmiştir. Ancak çoğu zaman karşılaşılan finansman zorlukları iki ülke kültürel ilişkilerinin daha yoğun ve geniş kapsamlı olarak gerçekleşmesini engellemiştir.

³¹⁸ Muhammet Akdiş, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler- Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, sayı 14, Ankara, Temmuz 1999, s. 1-4.

Bişkek'teki Atatürk Parkına konulan Atatürk heykeli Süleyman Demirel tarafından 14–15 Nisan 1998 tarihleri arasında Kırgızistan'ı ziyareti sırasında açılmıştır. Ayrıca, İznik'te bulunan ve 1071'de Malazgirt Savaşından sonra İznik'in fethedilmesinde Türkmen kabileleri ile birlikte Yakup Han yönetimi altında savaşan 3500 civarında Kırgız askerinden, İznik şehrinin kapılarını ilk açan 1500'e yakınının şehit olmasından sonra, Orhan Gazi'nin emriyle anılarına inşa edilen Kırgızlar Türbesi'nin bulunduğu dört dönümlük alanın çevre düzenlemesi de yapılmak suretiyle bir anıt park haline dönüştürülmüştür. 19–22 Şubat 2002 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Türkiye yaptığı resmi ziyarette Kırgızlar Türbesi'nin açılışı yapılmıştır.³¹⁹

Kırgızistan'da 25.000 civarında Ahıska Türkünün yaşadığı tahmin edilmektedir. 1992 yılında TBMM tarafından kabul edilen 3853 sayılı kanun uyarınca Kırgızistan'daki Ahıska Türklerinden 20 aile (89 kişi) iskanlı göçmen olarak Türkiye'ye getirilmiş ve Iğdır'da kendileri için yapılan konutlara yerleştirilmiştir.

Atatürk'ün Kırgızistan'ı da içine alan Türk dünyasıyla sosyal kültürel ilişkileri geliştirmek, Türk toplumlarının dili, tarihi ve kültürleriyle ilgili araştırma ve bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla kurdurduğu Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi de Türk dünyasındaki son gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan ihtiyacı karşılamak üzere kendi bünyesinde bazı tedbirler almıştır. 1992'de Fakülte Dekanı gelişmeleri şöyle özetlemiştir:

“1992’de Orta Asya’da ve Orta Doğu’da gerçekleşen değişimler yeni branşların açılmasına neden olmuştur. Çağdaş Türk lehçeleri ve edebiyatı bugün Türkiye’de bir üniversitede kurulan ilk bölümdür. Güneybatı Oğuz Türk lehçeleri ve edebiyatı, Kuzeybatı Kıpçak Türk lehçeleri ve edebiyatı, Kuzeydoğu Saha, Yakut, Tuva, Hakas (Kırgız), Altay Türk lehçeleri ve

³¹⁹ Abalbekov, a.g.e, s 38.

edebiyatları ile Çuvaş Türk lehçeleri ve edebiyatları ana bilim dalları oluşturulmuştur. Bu bölümlerin kurulmasındaki temel amaç; Türk dünyasını daha iyi incelemek, araştırmak, tanımak ve tanıtmak, ayrıca Türk kültürünün karşılıklı etkileşimini ortaya koyacak bu lehçeleri bilen insanları yetiştirmek ve bilimsel çalışmalar yapabilmektir. Bu arada Atatürk'ün de düşündüğü gibi, Türklerin kaynakları vardır. Bu kaynakların ortaya çıkartılması, açıklanması gereklidir. Burada yapılacak araştırmalarda dillerin bilinmesi, bilimsel açıdan ve kaynak taranması açısından da oldukça büyük önem taşımaktadır.”

Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV) tarafından düzenlenen 4. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı 24-26 Mart 1996 tarihleri arasında Ankara'da yapılmış ve kurultaya 290'ı yurt dışında olmak üzere 700 civarında delege katılmıştır. Kurultayda şu hususlara yer verilmiştir;

- I. Avrasya Türk Bilimleri Akademisi'nin kurulması,
- II. Kültürel faaliyetleri desteklemek üzere bütün Türk Devlet ve topluluklarının katılacağı bir “kültür araştırma fonunun” kurulması ve bu fonun her ülkede şubelerinin açılarak proje çalışmalarının planlanması,
- III. Türk dünyasının insanlık alemine armağan ettiği büyük şahsiyet ve olayların, Türk devlet ve topluluklarında kutlamalarının yanı sıra, konuyu uluslararası boyutlara taşıyıp tanıtılması konusunda ortak hareket edilmesi,
- IV. Türkiye ile Türk Devlet ve toplulukları arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilere yön vermek ve dinamizm kazandırmak amacıyla “Avrasya Devlet Toplulukları Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Teşkilatı” (ADET) adı altında bir kuruluşun harekete geçirilmesi,
- V. Türk Devlet ve topluluklarında etkin kaynak dağılımının sağlanmasında “Türkiye Kalkınma Bankasının” deneyim ve birikiminden yararlanılması, kurultayın bundan böyle her yıl 21 Mart'a tekabül eden hafta içinde önceden tespit edilmiş komisyonlar ve gündemle toplanması kabul edilmiştir.

Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, bunları ilk tanıyan ülke olan Türkiye, devletlerarası düzeyde münasebetlere de başlamıştır. Ancak, kitle iletişimi yolunda ilk adımlar 1967 yılında kurulan Voice of Turkey'in (Türkiye'nin Sesi Radyosu) Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik Rusça, Azerbaycan Türkçesi ve İngilizce yayınları ile başlamıştır. Türkiye bu tek taraflı iletişim sürecinde hür dünyanın sesi olarak bu coğrafyaya ses vermeye uğraşmıştır.

Bağımsızlık sonrası ilk adım ise 27 Nisan 1992 günü TRT dairesine bağlı bir müdürlük olarak kurulan Avrasya TV'nin yayın hayatına başlamasıdır. Daha sonraki günlerde ise Türkiye'nin bu tek taraflı iletişim atağı yerine, iletişimde işbirliği ve çok yönlü iletişim kaynakları oluşturma ihtiyacı ile 26–27 Kasım 1992 günü TİKA ve UNESCO'nun işbirliği ile Ankara'da düzenlenen “Türkçe Konuşan Ülkeler Haber Ajansları Birliğinin” ilk adımları atılmıştır. Yine bu çerçevede 20–21 Ekim 1993 tarihinde İstanbul'da “Türk Cumhuriyetleri'nin Tanışması ve Yakınlaşmasında Basının Rolü Konferansı” düzenlenmiştir. Bunlara ek olarak ortak film, sinema yapımları, Avrasya kanalı için ortak projeler, TV eğitimi konusunda ortak teşebbüsler, Türkiye'deki özel TV kanalları ile diğer Türk Cumhuriyetlerinde yayın yapan TV kanalları arasında işbirliği, ortak gazete yayıncılığı gibi projeler üretilmiş, bunların bir kısmı hayatiyet kazanırken bir kısmı ise gerçekleşmemiştir. Ayrıca, “ Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı”, “Türk Dünyası Şiir Şöleni” gibi gelenekselleşen iletişimciler arası işbirliğinin güzel örnekleri de sergilenmiştir.³²⁰

Avrasya televizyonu ile ortak dil, kültür, soy ve tarih birliği içinde olan Türk ülke ve topluluklarının yakınlaşması, işbirliği ve dayanışmasının gerçekleştirilmesini hedef alan bir yayın politikası düşünülmüş ve bu TV kanalının bütün Türk Cumhuriyetlerinin ortak kanalı olması üzerinde durulmuştur.

³²⁰ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 108.

Türkiye ile Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasında ortak gazete ve dergi yayıncılığı projeleri daha çok Türkiye kaynaklı üretilmiş, önemli bir kısmı da hayata geçirilmiştir. Bugün bütün Türk Cumhuriyetleri için baskı yapan bazı gazeteler, hem Türkiye ile hem bütün Türk Cumhuriyetleri ile ilgili haberler yayınlanarak bir iletişim köprüsü kurmaktadır. TİKA'nın bütün Türk Cumhuriyetlerine yönelik, onların lehçe ve şivelerinde yayınladığı "Avrasya Etütleri Dergisini" ortak bir iletişim faaliyeti olarak belirtmek gerekmektedir. Türkiye ile Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki önemli iletişim ağı oluşturma teşebbüslerinden birisi olarak düşünülen Türkçe Konuşan Ülkeler Haber Ajansları Birliği'nin (TKA) ilk adımları, 26–27 Kasım 1992 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "İletişimde İşbirliği Konferansında" atılmıştır. TİKA'nın üye ülkeler arasında haber alışverişini sağlamak, telekomünikasyon imkânlarını geliştirmek, mesleki ilişki ve dayanışmayı sıklaştırmak, üyelerin karşılıklı çıkarlarını korumak, ortak bir bülten hazırlayarak üyelerin kendi lehçe ve şiveleriyle haber alışverişi mekanizmasını sağlamak şeklinde belirlenen amaçlarının yer aldığı tüzüğü Türkiye, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ve KKTC imzalamıştır.

Türk Cumhuriyetlerinin iletişim kurumlarının temsilcilerinin 20–21 Ekim 1993 tarihinde İstanbul'da yapılan "Türk Cumhuriyetlerinin Tanışması ve Yakınlaşmasında Basının Rolü" konferansında bir araya geldiklerinde ortaya atılan "Avrasya Basın Birliği" kurulması fikri benimsenmiştir. Bu birliğin amaçları da; "Türk Cumhuriyet ve topluluklarının karşılıklı olarak birbirlerini tanımalarında önemli bir rol üstlenen basın kuruluşları arasında bilgi alışverişinde bulunmak, Orta Asya, Kafkasya Türk Cumhuriyetlerindeki kamuoyu ve medyada, Türkiye'nin ve kardeş Türk Cumhuriyetlerinin imajlarının sürekli karşılıklı olarak geliştirilmesini sağlamak, iletişimde işbirliği ve dayanışmanın gerçekleşmesini temin etmek" olarak ifade edilmiştir.³²¹

³²¹ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 110.

D. ASKERİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin güvenlikle ilgili belli başlı hedefleri, çevre ülkelerle mevcut sorunları azaltmak suretiyle Türkiye'ye yönelik tehditleri azaltmak, barış ve istikrarın sağlanmasına hizmet edecek oluşumlara öncülük etmek suretiyle barıştan itibaren güvenlik ortamını şekillendirerek çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturmak, böylece bulunduğu coğrafyada hareket alanı elde etmektir. Türkiye'nin çevresinde son yıllarda meydana gelen yeni oluşumlar doğu eksenli yeni jeopolitik etkiler yaratmıştır. Bundan da istifadeyle, çok uluslu güvenlik ve askeri işbirliği ortamının doğuya, Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru geliştirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Kafkasya ve Orta Asya'da bulunan devletler ayrıca tarihi, kültürel, ekonomik ve politik nedenlerle doğrudan Türkiye'nin yakın ilgi alanına girmektedir. Türkiye'nin Kırgızistan ve diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle bağlantısının Kafkaslar üzerinden sağlanabileceği ortaya çıkmış, Azerbaycan Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk dünyasına açılma politikasının ana kapısı haline gelmiştir. Azerbaycan'ın desteği olmaksızın Orta Asya'da etkin rol oynamanın olanaksız olduğu görülmüştür. Azerbaycan bir yandan Rusya diğer yandan da İran'a karşı oldukça kritik bir güvenlik alanı oluşturmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile irtibatın devamı ve ekonomik zenginliklerin Türkiye üzerinden batı pazarlarına aktarılması için Azerbaycan'la ilişkilerin kurumsallaştırılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Kafkasya ve Orta Asya'nın önümüzdeki dönemde de, büyük güçlerin artarak devam edecek menfaat çatışmalarına sahne olacak bir konumda bulunması ve bölge ülkelerinin içinde bulundukları güçlükler, Türkiye'nin bu bölgelerde mümkün olduğunca aktif strateji ve politikalar üreterek gelişmelere öncülük etmesini bir zorunluluk haline getirmektedir.

Jeostratejik konumu bakımından Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya ile Batı arasında bir köprü konumunda olduğundan ve deniz yollarını kontrol ettiğinden, özellikle ABD; Kafkasya ve Orta Asya Devletleriyle ilişkilerinde Türkiye'nin bu konumundan faydalanmak istemektedir. Kafkasya ve Orta

Asya'ya yönelik stratejilerin ABD ile stratejik ortaklık çerçevesinde uygulanmaya devam edilmesi, ancak bu stratejilerin Rusya ve İran'ın çıkarlarını etkileyebileceği dikkate alınarak, bu ülkeler ile dengenin ABD değil, Türkiye tarafından sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınması uygun olacaktır.³²²

Türkiye ile Kırgızistan arasında savunma ve güvenlik kapsamında bugüne kadar gerçekleştirilen temaslardan Türkiye ile savunma sanayi konusunda işbirliğine açık ve istekli olduğu görülen Kırgızistan'ın, ordusunu destekleyebilecek çeşitlilikte bir savunma sanayi altyapısı bulunmaktadır. Ülkede mevcut sınırlı alt yapı ise tedarik ve üretim desteği (hammadde, teknoloji, vs.) yönünden Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya bağlıdır. Hâlihazırda Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri envanterinde yer alan askeri malzemelerin finansman sıkıntısına bağlı yedek parça yokluğu nedeniyle bakım ve onarımlarının yapılamamakta olduğu bilinmektedir. İdame için gerekli kaynağa sahip bulunmayan Kırgızistan'ın Türk savunma sanayi için kısa vadede bir pazar teşkil etmesi beklenmemektedir.³²³

Buna karşılık özellikle mevcut alt yapının modernizasyonu ve ordunun acilen ihtiyaç duyduğu malzemelerin tedariki konularında işbirliği yapılmasının istenildiği de Kırgızistan makamlarınca çeşitli zamanlarda dile getirilmiştir. Ancak, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle Kırgızistan'ın yalnızca mal mübadelesi yoluyla ihtiyaçlarını temin edebilecek durumda olması, bu ülke ile özel bir işbirliği mekanizmasının kurulmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bişkek fabrikasının üretim yelpazesinde mevcut 7,62 mm mermilerin tedarikine ilişkin bilgi, ihtiyaç halinde dikkate alınmak üzere Savunma Sanayi Müsteşarlığı tarafından ilgili makamlara iletilmiş, fakat bugüne kadar herhangi bir tedarik gerçekleştirilmemiştir.³²⁴

³²² H.Hamdi Ergün, **Türkiye'nin Kafkasya Ülkeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Olan İlişkilerinin Yeniden Değerlendirilmesi, Aksayan Hususlar ve Uygulanabilecek Politikaların Tespiti**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002.

³²³ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s 19.

³²⁴ Ergün, **a.g.e.**, s 27.

Türkiye ile NATO Barış İçin Ortaklık (BİO) kapsamında da yoğun bir işbirliği sürdürülmektedir. Mons/Belçika'daki NATO Karargâhı ortaklık eşgüdüm hüccresinde bir Kırgız subayın görevlendirilmesi için 2000 yılı içinde 40 bin dolarlık yardım sağlanmıştır. Kırgızistan BİO programına aktif bir katılımcı değildir. BİO maksatlı bir arama kurtarma timi deklare etmiş olup, Savunma Bakanı ile icra edilen görüşmede terörizmle mücadele, aşırı dinci akımlar ve uyuşturucu ticareti nedeniyle esas dikkatlerini sınır güvenliğine verdiklerini belirtmiştir.³²⁵

Kırgızistan ile Türkiye arasında bugüne kadar aşağıdaki 9 askeri anlaşma akdedilmiştir.

- I. Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması (03.03.1993)
- II. Eğitim Elbisesi Bağışlandığına Dair Anlaşma (10.000 adet) (08.02.1994)
- III. Askeri Personele Verilecek Uçuş Eğitimi Protokolü (12.05.1999)
- IV. Lojistik Uygulama Protokolü (28.12.1999)
- V. Nakdi Yardım Uygulama Protokolü (09.03.2000)
- VI. Askeri Hibe Anlaşması (09.03.2000)
- VII. Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması (15.06.2000)
- VIII. Komando Eğitimine İlişkin Protokol (15.06.2000)
- IX. Lojistik Uygulama Protokolü (15.06.2000)

Son olarak 18 Ekim 2000'de Bişkek'e resmi ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Kırgızistan Ordusuna 2,5 milyon dolarlık askeri ve teknik yardım vermeye hazır olduğunu beyan etmiştir. 2000 yılında Kırgızistan'a 300 bin dolarlık silah ve teçhizat verilmiştir.³²⁶

³²⁵ Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s 9.

³²⁶ Abalbekov, a.g.e, s 39.

Kırgızistan'a yönelik askeri yardım programının oluşturulmasının ve gelecekte Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri'nin komuta yapısında yer alacak subayların Türkiye'deki askeri okullarda eğitim görmeleri için belirlenen kontenjanların arttırılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bunlara ilave olarak Kırgızistan'ın Barış İçin Ortaklık (BİO) Programı çerçevesinde yürütülen faaliyetlere iştirakinin desteklenmesinin, mümkün olduğu kadar çok personelin BİO Eğitim Merkezinde eğitilmesinin ve Türkiye'de eğitim almış Kırgız subayların zaman zaman eğitim gördüğü kurumların düzenleyecekleri aktivitelere masrafları karşılanmak sureti ile davet edilmesinin askeri işbirliğinin geliştirilmesi bakımından faydası olacaktır.

E. KIRGIZİSTAN'IN TÜRKİYE'DEN BEKLENTİLERİ

1.Siyasi Beklentiler

Kırgızistan'ın siyasi beklentileri ağırlıklı olarak bağımsızlığın ilk yıllarında tecrübe eksikliği nedeniyle uluslararası kuruluşlara üyelik ve katılım konularında olmuştur. Zamanla devlet tecrübesi arttıkça bu yöndeki beklentiler azalmıştır. Günümüzde artık siyasi beklentiler iki ülke arasında hükümetler nezdinde daha sıkı işbirliği ve ortak menfaatlere yönelik altyapı oluşturmaktır.

Kırgızistan'ın ve yeni Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'den beklentileri arasında Türk toplumlarını birlik ve beraberlik içinde tutmanın politik ve stratejik yörüngesini bir an önce çizmesi de bulunmaktadır. Tüm Türk tarihi incelendiğinde, Türk asıllı kavim ve devletlerin bir arada yaşayamadıkları, çevredeki diğer güçler tarafından uygulanan "Böl-Yönet" politikalarına yenik düştükleri gözlenmektedir. Bu kaygı ve kuşku bugün de varlığını sürdürmektedir.

Kırgızistan'ın Türkiye'den beklentileri arasında demokrasi alanında gelişmeler de önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Orta Asya'da ortaya çıkan sosyal düzende siyasal partiler, parlamento ve hükümetteki sorumlulukların yanısıra, yeni ve modern bir sosyal ve siyasal düzene geçişin başarılması görevini de üstlenmişlerdir. Siyasal partiler her türlü çağdaşlaşma atılımı için ön koşul olarak bütünleşmiş bir siyasal sistemin kurulmasında aracılık etmişlerdir. Bu bakımdan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin gerçek manada demokrasinin kalıcı sosyal niteliği olabilecek olan parti sistemine geçmeleri, bölgedeki demokrasinin kaderini belirleyeceği gibi cumhuriyetlerin de siyasal açıdan çağdaşlaşma sürecinde ilerlediklerinin bir göstergesi olacaktır. Türkiye'nin bu bağlamda geçmişten gelen siyasi tecrübelerini başta Kırgızistan olmak üzere diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile paylaşması bölgede demokrasi alanında büyük bir gelişmeyi beraberinde getirecektir.³²⁷

Ancak bu konuda iki ülke ilişkileri bakımından ince bir çizgi söz konusudur. Türkiye iyi niyetle de olsa demokrasi kültürünün gelişmesi bakımından Kırgızistan'ın iç işlerine müdahale etmemeli ve hatta böyle bir izlenim doğuracak yaklaşımlara karşı dikkatli hareket etmelidir. Kırgızistan bu konuda henüz yolun başındadır. Diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinden önce demokrasiye geçiş adımlarını atmış olsa da bu konuda alacağı çok yol vardır. Demokratikleşme mücadelesinde siyasi parti örgütlenmesine yönelik alt yapı oluşturmadan tüm sorunlarını yeni anayasa yaparak çözme eğilimindedir. Bu eğilimle her anayasa değişikliği mevcut bazı sorunları çözerken başka birçok yeni sorun doğurmaktadır.

Türkiye'nin demokrasi alanında Kırgızistan'a yapabileceği en önemli katkı, aşiret ve bölgeciliğe dayalı mevcut siyasi örgütlenmenin fikir ve ideoloji temelli ve ülke genelinde nasıl yapılabileceği yönünde tecrübelerini aktarmak olacaktır.

³²⁷ H. Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, (Çev. Hakan Gür), Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 67-68.

2. Ekonomik Beklentiler

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin arzuladığı bağımsızlıkların pekiştirilmesi ve bölge istikrarının sağlanması ancak ekonomik kalkınmayla gerçekleştirilebilir. Günümüzde Orta Asya bölgesinde yaşanan ekonomik sorunların temelinde bağımsızlık sonrası yaşanan geçiş sürecinin etkisi bulunmaktadır.³²⁸

Kırgızistan doğal olarak bağımsızlık sonrası dönemde piyasa ekonomisine geçişte çeşitli sorunlar yaşamıştır. Kominist dönemden kalma alışkanlıkla özelleştirme programını uygulamada tereddütlerle hareket etmiştir. Bürokraside de piyasa ekonomisine yönelik yetişmiş, tecrübeli eleman bulunmadığından özellikle ilk beş yıllık süreç sancılı geçmiştir. Bugün artık yeni ekonomik uygulama konusunda belli bir bilgi birikimi ve tecrübe oluşmuştur. Ancak ulaşılan seviye yeterli değildir. Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri gibi zengin enerji yataklarına sahip olmadığı için ekonomi yönetiminde daha akılcı, yaratıcı ve dikkatli davranmak zorundadır. Bunun için de Türkiye'den ekonomide uzman ve teknik personel yetiştirilmesini, bankacılık sistemin güçlendirilmesini, ticari ilişkilerin arttırılmasını, Türk işadamlarının Kırgızistan'da yatırım yapmasını ve istihdam yaratmasını, ortak proje üretilmesini, madenlerin işletilmesini, turizmin geliştirilmesini ve Türk Eximbank kredilerinin arttırılmasını beklemektedir. Kırgız Cumhuriyeti'nde ekonomik gelişmenin asıl hedefi sadece pazar içi ilişkilerinin tespit edilmesi değil aynı zamanda ülkenin tüm bölgelerinden oluşan birleşmiş bir ekonomi topluluğu oluşturmak olmalıdır. Türkiye'nin bu yöndeki katkıları Kırgızların uluslaşma sürecini hızlandırarak, klanlar gibi dağılmalarını önleyecek ve bu da sonuç olarak bölgecilik ve ayrımcılığa karşı bir siper oluşturacaktır.³²⁹

³²⁸ Gökhan Bayraktar, **Orta Asya ve Türkiye'nin Güvenlik Stratejileri**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2006, s. 150.

³²⁹ "Kırgızistan Toplumlararası Etnik İlişkiler", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, sayı 24, 1999, s. 94 - 96.

Sovyet döneminin ekonomik yapısının en temel özelliği, merkezi ekonomik sistemin uygulanmasıdır. Sovyet döneminde ekonomik kararların tamamı merkezi yönetim olan Moskova'dan alınmış ve sıkı sıkıya uygulamaya konulmuştur. Denetim altında tutulan entegre bir ekonomik sistem kurmayı hedefleyen Sovyet sistemi, Orta Asya Cumhuriyetleri'ni birbirlerine farklı oranlarda bağımlı hale getirmiştir. Gerek üretim özelliklerinin gerekse tüketim kanallarının Moskova merkezli bir çerçevede düzenlenmesini sağlayan bu ekonomik planlama anlayışı, aynı zamanda bölge ülkelerinin dünya ekonomilerine açılmalarını da engellemiştir.³³⁰ Ayrıca bölgede ekonominin gelişmesini istemeyen Sovyet yönetimi, merkezden yöneticiler atayarak yerel halkın ekonomik elitler içerisinde yer almasını önlemiştir. Bu nedenle, Sovyet döneminde ekonominin temel mantığı, bölgedeki kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasından çok, politik gayeye ulaşmak olmuştur.³³¹

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde para politikasının sağlam bir şekilde yürütülmesi için ülkenin kendi milli parasının olması şarttır. Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri 1993'e kadar para politikasını yürütmeye etkisiz kalmışlardır. Çünkü o dönemde eski Sovyetler Birliği ülkelerinin hepsi "ruble alanında" yer almışlardır.³³² Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber bölgedeki karşılıklı bağımlılık içinde olan güdümlü ekonomi çökmüş ve beklenmedik bir şekilde bağımsız kalan Orta Asya Cumhuriyetleri, merkezi ekonomik sistemden aniden kopmuşlardır.³³³ Bu aşamada köklü birçok karar alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle fiyatlar ve ekonomik faaliyetler serbest bırakılmış, milli para bastırılmış, yabancı yatırımlara izin verilmiş, özelleştirme hareketleri başlatılmıştır.³³⁴ Bunun neticesinde de bölge ülkeleri, üç temel ekonomik sorunla karşı karşıya kalmışlardır.

³³⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007, s. 493.

³³¹ Bayraktar, a.g.e., s 150.

³³² Çağatay Karaköy, İzat Abdıkparov, "Kırgızistan'da Para Politikası", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, sayı 34, 2004, s. 13.

³³³ Bayraktar, a.g.e., s 150.

³³⁴ Ercüment Erşen, "Kırgızistan Vergi Sistemi ve Sorular", **Vizyon Dergisi**, Mart 2006.

Bu sorunlardan ilki, Rusya'nın artık Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bütçelerini belirlememesi ve cumhuriyetlerin de bu konularda karar alma tecrübesizliğidir. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomi yönetiminde kabiliyetli kadrolarının yeterli düzeyde olmaması, geçiş sürecinde yeniden yapılanma için gerekli kurum ve kuruluşların inşa edilmesini engellemiştir. Bunun neticesinde endüstriyel ekonomik sistemin gelişmediği bölge ülkelerinde ekonominin gelişmesi için hayati önem taşıyan kuruluşların boşluğu doldurulamamıştır.³³⁵

Bölgede yaşanan ikinci sorun da, sermayenin olmadığı Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomik yapılarının çoğunlukla ham maddeye bağımlı oluşudur. Hammaddeye dayalı ekonomiler, o ürünün dünya piyasa fiyatına da bağımlıdır. Bu durumda Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomileri, uluslararası fiyatlardaki değişimle beraber edilgen bir hale gelmektedir. Bu nedenle bölgenin hammadde açısından zenginliği, bölge halkına ekonomik istikrarı ve gelişimi garantilememektedir. Ayrıca ekonominin hammaddeye bu kadar bağımlı olduğu bu ortamda ham maddelerin pazarlara iletilmesi konusundaki ulaşım faktörleri de, bölge ekonomileri için hayati bir rol oynamaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin coğrafi nedenlerden dolayı kaynaklarını uluslararası pazarlara doğrudan ulaştırılamaması ve ulaşımın Sovyet döneminde kurulmuş olan boru hatları ile diğer ulaşım yolları üzerinden yapılması, aynı zamanda bu ülke ekonomilerini Rusya'ya bağımlı kılmaktadır.³³⁶

Bölge ekonomilerinin karşılaştığı bir diğer sorun ise, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Rusya'yı "Sorun çözücü merkez" gibi gördükleri yanlış algılamının ortadan kalkmasıyla beraber, bu ülkelerin komünist ideolojinin getirdiği ekonomik sistemin bir uzantısı olarak milli ekonomilerini devletlerinin elinde toplayarak

³³⁵ Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, 2. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 84.

³³⁶ Bayraktar, **a.g.e.** s 151.

Üretimde tekelleşmesi olmuştur. Bu tekelleştirme mantığı rekabetçi özel sektörün oluşmasının önünde kısıtlayıcı bir etki yapmıştır. Bu durumda fabrikaların verimli bir şekilde üretim yapmalarını ve kâr sağlamalarını engellemiştir. Sovyet döneminde merkezin talebine göre üretim yapan fabrikalar, üretilen malları merkeze göndermiş ve eşit şekilde dağıtım yapılmıştır. Fakat bu sistemin ortadan kalkması, dengeli dağılımı ortadan kaldırmış ve fabrikalar ürettikleri malların karşılığında gerekli ihtiyaçlarını alamaz hale gelmişlerdir. rettiklerinin çoğunu satamayan fabrikalar ise çoğunlukla kapatılmış, bu durum da doğal olarak berberinde işsizliği ve geçim sıkıntısını getirmiştir.³³⁷

Bağımsızlık sonrasında Türk Cumhuriyetleri'ndeki ekonomik yapıyı incelediğimizde karşımıza çarpıcı gelişmeler çıkmaktadır. Siyasi bağımsızlığın getirdiği coşku Türk Cumhuriyetleri'nde kısa bir süre içinde yerini ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi çabalarına bırakmış; serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde hızlı adımlar atan bu ülkeler, büyük enerji ve tarımsal üretim potansiyeline sahip olmalarına rağmen bu potansiyeli hayata geçirebilmek için kısa ve orta vadede başta finansman olmak üzere, teknoloji, yönetici sınıf, kalifiye işgücü gibi ihtiyaçlarını karşılama sorunu ile yüz yüze gelmişler, özellikle enerji potansiyellerinin uluslar arası piyasalara nakli konusunda Rusya Federasyon'a bağımlı kalmışlardır. İşte bu noktada Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'den büyük beklentileri bulunmaktadır.³³⁸ Kırgız ekonomisinin 15 yıllık entegrasyon süreci tecrübesine güvenerek büyük çaplı programların kabul edilmesini beklememek, tersine hemen harekete geçerek entegrasyon sürecine yeni dinamizm kazandırmak gerekir. Bu entegrasyon sürecine yöneticiler müdahale etmemeli, hükümet ise destek vermelidir.³³⁹

³³⁷ Kona, **a.g.e.**, s. 186.

³³⁸ Turan, **a.g.m.** s 3.

³³⁹ Cusuf Pirinbayev, "Kırgızistan'da Yeni Ekonomik Sistemin Kurulması ve Gelişmenin Yolu" **Vizyon Dergisi**, Ekim 2005.

IV. TÜRKİYE’NİN MUHTEMEL POLİTİKALARI VE BÖLGESEL ÇIKARLARI

A. TÜRKİYE’NİN GELECEKTE ORTA ASYA VE KIRGIZİSTAN’A YÖNELİK MUHTEMEL POLİTİKALARI

Türkiye’nin öncelikle genel dış politika stratejisi dâhilinde Orta Asya’ya yönelik politikalarını belirlemesi ve bunu diğer jeopolitik bölgelere yönelik stratejileri ile uyumlu ve dengeli olarak nasıl koordine edeceğini belirlemesine ihtiyaç vardır.

Belirlenen politikaların gerçekleştirilmesi için öncelikle bölgedeki Türk bürokratlarına büyük görevler düşmektedir.³⁴⁰

Kırgızistan, Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik politikalarının doğrudan uygulamaya konulabileceği en uygun ülke konumundadır. Diğer ülkelerdeki enerji havzaları bu ülkelere yönelik politikalarda küresel ve bölgesel güçleri daha fazla dikkate alma zorunluluğunu getirmektedir. Üstelik bu ülkelerin ekonomik girdileri Türkiye’nin politikalarına karşı duyarlılığı azaltmaktadır. Oysa Kırgızistan’ın durumu işbirliğini geliştirme yönünde Kırgız hükümetini daha istekli olmaya zorlamaktadır. Rusya, ABD ve Çin arasında sürekli denge arayışına mecbur bir ülke, bu ülkelerin beklentilerinden daha farklı bir anlayışla kendisine uzatılan eli boş çevirmeyecektir.

Orta Asya Cumhuriyetleri arasında yer alan Kırgızistan’ın genel olarak ekonomik panoramasına bakıldığında, Kırgızistan’da siyasal iktidarın sağlanamamış olması onca güzelliklere karşın güzel bir manzara olarak gözükmemektedir.

³⁴⁰ “Büyükelçi Serpil Alpman İle Kırgızistan Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem”, **Vizyon Dergisi**, Mayıs 2005.

Özelikle 1995-2005 arasında imalat sanayine yatırımların yapılmaması, mevcut ve olası hammadde kaynaklarının yeterince değerlendirilmemesi ve yabancı sermayenin çekilememesi ne yazık ki ekonomik sıkıntıların, başta istihdam, bütçe açıkları vb. nedenlerle birlikte sorunların çığ gibi büyümesine neden olmuştur. Kırgızistan yönetimi bu sorunu ortadan kaldırabilmek için çıkarmış olduğu yasalarla ülkede yabancı yatırımını serbest bırakmıştır.³⁴¹ İşte bu noktada Türkiye'ye çok önemli sorumluluklar düşmektedir.³⁴² Bu bağlamda Türkiye devlet kuruluşları başta olmak üzere özel sektörün, dış kredi yardımlarını da kullanarak bölgede yatırımlar yapmasını teşvik etmeli ve bölgedeki özel sektör faaliyetleri devlet tarafından yönlendirilmelidir. Buna ilaveten Türkiye, bölgede bir ekonomik alan oluşturabilmek için bölge ülkeleriyle beraber müşterek bankacılık düzenlemeleri yapmalıdır.³⁴³

Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ticari ve ekonomik ilişkileri, uzun vadeli bir perspektif içerisinde ele alındığında, kamu ve özel sektörün eşgüdümlü bir işbirliği içerisinde olması halinde, bütün tarafların istifadesine açık, muazzam imkanlar vaat etmektedir. Bu çerçevede, başta Karma Ekonomik Komisyon Toplantıları gibi, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin bütün veçheleri ile ele alındığı platformlar olmak üzere, her türlü ikili ve Ekonomik İşbirliği Topluluğu gibi çok taraflı kuruluşların imkanlarından optimal düzeyde faydalanılması ve bütün bu etkinliklerin belirli bir hedef doğrultusunda koordinasyonu önem arz etmektedir. Türkiye ekonomisinin kamuda ve özel sektördeki bütün aktörleri bu ortak şuur içerisinde hareket ettikleri takdirde, önümüzdeki yıllarda Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinde mevcut durumla kıyaslanamayacak ölçüde büyük gelişmeler kaydedilebileceği düşünülmektedir.³⁴⁴

³⁴¹ Ercüment Erşen, "Kırgızistan Vergi Sistemi ve Sorular", **Vizyon Dergisi**, Mart 2006.

³⁴² Sahavet Gürdal, "Kırgızistan'ın Gelişmesi İçin Neler Yapılmalıdır?" **Vizyon Dergisi**, Ekim 2005, s. 6.

³⁴³ Bayraktar, **a.g.e.** s 247.

³⁴⁴ Turan, **a.g.m.** s 19.

Türkiye uzun vadede Kırgızistan ve Orta Asya'nın savunma yeteneklerinin geliştirilmesine de katkı sağlamalıdır. Bu ülkelerin NATO'ya katılımı veya ortaklığı için girişimlerde bulunmalı, ordularının Sovyet/Rus sisteminden NATO sistemine dönüşümü konusunda savunma projeleri geliştirmeli ve subay kadrosunun yetiştirilmesine katkı sağlamalıdır.

Türkiye'nin Orta Asya üzerinde geliştireceği sağlıklı ilişkiler hiç şüphesiz, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesi üzerinde de güçlü bir konuma gelmesinde oldukça önemli bir yer tutacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin uzun vadeli Orta Asya politikası yerinde olmalı ve ciddi bir kararlılıkla devam ettirilmelidir.³⁴⁵

Türkiye, bölgede uzun dönemli etkinliğini tesis edebilmek için Şanghay İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel oluşumları anlayabilme, kullanabilme ve yönlendirebilme yeteneğini geliştirmelidir. Avrupa ve ABD merkezli bölgesel ve küresel merkezler ile çok boyutlu ilişkilerini yürüten Türkiye; tarihi ve kültürel bağı olan Orta Asya ülkeleri ile Şanghay İşbirliği Teşkilatı kapsamında ekonomik ve kültürel ilişkileri başta olmak üzere mevcut ilişkilerini geliştirmeli, çeşitlendirmeli ve işbirliği konularını daha belirgin hale getirmelidir.

Türkiye, bölgesel güçlerin rekabet alanları dışında kalmamalıdır. ABD, Çin ve Rusya'nın bölgede artan nüfuzlarına karşı, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri Türkiye açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Türkiye'nin bölgede dengeleyici bir rol oynaması vazgeçilmez bir zorunluluktur. Zira Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, ŞİÖ içinde, Çin ve Rusya'yı birbirine karşı denge unsuru olarak kullanırken, ABD'ni de, Rusya ve Çin'in her ikisine karşı denge faktörü olarak kullanmak istemektedirler.

³⁴⁵ Gamze Güngörmüş Kona, **Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri: Strateji Modelleme ve Olası Senaryolar**, İstanbul, 'y.y.', 2003, s. 7.

Bu bakımdan, Türkiye'nin Rusya ve Çin ile ilişkilerini normal zemine oturtabilmesi için Türkistan coğrafyasındaki akraba topluluklarıyla kültürel/ekonomik bağlarını geliştirmesi öncelik almaktadır. Buradan sağlanacak ilerlemelerle jeopolitik konumu nedeniyle merkez ülke olarak Türkiye, hem Kafkaslarda etkinliğini artırabilecek hem de Orta Asya ve Hazar Havzası yeraltı ve yerüstü enerji kaynaklarının Batıya ulaştırılmasında yeni inisiyatifler alabilmesi mümkün hale gelebilecektir.³⁴⁶

Bölgedeki kaynakların daha etkin kullanımının sağlanması büyük ölçüde altyapı imkanlarına bağlıdır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik entegrasyonun kısa dönemdeki üretim etkilerini olumsuz yönde etkileyecek en önemli faktörler ulaşım ve haberleşme alanlarındaki yetersiz altyapıdır. Türkiye haberleşme alt yapısı olarak dünya standartlarında bir yere sahipken, Türk Cumhuriyetleri için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Haberleşme sisteminin bölgede yetersiz olması ekonomik faaliyetlerde işlemlerin uzamasına neden olmakta ve üretim etkilerinin ortaya çıkışını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye uzun vadede bölgede etkili olabilmek için bölge haberleşme altyapısına katkıda bulunmak zorundadır.³⁴⁷

Ulaşım yönünden altyapı ihtiyacının karşılanması, yeni karayolu ve demiryolunun yapılması, öncelikle Kafkasya ve Orta Asya'da istikrar ve barış ortamının kalıcı hale getirilmesine bağlıdır. Bugün için özellikle Kafkaslarda bu istikrarın sağlandığını ifade etmek güçtür. Bunun yanında büyük çaplı yatırım ve finansman gerektiren bu alt yapı projelerinin, güzergâhın geçtiği ülkelerde devlet-firma ortaklığı veya oluşturulacak uluslararası konsorsiyumlarla hayata geçirilmesine ihtiyaç olacaktır. Türkiye'nin bu denli kapsamlı bir proje için ilgili ülkeleri bir araya getirerek projenin realize edilmesine öncülük yapabileceği değerlendirilmektedir.

³⁴⁶ Yunus Akgür, Ertan Çakıroğlu, **Hassas Konular Şanghay İşbirliği Örgütü**, İstanbul, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2008, s. 8.

³⁴⁷ "Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı 6, 't.y.'.

B. TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL ÇIKARLARI

1. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Bölgesel Çıkarları

Sovyetler Birliği’nin Aralık 1991’de kendini feshetmesi, dünya politikalarında önemli değişmelere neden olmuştur. 1980 sonrasında politik ve ekonomik aşamalardan geçen Türkiye’nin de bu küresel değişimlerden etkilenmemesi kaçınılmaz olmuş ve bu durum Türkiye’nin dış politikasında yeni ufuklar açmıştır. Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri’nin komünist devlet yapısını terk etme çabaları, Türkiye’ye kültürel, siyasi ve ekonomik avantajlar sağlayacak çok önemli fırsatlar sunmuştur. Bu avantajlar, Türkiye açısından Orta Asya’da ciddi bir işbirliği fırsatı doğurmuştur.³⁴⁸

Temelde Türkiye, Orta Asya bölgesine yönelik olarak kültürel, toplumsal ve ekonomik girişimleri teşvik etmeyi amaçlayan bir strateji benimsemiştir. Türkiye, bölge ülkelerinin beklentilerini de hesaba katarak, pazar ekonomisi ve çoğulcu demokrasi gibi değerlerin gelişimini destekletmeyi amaçlamaktadır. Yukarıdaki tespitler, Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye’nin etki ve ilgi alanlarının niteliksel bir değişime uğradığını göstermektedir. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye’nin ABD nazarında öneminin azaldığı ve durumunun sorgulandığı ileri sürülse de değişen konjonktürle beraber Orta Asya bölgesinde oluşan güç boşluğunun ardından bölgesel rolünü artırma fırsatı yakalayan Türkiye, ABD tarafından Orta Asya bölgesinde stratejik partner olarak belirlenmiştir. O süreçte Türkiye’nin ABD ile ortak strateji arayışları içerisine girmesi ve birlikte Orta Asya açılımına yönelmesi ekonomik olarak zayıf olan Türkiye tarafından da uygun bir stratejik seçenek olarak görülmüştür.³⁴⁹

³⁴⁸ Bayraktar, **a.g.e.** s 226.

³⁴⁹ Davutoğlu, **a.g.e.**, s 493.

Türkiye'nin ekonomik sıkıntı içerisinde olmasının yanı sıra bölgeyle ortak sınırının da olmaması, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarının önündeki en önemli olumsuzluktur. Fakat Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını pekiştirmeyi uluslararası toplumla bu ülkelerin ilişkilerini güçlendirmeyi ve bölgede istikrar ortamının sağlamayı amaçlayan Türkiye, bölgeyle olan tarihi ve kültürel miraslarını canlandırarak bölgede stratejik derinlik elde etmeyi hedeflemektedir. Bu hedefler doğrultusunda yeni stratejik açılımlar arayışı içinde olan Türkiye'nin de bölgede sürdürülen jeopolitik rekabet içerisinde bulunması kaçınılmazdır.³⁵⁰

Türkiye'nin bölgede sürdürülen jeopolitik rekabet içerisinde etkili olabilmesi, küresel ve bölgesel güç merkezleri ile ortak çıkarlarını ön plana çıkarması ve bu doğrultuda işbirliği imkânlarını artırması gerekmektedir. Bu yönde bir politika uygulaması ortak çıkarların doğru, kapsamlı ve sonuç almaya yönelik belirlenmesine bağlıdır.

2. Orta Asya ve Kırgızistan Konusunda Türkiye'nin Diğer Ülkelerle Ortak Çıkarları

a. Türkiye- ABD Ortak Çıkarları

1990'ların başında Sovyet Rusya'nın dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle, tamamen yok olmasa da Türk- Amerikan ortaklığının stratejik öneminin azaldığına dair bazı spekülasyonlar ortaya çıkmıştır. Ancak, politik çevreler değişse de coğrafya aynı kalmıştır.

³⁵⁰ Bayraktar, **a.g.e.**, s 149.

Türkiye'nin tarih, din ve kültürden kaynaklanan bir takım özel avantajlarından dolayı Avrupa ve Ortadoğu'daki gelişmeleri etkileyecek stratejik bir bölgesel konumu vardır. ABD-Türkiye arasındaki ilişkiler, Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu'ya kadar uzanan bölgedeki geniş çaplı olarak örtüşmektedir.³⁵¹

ABD'nin Orta Asya politikası çeşitli açılar içermektedir. Öncelikle ABD bölgedeki petrol ve doğalgazın batıya emniyetle ulaşmasını arzu etmektedir. ABD'nin bu yöndeki politikası Türkiye'nin menfaatleri ile paralellik göstermektedir. ABD'nin bir diğer stratejik hedefi yine bölgenin doğrudan Rusya'nın kontrol altına girmesini önlemektir.

ABD, Orta Asya'da İran'ın etkisini artırmasını istemediği gibi, bölgeyi de İran'ı çevrelemek için önemli bir yer olarak görmektedir. Bu bağlamda ABD, Rusya ile İran'ın kuzey-güney koridorunda işbirliği yapmalarına karşılık Türkiye ve Azerbaycan'ı destekleyerek hem Rusya'yı hem de İran'ı bypass eden doğu-batı koridorunu savunmuştur. Petrol ve doğalgaz nakil hatlarında bu koridorun daha da ön plana çıkmasında, Azerbaycan yönetiminin ülkeyi giderek Batı'ya ve özellikle ABD'ye açması da etkili olmuştur (Bkz Ek XIV). Bunun üzerine ABD, Hazar petrollerinin Batı'ya güvenli bir şekilde Türkiye üzerinden nakledilmesi için doğu-batı koridorunun ana hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapımında önemli bir rol oynamıştır (Bkz Ek XV).³⁵²

Kırgızistan konum olarak ABD'ne ayrıca hem Afganistan'daki hareketi sürdürme hem de Çin'in batıya doğru stratejik hamlelerini perdeleme imkanı vermektedir. ABD'nin tüm bu politikaları yine Türkiye'nin çıkarları açısından uygundur.

³⁵¹ Amanov, **a.g.e.**,s 327.

³⁵² Necdet Pamir, "Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve ABD'nin Konseptleri", **TURKSAM**, 26 Aralık 2007, (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291>, 18 Ekim 2010.

Orta Asya'da Türkiye-ABD ortak çıkarları Kırgızistan'da çakışmaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan'la ilişkilerini sürdürmesi, ülkenin tümüyle Rusya veya Çin'in kontrolüne geçmemesine bağlıdır. Böyle bir durumda Kırgızistan bu iki ülkeden birinin uzantısı haline dönüşeceğiinden, Türkiye'nin artık bu ülkeler ile doğrudan ilişki geliştirmesi güçleşecektir. Bu nedenle ABD'nin Kırgızistan'da Rusya ve Çin'e karşı denge oluşturması Türkiye'nin çıkarları bakımından uygundur.

b. Türkiye-Rusya Ortak Çıkarları

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik ve ticari politikalarında her zaman önemli ve öncelikli bir konuma sahip olan eski SSCB ile olan ilişkileri, 1992 yılı başından itibaren Rusya Federasyonu'nun kurulması ve ülkede yaşanan piyasa ekonomisine geçiş süreci ile birlikte daha da önem kazanmış ve bölgenin ekonomik ve siyasi istikrara kavuşması açısından en belirleyici unsurlardan biri haline gelmiştir.³⁵³

Türkiye'nin Rusya ile yürüttüğü ikili ticari ve ekonomik ilişkiler önemli oranda artmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği ile 1,7 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2009 yılında 23 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ticaret hacminde gerçekleşen bu artış Rusya'nın Türkiye açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Türk-Rus ilişkileri bölgedeki yeni oluşum ve gelişmeler karşısında her iki tarafça dikkatli, sabırlı ve gözlemci bir tutum içinde devam etmektedir.³⁵⁴

³⁵³ Bülent Şahinalp, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkiler", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Ankara, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 'y.y.'

³⁵⁴ Ertuğrul Zekai ÖKTE, "Psikolojik Harekât Yaklaşımıyla Türk-Rus İlişkileri Tarihi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 6, 1997, s. 108.

Rusya, zengin doğal kaynakları, kalifiye insan potansiyeli, henüz ticari açıdan tam olarak değerlendirilemeyen teknolojisi, ülkemizle tamamlayıcı üretim yapısı, BDT ve özellikle de Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki ortak çıkarlarımız ve her şeyden önce ülkemizle olan tarihi ve coğrafi yakınlığı açısından ülkemiz için büyük önem taşımaktadır. Bu itibarla, gerek siyasi ve gerekse makro ekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte önümüzdeki yıllarda çok önemli politik ve ekonomik güç haline gelecek Rusya Federasyonu ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ülkemiz açısından olduğu kadar bölgede siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması açısından da çok büyük önem arz etmektedir. Bu ilişkilerin geliştirilmesinde, iki ülke işadamlarına yıllardan beri en geniş anlamda bir araya gelme fırsatı sağlayan Türk- Rus İş Konseyi çerçevesinde yapılan çalışmalar çok büyük bir rol oynamaktadır.³⁵⁵

Son yıllarda ekonomik açıdan önemli gelişmeler kaydeden Rusya Federasyonu'nda önümüzdeki yıllarda makro ekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte çok büyük bir potansiyel oluşacaktır. Bu itibarla, Rusya Federasyonu ile siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi her iki ülke ekonomisine büyük faydalar sağlayacaktır. Ayrıca önemli bir siyasi ve ekonomik güç haline gelen Rusya Federasyonu ile ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye'nin AB'ne tam üyelik hedefini gerçekleştirebilmesi açısından da tamamlayıcı bir rol oynayacaktır.³⁵⁶

Kırgızistan üzerinde her iki ülkenin ortak çıkarı, Kırgızistan'da siyasi istikrarın sağlanması ve sürdürülmesidir. Rusya buradaki istikrarsızlığın belirsizliğe yol açacağını ve ABD ile diğer bölgesel güçlerin bölgeye yerleşmesi için zemin hazırlayacağını düşündüğünden Kırgızistan'da istikrarın sürmesini arzu etmektedir. Türkiye de Kırgızistan ile ilişkilerinin gelişmesinin herşeyden önce buranın istikrarlı bir yönetime kavuşması ile mümkün olacağını görmektedir. Bu yönüyle Kırgızistan'ın istikrarı hem Türkiye, hem Rusya için ortak çıkar sağlamaktadır.

³⁵⁵ Şahinalp, a.g.m.

³⁵⁶ Şahinalp, a.g.m.

c. Türkiye-Çin Ortak Çıkarları

Çin Halk Cumhuriyeti özellikle son 20 yıldaki hızlı kalkınmasıyla tüm dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. 1970’li yılların sonlarında başlayan ve ülkeyi merkezi planlı ekonomiden serbest Pazar ekonomisine kademeli olarak dönüştürmeyi hedefleyen ekonomik reformlar sayesinde dünya da eşi benzeri görülmemiş bir büyüme sürecine giren Çin Halk Cumhuriyeti bugün artık ABD’den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip hale gelmiştir.

Böylesine dev bir ülke, dünya ekonomileri için fırsatlar yaratırken, bir takım tehditleri de beraberinde getirmekte ve küresel ekonomi ile uluslararası ticarete en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır.³⁵⁷

Son yirmi yıldır planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş için çaba sarf eden Çin Halk Cumhuriyeti, günümüzde pek çok özelliğiyle kapitalist bir hüviyet taşımaktadır. Pazar ekonomisine geçiş döneminde ekonomisi ve dış ticaret hacmi hızla büyümüştür. Bu süreçte yaşanan ekonomik gelişmeler milyonlarca Çinliye refah artışı sağlamıştır. Orta gelir düzeyinde 230 milyon tüketicinin yıllık toplam 900 milyar dolar tutarında harcama yapması beklenmektedir. Türk firmaları 1,2 milyar tüketiciye ve giderek büyüyen orta sınıfa sahip olan bu ülkeyi önemli bir pazar olarak görmelidir. Türk ihracatçılarının bu büyük pazarı değerlendirmeleri mevcut büyük ticaret açığının kapanmasını da sağlayacaktır.³⁵⁸

Diğer taraftan Çin Halk Cumhuriyeti Asya ekonomileri için (özellikle Orta Asya) önemli bir yere sahiptir. Asya bölgesi üretiminde dikey uzmanlaşmaya gidilmesi Çin Halk Cumhuriyeti’nin bölgeden gerçekleştirdiği ithalatı önemli ölçüde arttırmış ve bölge ülkeleri açısından önemli bir ihrac pazarı haline getirmiştir.

³⁵⁷ Ebru Arısoy, “Asya’nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, sayı 32, Temmuz 2004, s. 1-20.

³⁵⁸ “Çin Halk Cumhuriyeti”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, sayı 19, Ekim 2000, ‘s.y.’.

İki ülke arasındaki dış ticaret artışı, Türkiye'nin aleyhine ticaret açığını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgücü ve hammadde gibi faktör fiyatlarının Türkiye'ye oranla çok düşük seviyelerde olmasının ve Çin para birimi Yuan'ın devlet tarafından bilinçli olarak düşük tutulma politikasının mevcut ticaret açığının önemli sebeplerinden olduğu düşünülmektedir.

Diğer taraftan Çin Halk Cumhuriyeti'nde korumacılığın azaltılması ve özelleştirme yönünde atılan adımların oldukça yavaş ilerlemesi, Çin pazarına giriş koşullarını zorlaştırmaktadır. Ancak, Çin'in DTÖ üyeliği kapsamında birkaç sene içinde önemli liberalizasyonlar yapacak olması bu pazara girmeyi kolaylaştırırken pazardaki rekabeti de artıracaktır. Bu bağlamda pazara girmede erken davranan firmalar avantaj elde edebilecektir.

Çin'in belli sektörlerde maliyet avantajının bulunduğu ve bu sebeple Türkiye'nin (özellikle tekstil ve konfeksiyon gibi) bazı sektörlerde Çin'le rekabet etmekte zorlanacağı açıktır. Çin ve Türkiye'nin hedef pazarlarında da (Orta Asya bölgesi) örtüşmeler bulunmaktadır. Hâlihazırda Türkiye'nin önemli oranda ihracat yaptığı ABD ve AB ülkeleri gibi ülkelerde rekabet artışıyla karşılaşacaktır. Bunun yanı sıra, Dış Ticaret Müsteşarlığının 2005 yılı için hedef Pazar olarak belirlediği Uzakdoğu ülkelerinde de Çin'in önemli pazara paylarının bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer taraftan Çin'in ihracatı tamamen maliyet avantajına dayalı olmaktan çıkmakta, ihraç ürünlerinin kalitesi ve katma değeri yükselmektedir. Bu durum, dünya pazarlarında Çin'le rekabet edebilmek için Türkiye'nin hem mevcut ürünlerinin kalitesini ve niteliğini yükseltmesini, hem de çeşitliliği arttırarak katma değeri yüksek ürünlere ağırlık vermesini gerektirmektedir.³⁵⁹

³⁵⁹ Arısoy, **a.g.m.**, s. 1-20.

Türkiye'nin Türkmenistan ve Kazakistan'la tarihi ve kültürel bağlarının olmasına ve bu ülkelerin Rusya'nın hegemonyasını kırmak için Türkiye'ye enerji projelerinde öncelik tanınmasına rağmen, Türkiye bu ortak planlanan projeleri hayata geçirmede kararlılık gösterememiş ve Kazakistan ile Türkmenistan'ı alternatif arayışına itmiştir. Bu nedenle Türkmen gazı ile Kazak petrolünü Çin'e götüren bu projelerin hayata geçirilmesi, Türkiye'nin ihmalkârlığının eseridir. Boru hatlarının Sincan Bölgesi'nden geçecek olması, bu bölgeyi Çin'in yumuşak karnı yapmaktadır. Ayrıca bu bölgede yaşayan 9 milyon Müslüman Uygur'un mücadelesi de Çin'i ister istemez "Yeni Büyük Oyun"'un içine çekmektedir. Sincan her ne kadar haritalardan bakılınca Çin'in normal bir eyaleti gibi görünse de, nüfusunun çoğunluğunun ırk, din ve dil olarak Orta Asya'da yaşayanlarla akraba olmasından dolayı etnik ve kültürel olarak Çin'den ayrılmaktadır. Sincan'ın ülkenin en büyük bölgesi olması ve Çin'in yeraltı zenginliklerinin dörtte üçünün bu bölgede bulunması Sincan'ı Pekin açısından vazgeçilmez yapan noktalardır. Bu nedenlerden dolayı Çin, Sincan bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerin enerji güvenliğini olumsuz etkilemesi riskini ve Çin'in sınır güvenliğini tehlikeye düşürmesi tehdidini göz ardı etmemektedir. Türkiye ise, Uzakdoğu da enerji açısından önemli olan bu bölgeye yönelik ırk, dil ve din benzerliklerinden kaynaklanan avantajlarını kullanarak öngörülü politikalar üretmek zorundadır.³⁶⁰

Kırgızistan Çin açısından Orta Asya'ya açılan bir kapı, Orta Asya ise hammadde ve enerji havzası niteliğindedir. Türkiye ve Çin'in Kırgızistan ve bölgeye yönelik ortak çıkarları tamamıyla ekonomiktir. Her iki ülkenin bölgede yatırımlarının artması bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacaktır. Bu da her iki ülkenin ticaret olanaklarının artmasına yol açacaktır. Ortak çıkarların karşılıklı mefaat oluşturabilmesi yatırım alanlarının aşırı rekabet yaratmayacak şekilde belirlenmesine bağlı olacaktır.

³⁶⁰ Bayraktar, a.g.e. s 219.

Türkiye ve Çin'in bölge üzerinde büyük çıkarlarının olması ve bunların değerlendirilmesine rağmen iki ülke arasında halen süren bazı gerginliklerin olduğu da bilinmektedir. Uygur Türklerinin durumu ve Doğu Türkistan'daki Çin mezaliminin, Türkiye ve Çin ilişkilerinde sıkıntı yaratan konular arasında olduğu da bilinmektedir.³⁶¹

ç. Türkiye-Avrupa Birliği Ortak Çıkarları

Mevcut koşullarda Avrupa Birliği'nin kapsamlı bir Orta Asya politikası olduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte birliğin bölge ülkelerine yönelik bir strateji ve perspektifi de olduğu açıktır.

2004 yılının Mayıs ayında 10 yeni ülkenin Avrupa Birliğine katılmasının ortaya çıkardığı sinerji, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya bakışını etkilemiştir. İki taraf arasındaki ticaret hacmi günden güne yükselmektedir. Genişleyen Avrupa Birliği'nde enerji ihtiyacının artması, bölgeyi AB nezdinde daha da önemli kılmaktadır.³⁶²

Avrupa Birliği bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan bu ülkelerde güçlü bir ekonomi politikası gütmeye amacındadır. 2000 - 2006 yılları arasında Avrupa Birliği'nin Türk Cumhuriyetlerine yapmış olduğu ihracatı gösteren aşağıdaki tablo ticaret hacminin günden güne arttığını kanıtlamaktadır.

Tablodaki veriler incelendiğinde, AB'nin Orta Asya ülkelerine ihracatının 1999 yılında 2,2 milyar avrodan 2006 yılında 7,5 milyar avroya çıktığı görülmektedir. Yine Kırgızistan'a olan ihracat da 87 milyon avrodan 180 milyon avroya yükselmiştir.

³⁶¹ Erdoğan Ilgaz, “Çin’in İki Yüzlü Politikası-Doğu Türkistan”, 26 Kasım 2006, (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/a1358.html>, 22 Ekim 2010.

³⁶² İrfan Kaya Ülger, “SSCB Sonrası Orta Asya ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı”, **Jeopolsar**, cilt 2, sayı 6, Mayıs 2006, (Erişim) <http://www.jeopolsar.com/1.htm>, 04 Kasım 2010.

Tablo-11: AB'nin Türk Cumhuriyetlerine İhracatı (Milyon Avro)³⁶³

<i>Ülke / Yıl</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>
Azerbaycan	254	354	396	557	786	1.232	1.486	1.944
Kırgızistan	87	69	73	107	107	95	109	180
Kazakistan	1.104	1.412	1.786	1.835	2.059	3.230	3.607	4.694
Türkmenistan	224	915	264	333	338	411	326	353
Özbekistan	577	579	617	509	443	464	560	603
Toplam	2.246	2.609	3.136	3.341	3.733	5.332	6.088	7.574

AB Orta Asya ve Kırgızistan'da başta ticari ve ekonomik nedenlerle etkinliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle doğrudan müdahil olamadığı konularda Türkiye ile ortak hareket etmeyi çıkarları bakımından uygun görmektedir. Nitekim Nisan 2008'de Türkiye'yi ziyaret eden Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso, bölgede Türkiye ve Avrupa Birliği'nin büyük çıkarlarının bulunduğunu ve bunların değerlendirilmesi noktasında adımların atılması gerektiğini vurgulamıştır. Jose Manuel Barroso, güvenlik politikalarında Türkiye'nin, AB ile birlikte önemli bir rol üstlendiğini, AB ve Türkiye'nin dünyayı daha güvenli bir yer haline getirmek için işbirliği içinde yer alması gerektiğini söylemiş ve Türkiye'nin AB için dış güvenlik politikalarında önemli bir ortak olduğunu tekrarlamıştır. Barroso, enerji konusunda da Türkiye'yle AB'nin birbirine bağlı olduğunu belirterek, Türkiye'nin, Avrupa, Orta Asya ve Ortadoğu'dan enerji tedariklerinde önemli bir ortak olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'nin, tedariklerin güvenliğinin

³⁶³ İsmail Bozdemir, "Avrupa Birliği-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Temmuz 2004, 's.y.'.

arttırılmasında ve Hazar petrol rezervleri konusunda son derece önemli bir ortak olduğunu ifade ederek AB'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi ve enerji güvenliği konusunda karşılaşılabilecek zorluklarda Türkiye ile AB arasındaki işbirliğinin önümüzdeki yıllarda artacağını kaydetmiştir.³⁶⁴

Orta Asya bölgesinde Avrupa Birliği'nin var olmasında Türkiye'nin ne kadar önemli olduğu ortadadır. Türkiye'nin bölgedeki önemi hakkında dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, Harp Akademilerinde yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir. *“Güvenlik ve istikrar açısından şunu ifade etmek isterim ki AB gelecekte, Rusya Federasyonu, Çin ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile politik ve ekonomik yönden zorlu bir rekabet içerisinde olacaktır. Bu rekabette Türkiye, AB'ne büyük topraklar, genç nüfus ve büyük politik güç sağlayacaktır. Türkiye, denizlere dayanarak kendini sınırlamış AB'ye Kafkaslar, Orta Doğu ve İç Asya'ya açılım sağlayacaktır. AB açısından bunun gelecekteki değerini Avrupalılar henüz tam olarak algılayamamaktadırlar. Eğer bu saydığım bölgelerde yaşayanlar bizim de arzu ettiğimiz üzere, mevcut siyasi haklarla yetinmeyerek daha fazla haklar istemeye başlarsa ve özellikle de petrol üretimi ile zenginleşir ve bu bölgedeki insanların refah seviyelerinde bir artış olursa, bölge halkının ticari talep seviyesinde de önemli bir artış olacaktır. Burada soru, bu talebi kimin karşılayacağıdır? Şüphesiz ki AB, bu pazarda aktif rol oynamalıdır. Ancak bu rolü Türkiye üzerinden çok daha kolay ve ekonomik olarak oynayabileceği açıktır. İşte bütün bu hususlar, Türkiye'nin AB'ne sağlayacağı olumlu katkılardan bazılarıdır. İnanıyorum ki Avrupalı dostlarımız bunları değerlendiriyordur.”*³⁶⁵

Türkiye'nin bölge açısından önemli bir ülke olduğu ve AB'nin Orta Asya da var olabilmesi için her şekilde Türkiye ile beraber hareket etmesine ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

³⁶⁴ “Türkiye ile Avrupa Birliği Ortak Bir Kaderi Paylaşıyor”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Nisan 2008.

³⁶⁵ “Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök’ün Harp Akademilerinde Yaptıkları Konuşma”, 22 Nisan 2005, (Çevrimiçi)
http://www.gnkur.tsk/ozel_kalem/gnkurbsk_print.asp?content_page=133, 11 Ekim 2010.

V. BÖLGEDE YAŞANABİLECEK MUHTEMEL GELİŞMELER

A. BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ'NİN ORTA ASYA'YA YAYILMASI

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan güç boşluğu ve zengin enerji kaynakları ile dünya gündemine oturan Orta Asya bölgesi (Hazar Bölgesi) kendi kaderine terk edilmeyecek kadar önemli bir mücadele alanı olarak ortaya çıkması ile ABD'nin ilgisi bu bölgeye toplanmıştır.³⁶⁶ Daha önce “çıkar sahası” olarak tanımladığı bu bölgeyi 1997'den itibaren “sorumluluk sahası” olarak ilan eden ABD, bölgeye yönelik daha radikal politikalar izleyeceğinin sinyalini vermiştir. ABD, Orta Doğu rezervlerine erişim ve bu kaynakların taşınma yollarının kontrolü mücadelesinde, Carter Doktrini ile başlattığı hamlelerin benzerini 11 Eylül sonrası Hazar Bölgesine yönelik hayata geçirmiştir.³⁶⁷

Bugün, küresel ve bölgesel güçler ile uluslararası finans ve ekonomi enstitülerinin ilgi alanında bulunan bölge, katılımcı sayısı ve seviyesi açısından daha geniş iş birliğinin bölgesi, bölge dışı güçlerin nüfuz mücadelesine girdiği bir arena haline gelmiştir. Tabi ki bölgenin jeostratejik önemi muazzam petrol ve diğer doğal ham madde kaynaklarına bağlanmaktadır.³⁶⁸

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Hazar'a kıyısı olan Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmasıyla bölgeye olan ilgi büyük ölçüde artmıştır. Hazar bölgesine kıyısı bulunan ve Hazar enerji kaynaklarının çok büyük bir bölümüne sahip olan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomisi açısından bu enerji kaynakları hayati öneme sahip iken diğer

³⁶⁶ Bayraktar, **a.g.e.** s 214.

³⁶⁷ Fırat Purtaş, “Hazar Bölgesi'ndeki Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, **TURKSAM**, 24 Aralık 2006, (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32yazi=21> , 13 Kasım 2010.

³⁶⁸ Georgiy Rudov, “Rusya ve Kırgızistan: Devletler Arası İlişkilerin Dinamiği ve Perspektifleri”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, cilt 7, sayı 4, 2002, s. 211.

taraftan petrol ve doğal gaz bağımlılığı olan gelişmiş ülkeler ve uluslararası petrol şirketleri açısından da bölge çok önemli bir konuma gelmiştir.³⁶⁹

Bölgenin önemini yükselten ikinci tarihsel olay ise, 11 Eylül 2001'de ABD'yi hedef alan terörist saldırılarıdır. 11 Eylül sonrası Orta Doğu'daki istikrarsızlık, ülkelerin ihtiyacı olan enerji kaynaklarını sürekli, emniyetli ve ucuz olarak temin etmesini tehdit etmektedir. Bu da Orta Doğu'ya alternatif arayışını artırmıştır. Bu nedenle Hazar'daki politikalar Orta Doğu gibi petrol ve doğal gaz yörüngesinde şekillenmektedir.³⁷⁰

11 Eylül olayları sonrasında dünyada enerji güvenliği konusundaki endişeler, ülkeleri petrol ve doğalgaz gereksinimlerini karşılamada alternatif kaynak arayışlarına sürüklemektedir. Ayrıca petrol fiyatlarının mevcut yüksek seyrini sürdürmesi, Orta Doğu'ya kıyasla arama ve üretim maliyetleri yüksek olan Orta Asya kaynaklarının geliştirilmesi sürecini hızlandırmaktadır. Bu sayede bölge, öncesinden çok daha fazla önem kazanmaktadır. Bölge rezervlerini asıl öne çıkaran miktarından çok, enerji politikalarının vazgeçilmez bir unsuru olan kaynak çeşitliliğini oluşturmaktadır. Bu nedenle bölgedeki potansiyelin öneminin teslim edilmesi, buna uygun olarak bölge rezervlerinin geliştirilmesi ve enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara Rusya üzerinden olmayan güzergahlardan taşınması, dünya enerji arz güvenliği açısından son derece önemlidir.³⁷¹

Ortadoğu bölgesi çoğu insan için öncelikle zengin petrol kaynaklarıyla özdeşleşmiş durumdadır. Günümüzde Orta Asya bölgesi, özellikle de Hazar Havzası'na ilişkin benzer bir algılamının yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. Petrolün bölge içindeki varlığı, Orta Asya hakkında yapılacak

³⁶⁹ Çağrı Kürşat Yüce, “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri’nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi”, **USAK Stratejik Gündem**, 01 Mart 2008, (Çevrimiçi), <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=186>, 21 Ekim 2010.

³⁷⁰ Bayraktar, **a.g.e.** s. 195.

³⁷¹ Sinan Ogan, “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, **TURKSAM**, 09 Ekim 2007, (Erişim) <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=2yazi=153>, 19 Ekim 2010.

her türlü değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktörlerden biridir.

Günümüz dünyasında değişen ihtiyaçlar yeni alternatifler ortaya çıkarmaktadır. Dünya enerji ve teknoloji sektöründeki hızlı ilerlemeler her dönem ihtiyaçları birçok çeşitle şekillendirirken, devletlerin politikalarını da etkilemektedir. Geçtiğimiz yüzyılın en önemli kaynağı olarak görünen petrol enerji havzalarını nüfuz mücadelesi alanına çevirirken, küresel çapta büyük bir güç olmanın da anahtarı konumunda olmuştur.

Petrolün yerine getirmiş olduğu bu işlemten sonra yeni yüzyılda önemi gittikçe artan bir diğer enerji kaynağı da doğalgazdır. Orta Asya'da var olan doğalgaz hem Avrupa'nın hem de Asya'nın ihtiyaçlarına cevap verebilecek potansiyele sahip gözükmemektedir. Bu durum bölgenin büyük devletlerinin birer mücadele alanına dönüşmesine neden olmaktadır.³⁷²

Gelinen süreç içerisinde bu güçlerin önünde birçok engelin ortaya çıkması ile bu kaynaklara doğrudan ulaşmaları geciktiği gibi bölgedeki dengeler Rusya ve Çin'in lehine doğru gelişmektedir. Hakeza ABD öncülüğünde dünyaya dayatılan "tek kutupluluğa" karşı, son yıllarda birçok gücün dillendirdiği gibi, Rusya da çok kutupluluğu savunarak, Asya toprakları üzerinde Çin ile birlikte etkinliğini derinleştirmeye çalışmaktadır. Bölgenin enerji kaynaklarına, ABD ve AB dışında birçok gücün, yani Rusya, Çin, Japonya, Hindistan gibi devletlerin ihtiyaçlarından dolayı ilgi göstermesi, ABD ve AB merkezlerinin işini zorlaştırdığı gibi tüm bu güçlerin kendi aralarındaki kavgaları da derinleştirmektedir.³⁷³

³⁷² Eren Okur, "Enerji Kaynakları ve Orta Asya'nın Geleceği", **Bilgesam**, (Çevrimiçi) http://www.bilgesam.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=433:enerji-kaynaklar-ve-orta-asyann-gelece&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149, 20 Ağustos 2009.

³⁷³ Abu Şehmuz Demir, "Avrasya Üzerine Kavgalar Kızıyor", **Sendika**, 10 Ekim 2007, (Çevrimiçi), http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=13603, 07 Ekim 2010.

Genel olarak ele alındığında, Hazar Bölgesinin yeni bir Ortadoğu olmadığı ancak, yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası olan Kuzey Denizinin yerini almaya aday olduğu bilinmektedir. Mevcut durumda, Hazar Bölgesi'nin belirlenen petrol ve gaz rezervleri, Kuzey Denizi'nin petrol rezervleri ve Kuzey Amerika'nın gaz rezervleri ile mukayese edilebilecek durumdadır. Ancak, bölgenin tahmini petrol rezervlerinin Suudi Arabistan rezervlerine, tahmini doğal gaz rezervlerinin ise İran rezervlerine eşit olduğuna inananlar da bulunmaktadır. Yapılan analizler, Hazar Bölgesi ile ilgilenen pek çok Batılı ülke açısından en önemli faktörlerden birisinin, kapalı enerji havzalarında yer alan hidrokarbon kaynaklarını büyük piyasalara taşıyacak, makul fiyatlı ve uygun bir boru hattı sisteminin bulunabilirliği olduğunu göstermektedir. Söz konusu sistemin inşa edilmesi bir yandan büyük miktarda sermaye gerektirmesi öte yandan bölgenin karmaşık jeopolitiği nedeniyle hiç de basit bir mesele değildir. Analizler, inşa edilecek ilk boru hattının, en az 40 yıl boyunca “Ana İhraç Boru Hattı” olarak kullanılma ihtimalini göz önünde bulundurarak sürekli yenilenmektedir. Bu durum, bölgedeki siyasi ve iktisadi belirsizliği bir kat daha arttırmaktadır. Özellikle Rusya ile Türkiye arasında büyük gürültü kopmasına neden olan durum budur.³⁷⁴

11 Eylül 2001 saldırıları bölge için bir dönüm noktası oluşturmuştur. Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)'nin devreye girişi ile Rusya'nın hareket sahasının kısıtlandığı görülmüştür. Büyük Ortadoğu başlangıçta Kafkasya ve Orta Asya'yı da içerecek şekilde daha geniş bir coğrafi alan olarak tarif edilmesine rağmen, hedeflenen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimin boyutu ile bunun için tahsis edilebilecek kaynaklar dikkate alınarak son dönemde K.Afrika, Arap Ülkeleri, İran, Afganistan ve Pakistan'ı kapsayacak şekilde daraltılmış ve proje kapsamındaki uygulamalar için hedef kitle olarak Müslüman Arap ülkeler seçilmiştir.

³⁷⁴ Cenk Pala, “Hazar Boru Hatları Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası*, sayı 4, 2002, s.232-233.

BOP'un devreye girmesiyle Kafkaslar ve Orta Asya'nın ABD açısından anlamı özellikle güvenlik açısından değişmiştir. Bu iki bölge Büyük Ortadoğu'ya yönelik "ileride konuşlanma" ve "üslenme" ihtiyaçları açısından gerekli görülmektedir. ABD'nin bu üslerden bir tanesi de Kırgızistan'daki Manas Üssü'dür (bkz: Ek IX). ABD 11 Eylül saldırılarını ulusal menfaatlerini korumak ve potansiyel tehdit teşkil eden devlet ve yönetimleri dönüştürerek kendisini müzahir hale getirmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Dinci terör ile mücadele argümanı ABD'ye Büyük Ortadoğu bölgesinde askeri ve ekonomik etkinliğini artırmada ve stratejik hammadde olan petrolün çıkarılması ve ihracı bakımından daha etkin kontrol etmek imkânı vermektedir.

ABD Büyük Ortadoğu Projesi'nin sınırlarını daraltıp Orta Asya'yı projeden çıkarırken kaynak ve imkânlarını dikkate alarak "şimdilik" kaydıyla çıkarmıştır. Gelecekte ne olacağı belli değildir. Bununla birlikte ABD ve Batı günümüzde Kırgızistan'da çok geniş çaplı olarak sivil toplum ve misyoner faaliyetleri sürdürmektedir. Bunun en açık örneği 1991 yılında ülkedeki kilise sayısı 9 iken bugün bu sayı 900'e çıkmıştır. Dolayısıyla Büyük Ortadoğu Projesi'nin gelecekte Orta Asya'yı da kapsayacağı döneme kadar olan sürede Batılı güçler gerekli altyapı çalışmalarına Kırgızistan'da bugünden başlamış görünmektedir.

B. BÖLGEDE ASKERİ ÜSLERİN YOĞUNLAŞMASI

Yeni bir yüzyıla dünyanın en büyük baskın gücü olarak giren ABD, bu konumunu sürdürmek ve geliştirmek için geleceğe dönük tüm politikalarını ve diplomasisini bu amaç doğrultusunda geliştirmektedir. Bu doğrultuda ABD'nin üç amacı bulunmaktadır; birinci amacı, kendi merkezi baskın gücünü korumak; ikinci amacı buna uygun yeni dünya düzeni oluşturmak; üçüncü amacı ise, bu iki amacı önleyebilecek bir başka yeni baskın gücün ortaya çıkışını önlemektir.

Dünya tarihinin ortaya koyduğu gibi, rakip bir baskın güç ya da adayı ortaya çıkarsa ABD merkezli yeni dünya düzeni planı zorlanacağı için, kendi çıkarları doğrultusunda ABD böyle bir oluşuma izin vermemekle, böyle bir role soyunan herhangi bir dünya ülkesini yakın takibe alarak, onun böylesine bir sürecine girmesinin engellemektir. Kendisini ABD'nin yerine dünyanın gelecekteki baskın gücü olarak görebilecek tüm ülkelere karşı, ABD özel yöntemler geliştirmekte ve bu adayların içinden hiçbirisinin öne çıkmasına izin vermeyen dengeleyici bir yol izlemektedir.³⁷⁵

Tarihin ilk çağlarından itibaren pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkistan (Orta Asya), kapsadığı coğrafya nedeniyle sahip olduğu jeostratejik ve jeoekonomik değer etkisiyle geçmişte olduğu gibi günümüzde de büyük güçlerin çatışmasına sahne olmaktadır.³⁷⁶ Bunun yanı sıra bölge, tarihsel, kültürel, ekonomik doku ve dinamikleri itibariyle son zamanlarda dünya siyaseti ve ekonomisine yön veren güç oyuncularının da içinde yer aldığı çok bilinmeyenli bir denkleme dönüşmüştür. Başta ABD olmak üzere Rusya, Çin ve AB için önemli bir pazar ve hammadde deposu olan bölge aynı zamanda Rusya ve Çin arasında tampon konumu ile bölge güvenliği açısından da önem taşımaktadır.³⁷⁷

Tüm bu özellikler nedeniyle günümüzde ve yakın gelecekte Orta Asya'da güç mücadelesi hızlandıracak, ve buna paralel olarak özellikle de bölgenin siyasi, etnisite ve ekonomik yönden zayıf karnı olan Kırgızistan'da yoğun bir askeri üs yarış yaşanacaktır. Hâlihazırda bu yarışı ABD ve Rusya başlatmış ve karşılıklı hamlelerle sürdürmektedir.

³⁷⁵ Timuçin Kodaman, "Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri'yle Olan Rekabeti", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt 13, 2008, s. 336.

* Kırgızistan'da yer alan Manas Amerikan hava üssü 2001 yılında kurulmuş olup; genel anlamda NATO'nun Afganistan'a yapmış olduğu askeri operasyonlarda kullanılmaktadır. ("Kırgızistan'daki ABD Üssü'nün Kapatılması Gecikiyor", **Milliyet Gazetesi**, 10 Şubat 2009.)

³⁷⁶ Kodaman, **a.g.e.**, s 344-346.

³⁷⁷ Bayraktar, **a.g.e.**, s 21.

Ortadoğu ve Orta Asya bölgelerinin gelişmiş Batılı ülkeler (özellikle ABD) için hayati öneme sahip olan zengin petrol rezervlerine ve son derece önemli enerji nakil hatlarına sahip olması, söz konusu bölgeleri Washington'un stratejik odağı haline getirmiştir. Bundan dolayı ABD bu geniş coğrafyada küresel hegemonyasını sürdürebilmek için, terörizm ve radikal dini akımları bahane ederek ve bölgedeki tehdit unsurlarıyla aktif bir şekilde mücadele ederek bölgeye yerleşmektedir.

Washington Kırgızistan'ı 25 Aralık 1991'de tanımış ve Şubat 1992'de Bişkek'te büyükelçilik açmıştır. Kırgızistan ile ilişkiler diğer yeni bağımsızlığını kazanan devletlerde olduğu gibi, Freedom (Özgürlük) Yasası çerçevesinde düzenlenmiştir. Kırgız Cumhurbaşkanı Aksar Akayev ABD'yi 15-22 Mayıs 1993 tarihleri arasında ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında Kırgız Dışişleri Bakanı Karabayev ile Amerikalı meslektaşı arasında Amerikan yönetiminin Kırgızistan'a göndereceği yardım konusunda bir çerçeve antlaşması imzalamıştır. 15 Şubat 2002 tarihinde imzalanan ABD- Kırgızistan ikili işbirliği hakkında memorandum, ağırlıklı olarak ekonomik reformlar ve yardım programları üzerinde yoğunlaşmıştır. 11 Eylül sonrası süreçte, ABD'nin Kırgızistan ile askeri-siyasi-ekonomik-güvenlik alanlarındaki ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır.³⁷⁸ ABD'nin Afganistan'a müdahalesi, o dönemin konjonktörü sayesinde kendisine Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri üsler oluşturma fırsatı vermiştir.

Kırgızistan'ın ABD ile olan ilişkilerinde askeri konular ön plandadır. Afganistan'daki savaş sırasında Kırgızistan'da konuşlanmaya başlayan Amerikan askeri varlığıyla birlikte ikili ilişkiler üst düzeye çıkarılmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan'a düzenlediği harekat için destek olması amacıyla 2001'de Kırgızistan'da Manas Askeri Üssü'nü (Bkz: Ek XI) faaliyete sokan ABD, bu üs için ödediği kiranın yanı sıra Kırgızistan'a yılda 10 milyon dolarlık askeri yardım yapmaktadır.

³⁷⁸ Amanov, a.g.e., s 115.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün 2005 yılındaki zirvesi ile açığa çıkan bölgedeki ABD üslerine yönelik tepkiler ABD için sonraki dönemde sıkıntı yaratmıştır. Financial Times gazetesinde o dönemde yayınlanan bir haberde, Kırgız yönetiminin yılda 2 milyon dolar olan Ganci Askeri Üssü'nün kirasını yaklaşık 200 milyon dolar seviyesine çıkarmayı planladığı belirtilmiştir. Uluslararası gözlemciler, Kırgızistan'ın kira talebini bu kadar yüksek oranda arttırmasının Çin ve Rusya'nın bu doğrultudaki baskılarının bir sonucu olduğunu değerlendirmiştir.³⁷⁹

Orta Asya bölgesinde askeri alanda girişimlerde bulunan bir diğer devlet de hiç şüphesiz Rusya'dır. Rusya, BDT ülkeleri ile birlikte, ikili askeri antlaşmalar ve askeri üsler tahsisi konularına büyük önem ve öncelik vermektedir. Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Beyaz Rusya ile bu tür güvenlik antlaşmaları yapmıştır.³⁸⁰ Bu antlaşmalar genel olarak, ortak savunma konsepti, ortak komuta yapısı Rusya'nın mali ve askeri eğitim desteği, Rus birliklerinin konuşlanması, dış sınırların ortak savunulması ve askeri üslerin tesisi gibi konuları kapsamıştır. Bu antlaşmalar serisi ile Rusya, bölge ülkelerinin silahlı kuvvetlerini kendi askeri yapısına entegre etmeye çalışmaktadır. Gelişmekte olan bu güvenlik yapısının sonuçları gelecekte daha açık görülecektir.³⁸¹

Rusya ile Kırgızistan arasındaki diplomatik ilişkiler 20 Mart 1992'de kurulmuştur. İki ülke arasında Haziran 1992'de Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. İki ülke 5 Temmuz 1993'te imzalanan " Askeri Sahada İşbirliği Antlaşması" ile birbirlerine kira ödemek koşuluyla askeri üs tahsis etme, askeri teknoloji ve silah üretiminde mevcut bağları koruma, gümrüksüz silah alışverişi gibi yükümlülükleri kabul etmişlerdir.³⁸² Beş yıllık süre için geçerli olan bu antlaşmanın ardından Mart 1999'da Kırgızistan'daki 2000 kişilik Rus

³⁷⁹ Amanov, **a.g.e.**, s 115.

³⁸⁰ Gökçen Ekici, "Neden En Zayıf Halka Kırgızistan?", **AVSAM**, 22 Mart 2005, (Erişim) <http://www.avsam.org/TR/analizler.asb?ID=47>, 07 Kasım 2010.

³⁸¹ "Rusya Federasyonu'nun Dünyü/Bugünü/Yarını", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi** (TÜRKSAM), sayı 2, 1997, s. 101.

³⁸² Bayraktar, **a.g.e.**, s-136.

sınır muhafızının ülkeden ayrılması kararlaştırılmıştır. Günümüzde Kırgızistan'da hala Çin sınırına yerleştirilmiş 100 kadar Rus askeri danışman bulunmaktadır. Ayrıca 2001 yılından itibaren Rusya yönetiminde olan Kant Üssü (Bkz: Ek XVI) ise, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üye devletlerce oluşturulan Kolektif Acil Müdahale Güçleri'nin Orta Asya'daki hava unsurunun bir parçasını oluşturmaktadır.³⁸³ Kırgızistan bu üssü Rusya'nın kullanımına, ABD'ye Manas üssü için izin verdikten sonra Rusya'nın baskısını azaltmak maksadıyla açmıştır.

Rusya 2001 yılında ABD'nin Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri üsler kurmasına iki sebepten karşı çıkamamıştır. Birincisi o dönemdeki konjonktürde bunu engelleme gücü yetersiz kalmıştır. İkincisi ABD'nin bölgedeki radikal unsurlarla mücadele etmesi kendi güvenliği açısından da uygun değerlendirilmiştir. Ancak zamanla Rusya'yı çevreleyen ülkelerde yaşanan renkli devrimler ABD'ye karşı bir tepki doğurmuş ve Rusya Çin ile birlikte ABD'nin bölgedeki varlığının kendi çıkarları açısından tehdit oluşturduğunu anlamıştır. Bu nedenle ABD'nin Manas'taki üssünün³⁸⁴ kapatılması için Kırgızistan'a baskı yapmaya başlamıştır.

Rusya'nın Vremya Novostey gazetesi, Kırgızistan Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev'in Ocak 2009'da gerçekleşmesi planlanan Moskova ziyareti öncesinde Kremlin'e sürpriz yaparak Manas Amerikan hava üssünün 6 ay içinde boşaltılmasına ilişkin kararnameyi imzalayacağını ve bunun karşılığında Kırgızistan'ın Rusya'dan 2 milyar dolar mali yardım almayı hedeflediğini yazmıştır. Habere göre, Rusya Başbakanı Vladimir Putin Kırgız meslektaşı Igor Çudinov'la 2008 Aralık ayında baş başa yaptığı görüşmede Bişkek'e mali yardım yapmayı vaat etmiştir. Mali yardımın 300 milyon dolarlık bölümü kredi verme, 1,7 milyar dolarlık kısmı yatırım yapma şeklinde planlanmıştır. 300 milyon dolarlık Rus kredisinin Kırgız ekonomisine ilaç gibi

³⁸³ Fırat Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara, Platin Yayıncılık, 2005, s. 198-199.

³⁸⁴ Mehmet Fatih Öztarsu, "Hazar'da Amerika İle Rusya'nın Rekabet ve İşbirliğinin Boyutları", **Baksam**, (Erişim), 24 Mayıs 2009., <http://www.baksam.com.news/2009-05-24-396>, 17 Eylül 2010.

geleceği yorumunda bulunarak Rus kredisinin bütçe açığının kapatılması ve Özbekistan'dan alınan doğalgazın ödemesinin yapılmasında kullanılacağı, 1,7 milyar dolarlık yatırımın ise Kırgızistan'daki enerji santrallerinin yeniden yapılandırılması projelerini kapsayacağı belirtilmiştir. Rus gazetesine göre, bazı Kırgız muhalifler Amerikan Üssünün kapatılmasına soğuk bakmış, 2001 yılından bu yana faaliyet gösteren Manas Amerikan Hava Üssünü kapatmakla Kırgız yönetiminin ülkede faaliyet gösteren Batılı yatırımcıların güvenini kaybedeceğini ifade etmişlerdir. Haberde, bu kararla Kırgızistan'da yabancı yatırım sayısının düşeceğine dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan gazete Amerikan askeri varlığının Kırgızistan'da bulunduğu 7 yıl içinde ülke vatandaşlarının refah düzeyinin artacağı ve Amerika'dan çok sayıda para yardımı geleceğiyle ilgili umutların da gerçekleşmediğine vurgu yapılmıştır.³⁸⁵

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu zirveleri için Moskova'ya giden Bakiyev, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dmitri Medvedev ile yaptığı görüşme sonrasında açıklama yaparak Manas Üssünü kapatacaklarını bildirmiştir. Bakiyev açıklamasında Amerikalıların bu üssü en fazla iki yıl istediklerini, ancak 8 yıldır üssü bırakmadıklarını bildirmiştir. Bakiyev ayrıca Amerikalılarla bu üs karşılığı ekonomik yardım konusunun görüşüldüğünü ancak bir netice alınmadığını, üssün atıklarının ekolojik tehlike yarattığını ve Amerikan askerlerinin bazı Kırgız vatandaşlarını öldürdüğünü de ifade etmiştir.³⁸⁶

Yaşanan bu gelişmelerin ardından Rusya'nın mali yardımına ilişkin anlaşma, Moskova'da Kırgızistan ve Rusya hükümetleri arasında 2 Şubat 2009'da imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki anlaşmalara göre, Kırgızistan'ın Rusya'ya olan toplam 193 milyon 561 bin 458 dolar tutarındaki borcunun Haziran 2009'a kadar silinmesi öngörülmüştür.³⁸⁷

³⁸⁵ “Rusya’dan Kırgızistan’a Kredi”, **Milliyet Gazetesi**, 30 Nisan 2009.

³⁸⁶ Elnur Soltan, “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, cilt 7, sayı 4, 2002, s. 177.

³⁸⁷ “ABD, Kırgızistan ile Üs Hakkında Müzakereleri Sürdürüyor”, **Milliyet Gazetesi**, 27 Mart 2009.

Bir süre sonra Kırgızistan Merkez Bankası, Rusya'nın açtığı 300 milyon dolarlık kredinin Kırgızistan'a aktarıldığını bildirmiştir.

Rusya'nın yapmış olduğu bu yardımlardaki temel amaç Amerika'nın bölgedeki gücünü kırmaktır. Bu yol ile Kırgızistan'da bulunan Amerikan üssünü kapatması için Kırgız yönetimine baskı yapılmıştır. Aynı dönemde ABD gelişmeleri yakından takip etmiş ve aleyhine gelişen durumu çevirmek için çeşitli temaslarda bulunmuştur.

Aynı dönemde üst düzey bir Amerikalı yetkili gazetelere, Manas Amerikan hava üssü konusunda Kırgızistan ile müzakerelerin sürdüğünü ve üssün kapatılmaması ihtimaliyle ilgili olarak Kırgız hükümetinin yeni görüşmelerde bulunmak üzere Amerikalı yetkilileri davet ettiğini belirtmiştir.³⁸⁸

Bu haberin ardından Kırgızistan yönetimi, Kırgızistan topraklarındaki Amerikan üssünün kapatılması kararıyla ilgili herhangi bir değişiklik olmadığını bildirmiş, Kırgızistan Devlet Başkanlığından yapılan açıklamada, üssün kapatılmasıyla ilgili görüşün değişmediği belirtilmiştir. İnterfax haber ajansı da Kırgızistan Dışişleri Bakanının, Manas'taki üsle ilgili kararda değişiklik bulunmadığını söylediğini aktarmıştır.³⁸⁹

Kırgızistan yönetimi, ABD üssünün kapatılacağı yönünde beyanda bulunmasına rağmen bunu bir türlü uygulamaya geçirememiştir. Bakiyev bu konuda Rusya'ya verdiği vaadi yerine getirmediği için Rus yönetiminin tepkisini çekmiştir. Bakiyev sonrası yönetimi ele geçiren geçici Hükümet de üssün kapatılması konusunda harekete geçmemiş ve bu kararı seçimler sonrası oluşacak yeni Hükümetin ele alacağını ifade etmiştir. Böylece ABD Özbekistan'daki üssünü kaybetse de Kırgızistan'daki üssünü korumayı başarmıştır.

³⁸⁸ “Kırgızistan: ABD İle Müzakere Halinde Değiliz”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Mart 2009.

³⁸⁹ Sinan Ogan, “Rusya’dan Obama’ya Kötü Sürpriz: ABD Orta Asya’daki Son Askeri Üssü’nü de Kaybetti”, **TÜRKSAM**, (Erişim) [http:// www.tuksam.org/tr/a1580.html](http://www.tuksam.org/tr/a1580.html), 04 Şubat 2009.

Sonuç olarak Kırgızistan'da bir süre daha hem Rusya, hem ABD mevcut üsleri kullanmaya devam edecektir. ABD'nin Manas üssü Kırgızistan'a kendisini çevreleyen öncelikle Rusya ve Çin'e karşı bir emniyet sağlamaktadır. Yine Kırgızistan mevcut ekonomik zorluk içerisinde buradan gelen kira bedeline ihtiyaç duyulmaktadır ve yabancı yatırımcının ülkeye gelmesinde olumlu etki yapacağını düşünmektedir.

Diğer yandan bu üs nedeniyle Rusya, Çin ve diğer bölge ülkelerinin baskısına maruz kaldığı aşıkardır. İşte Kırgızistan bu baskıyı bir nebze hafifletmek için Rusların Kant üssünün kullanılmasına da hoşgörü göstermektedir. Rusların baskısının artması halinde ikinci bir üs kurmaların da göz yumacağı değerlendirilmektedir.

C. ORTA ASYA'DA ABD'YE KARŞI RUSYA- ÇİN ORTAKLIĞI

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Rusya, SSCB'nin ana mirasçısı olmuş ve SSCB'den kalan birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Rusya'nın ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in ülke içinde esmeye başlayan bağımsızlık havasına engel olamaması ise Rusya'nın parçalanabilirliğini gündeme getirmiştir. Vladimir Putin'in görevi Yeltsin'den devralması ile birlikte ise Rusya'da *Upravlyayemaya Demokratiya* (Yönetilebilir Demokrasi) teriminin ortaya çıkmasına neden olan merkeziyetçi politika uygulamaya başlamıştır. SSCB'nin son lideri Mihail Gorbaçov'un liderliğinde uygulamaya konulan "Glasnost ve Perestroyka" (Açıklık ve Yeniden Yapılanma) ekseninde şekillenen, iç politikada ülkenin kurumlarının işleyişini demokratikleştirmek, dış politikada ise Batıyla yakınlaşmak ve Çin ile var olan pürüzleri gidermek gibi hedefleri içinde barındıran bu politikalar Gorbaçov ve sonrasında Yeltsin döneminin temel parametrelerini oluşturmuştur.

Çin ile Rusya arasında mevcut en önemli pürüzleri ideolojik farklılıklar/anlaşmazlıklar ile sınır sorunları oluşturmuştur. 1980'li yılların

sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Gorbaçov-Zemin arasında başlayan görüşmeler, Yeltsin ve Putin döneminde devam etmiş, neticede Rusya'da ideoloji değişikliği nedeniyle iki ülke arasında var olan ideoloji sorunu ortadan kalkmış, yapılan görüşmeler ve anlaşmalar ile de sınır sorunu büyük oranda çözüme kavuşturulmuştur.³⁹⁰

Gelişen ekonomisi, siyasi ve askeri yapılanmasıyla birlikte her fırsatta dile getirdiği Çok Kutupluluk düşüncesiyle küresel hegemonyasını tehdit eden Çin'e karşı ABD, Çevreleme politikasını uygulama alanına koymuştur. Bu doğrultuda; Asya-Pasifik'te Çin karşıtı ittifak arayışları sergileyerek bölgede Çin etkisini azaltmaya çalışmakta, aynı zamanda Çin için hayati öneme sahip deniz yoluyla enerji temini ve ticaretini kontrol altına almaya çalışmaktadır.

Çin ekonomisinin 1990'lardan günümüze kadar hızla büyümesi, 2004 yılında %9.5 artış oranıyla en üst seviyesine çıkmıştır. Bu artışa paralel olarak Çin, artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek için yurtiçi üretimini artırmaya çabalamıştır.³⁹¹ Enerji, kaynaklarını arttırma ve çeşitlendirme gayretinde olan Çin'in artan enerji ihtiyacı, Pekin'i özellikle Orta Doğu, Afrika, Latin Amerika ve Avrasya'da daha aktif politikalar yürütme konusunda harekete geçirmiştir. Ortadoğu kaynaklı alımlarda, taşıma yollarının kontrolünün ABD'de olduğunu dikkate alan Çin, Orta Asya'dan yapılacak nakillerde kendini daha emniyette hissetmektedir. Bölgedeki ABD'nin etkinliğini kırmak için Rusya ile birbirlerini hoş gören politikalar izlemektedir.³⁹²

Soğuk savaş'ın sora ermesiyle beraber jeopolitik boşluk olarak ortaya çıkan Orta Asya bölgesi, küresel aktörlerin stratejik bakışları ile bölgesel ölçekli dış güçlerin uluslararası arenada sergilediği nüfuz mücadelesinin

³⁹⁰ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Antlaşmalar Genel Müdürlüğü-Çin Halk Cumhuriyeti, 12 Ekim 2007, (Çevrimiçi)

http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ASYA_AVUST/CHC.doc, 14 Kasım 2010.

³⁹¹ Bayraktar, a.g.e., s. 217.

³⁹² Bayraktar, a.g.e., s. 140-141.

odağı konumuna gelmiştir. Günümüzde ise bölgede Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla beraber “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırılan büyük çıkarların çarpıştığı yeni sömürgeci oyun oynanmaya başlanmıştır.³⁹³

ABD, yüzyıl öncesinden farklı olarak İngiltere'nin öncü rolünü devralmış, Putin'in iktidara gelmesiyle küresel role tekrar soyunan Rusya ile ŞİÖ'nün önderliğini yapan Çin bölgede oynanan oyunda yerlerini almışlardır.³⁹⁴

Küresel güç mücadelesinde önemli adımlar atan Çin'in, Orta Asya'daki gelişmelere kayıtsız kalması düşünülemez. Artan enerji ihtiyacı karşısında Orta Asya'nın doğal kaynaklarına duyduğu ihtiyaç, Çin'in bölgeye yönelik ilgisinin temelini oluştururken, diğer taraftan bölgede varlığını sürdüren etnik ihtilafların ve radikal İslam hareketlerin Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Sincan-Uygur Özerk bölgesinde bir çatışmaya dönüşmesi endişesini de taşımaktadır.

Ayrıca Çin, hem etrafındaki ülkelerin rejimlerini tehdit eden girişimleri önlemeye, hem de küresel mücadele de ABD'ye karşı bir cephe oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda ABD karşısında büyük bir güç olduğunu yakın gelecekte tek başına ispatlamasının zor olduğunu bilen Çin, ABD'nin Orta Asya'da kalıcı olma çabalarına karşı çıkmak için Rusya ile çıkarlarının çatışmasına rağmen ortak politika izlemektedir.³⁹⁵

³⁹³ Çağrı Kürşat Yüce, “1990 Sonrası Yeni Büyük Oyun ve Hazar Havzası'nın Önemi”, **USAK Stratejik Gündem**, 01 Mart 2008, (Erişim) [http:// www.usakgundem.com/makale.php?id=187](http://www.usakgundem.com/makale.php?id=187), 11 Ekim 2010.

³⁹⁴ Bahaddin Yazıcı, **Sıcak Nokta: Orta Asya Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2003, s. 30-31.

³⁹⁵ Nuraniye Hidayet Ekrem, “Orta Asya'da Güç Dengeleri Şanghay İşbirliği Örgütü Başbakanlar Toplantısı Sonrası”, **TURKSAM**, 10 Kasım 2005, (Erişim) [http:// www.turksam.org/tr/a614.html](http://www.turksam.org/tr/a614.html), 10 Ekim 2010.

Bunun sonucunda Çin ve Rusya ilişkileri giderek yakınlaşma yolunda ilerlemektedir. İki ülke arasındaki stratejik işbirliği mekanizması da Şubat 2005'te hayata geçirilmiştir. Bu mekanizma zemininde iki ülke her türlü konuları müzakere etme imkânını sağlamakta ve ikili ilişkilerindeki problemlerin çözümü için karşılıklı güveni artırmaktadır. AB'nin doğuya genişlemesi ve renkli devrimlerin patlak vermesiyle Rusya'nın stratejik çevresinin giderek güvensiz haline geldiği bir ortamda, bölgenin güvenliği ve istikrarı için Moskova Pekin ile arasındaki işbirliğini sağlamlaştırmaktadır. Aynı zamanda Rusya'da yaşanan "Çin tehdidi" yorumlarının giderilmesi için Pekin de Rusya ile olan ilişkilerini artırmakta ve Rusya ile olan stratejik işbirliğini derinleştirmeye çalışmaktadır. Çin açısından bölgenin güvenliği ve enerjiyi elde etmesi için uygun fırsatlar yaratılmış olacaktır. *Russia in Global Affairs* dergisinin Editörü Fyodor Lukyanov, Moskova'nın Washington'a kendisinin hala bölgenin önemli bir ülkesi olduğunu göstermeye ve Çin'in de büyümekte olan ekonomik gücüyle örgütü daha güçlü ve daha etkili yapmaya çalıştığını ileri sürmektedir.³⁹⁶ Şanghay İşbirliği Örgütü'nde BM Güvenlik Konseyi daimi beş üyesinden ikisi yani Çin ve Rusya yer almaktadır. Dünyada stratejik nükleer silaha sahip olan ülkelerin yarısı bu örgütte yer almaktadır. Örgüt en büyük orduya, ayrıca zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklara, belli düzeyde teknolojiye ve dünyanın en büyük pazarına sahiptir. Yani dünyanın en büyük güvenlik ve ekonomik örgütü olmaya adaydır.³⁹⁷ Rusya'nın ABD'ye karşı yapmış olduğu Çin ortaklığının dışında bir de Rusya-İran ilişkilerindeki gelişmeler yeni bir dönemin habercisi olarak gün ışığına çıkmıştır. Nitekim Hazar sorununda Rusya'nın İran ile işbirliği içerisinde olduğu açıktır. İki ülkenin ortak stratejisi, bölge ülkelerinin Moskova ve Tahran'a (şüphesiz daha çok Moskova'ya) olan bağımlılıklarının korunması biçiminde özetlenebilir. Üstelik Hazar göz ardı edilirse, söz konusu işbirliğinin görünür gelecekte daha da gelişmesi beklenmektedir.

³⁹⁶ Yunus Akgür, Ertan Çakıroğlu, **Hassas Konular Şanghay İşbirliği Örgütü**, 't.y.', s. 7.

³⁹⁷ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", **Aylık Strateji ve Analiz e-dergi**, 11 Kasım 2003, (Erişim) http://www.stradigma.com/turkce/kasim/2003/makale_04.html, 23 Ekim 2010.

Bu tablo İran'ın statükocu politikasında kaymalar olmayacağı sonucunu doğursa da bölgede son birkaç yılda önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve Rusya'nın başatlığına ABD tarafından ciddi biçimde meydan okunmuştur. ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ve bu müdahale için bölge ülkelerine yerleşmesi, İran'ı harekete geçmeye zorlamaktadır. Buna rağmen, sınırlarının bilincinde olan İran'ın henüz belirgin bir politika değişikliğine gittiği görülmemiştir. Tek belirginleşen konu, Tahran'ın bölgeyle ilişkilerini ABD'ye rağmen geliştirmesinin bundan sonra daha zor olacağıdır. Dolayısıyla, İran ya ABD'yle uzlaşma yolunu arayacak ve bunun sonucunda rejiminin niteliğinde taviz vermeye zorlanacak; ya da ABD'yi bölgeden çıkarmaya yönelik girişimlerde aktif rol oynayacaktır. Şu anda görülen, İran'ın her iki yolu da denemeye çalıştığıdır.³⁹⁸

1. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Güçlendirilmesi

Şanghay İşbirliği Örgütü, Nisan 1996'da Çin'in sınır problemlerine çözüm getirmek Çin ve komşusu dört devletle birlikte oluşturulmuş bir platform iken Haziran 2001'de Özbekistan'ın katılmasıyla bölgesel ekonomik ve güvenlik İşbirliği örgütüne dönüşmüş uluslararası bir teşkilattir.³⁹⁹ Platformda Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın sınır bölgelerinde askeri anlamda karşılıklı güvenin sağlanmasıyla ilgili antlaşmalar imzalanmıştır. Toplantının Şanghay'da yapılması ve beş ülkeden oluşması sebebiyle platform "Şanghay Beşlisi" olarak anılmıştır.⁴⁰⁰ Örgüte üye ülkeler 300 milyon metrekare toprağı kapsamakta ve Avrasya kıtasının beşte üçüne denk gelmektedir.⁴⁰¹

³⁹⁸ Nuraniye Hidayet Ekrem, Orta Asya'da Güç Dengeleri Şanghay İşbirliği Örgütü Başbakanlar Toplantısı Sonrası, **TURKSAM**, 10 Kasım 2005, (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a614.html>, 19 Ekim 2010.

³⁹⁹ Akgür, Çakıroğlu, a.g.e., s. 7.

⁴⁰⁰ Ekrem, a.g.m.

⁴⁰¹ Akgür, Çakıroğlu, a.g.e., s. 7.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün temel ilke ve amaçları şunlardır;

- I. Üyeler arası karşılıklı güveni, dostluğu ve iyi komşuluğu sağlamlaştırmak,
- II. Barışı korumayı ve desteklemeyi amaçlayan çok boyutlu işbirliğini geliştirmek,
- III. Bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak,
- IV. Demokratik, adil ve kalıcı bir siyasi ve ekonomik ilkeleri benimseyerek uluslararası bir düzenin kurulmasına destek sağlamak,
- V. Terörizm, ayrımcılık ve aşırıcılığın tüm biçimlerine karşı koymak,
- VI. Uyuşturucu, silah kaçakçılığı, yasadışı göç ve diğer suçlarla ortaklaşa mücadele etmek,
- VII. Dünya ekonomisi ile bütünleşme için sürekli işbirliği imkanlarını koordine etmek,
- VIII. Üye devletlerin uluslararası sorumluluklarını ve ulusal yasaları çerçevesinde yer alan temel hak ve özgürlükleri garanti altına alacak süreçleri yerine getirmesine yardımcı olmak,
- IX. Diğer ülke ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler kurmak ve geliştirmek; uluslararası sorunların barışçıl yollarla çözülmesi konusunda işbirliği yapmak,
- X. 21. yüzyılın sorunlarına çözüm yolları aramak ve uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesine katkıda bulunmaktır.⁴⁰²

Örgütün oluşum aşamasında bölge devletleri kurumsal altyapısı ve uygulama gücü olmayan bu birlikteliği, Çin ile diyalog sağlayacak bir platform olarak algılamıştır. Rusya ise arka bahçesi olarak görmeyi sürdürdüğü Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Çin ile temaslarının kendi kontrolünde gerçekleşmesini sağlayacak bir mekanizma olarak görmüştür.⁴⁰³

⁴⁰² Akgür, Çakıroğlu, a.g.e., s. 8.

⁴⁰³ Mehmet Fatih Öztarsu, "Hazar'da Amerika ile Rusya'nın Rekabet ve İşbirliğinin Boyutları", Baksam, (Erişim), <http://www.baksam.com.news/2009-05-24-396>, 24 Mayıs 2009.

Rusya'nın bir nevi ustalık rolünü üstlendiği bu girişim Hazar bölgesi devletleri için "Bandwagoning" sistemi olduğu bir göstergesidir. Bu yolla Bağımsız Devletler Topluluğu'nun asıl gücü Rusya, şimdiye dek küresel güç ABD'ye karşı yapılan en büyük başkaldırıyı gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁴

ABD'nin Afganistan harekatı ve bölgeye asker konuşlandırması Avrasya açısından pek çok sonuçlar meydana getirmiştir. Bu sonuçların en önemlisi, 11 Eylül saldırılarından sonra hızla yeniden şekillenen dünyada bu değişimden en çok etkilenen Orta Asya coğrafyasındaki güç mücadelesinin, bir tarafta Rusya ve Çin'in, diğer tarafta ABD'nin yer aldığı kutup ekseninde yoğunlaşmasıdır. Bu ekseninde Şanghay İşbirliği Örgütü'nün önemi ve etkinliği her geçen gün artacak ve daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁰⁵

11 Eylül saldırıları sonrasında Türkistan bölgesini, dolayısıyla Çin ve Rusya'yı kontrol etme imkânı sağlayan "Afganistan Operasyonu" nu gerçekleştiren ABD, operasyon sonrasında Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri üsler kurarak bölgeye askeri yığınak yapmıştır. Fakat eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde ardı ardına gerçekleşen ve renkli devrimler olarak nitelendirilen rejim ve iktidar değişimleri Türkistan'da ABD'ye olan güveni zayıflatmıştır. Bu güven eksikliği, Türkistan devletlerini Rusya ve Çin'e biraz daha yaklaştırmış ve ülkelerinde mevcut askeri üslerin kapatılmasını da içeren ABD karşıtlığını meydana getirmiştir.⁴⁰⁶ Nitekim Özbekistan 2005 yılında ülkedeki ABD üssünü kapatmıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, ABD, Çin, Rusya, İran, Hindistan gibi ülkelerle siyasi ve güvenlik ilişkilerinde denge politikası yürütmeye çalışmaktadır. Yine bölgesel örgütlenmeler vasıtasıyla işbirliğini geliştirerek karşılıklı bağımlılığı artırmayı, radikal hareketlere karşı rejimlerini korumayı, iki büyük güçten (Çin ve Rusya) ekonomik yardım almayı, bu ülkelerle ticaretlerini arttırmayı, dolayısıyla bağımsızlıklarını pekiştirmeyi amaçlamaktadır.

⁴⁰⁴ Akgür, Çakıroğlu, **a.g.e.**, s. 8.

⁴⁰⁵ Kodaman, **a.g.e.**, s. 345-347.

⁴⁰⁶ Akgür, Çakıroğlu, **a.g.e.**, s. 9.

ABD'nin Orta Asya politikasının nasıl bir yol takip edeceği bilinmemektedir. Demokratikleşme politikası ters tepki yaratmakta ve bölge ülkeleri bu nedenden dolayı Rusya ile Çin'e yakınlaşmaktadır. Bölgedeki otoriter ülkelere destek verme politikası bu ülkelerin otoritesini daha da güçlendirecek ve ABD'nin demokrasi değerlerine uymayacaktır.⁴⁰⁷ Bu nedenle Şanghay İşbirliği Örgütü belirlenen amaçlar dahilinde yaptığı her zirve sonrasında yayımladığı deklarasyonlar ile ABD'nin devam ettirmeye çalıştığı tek kutuplu sisteme, insan hakları, özgürleştirme, demokratikleştirme gibi konular bahane edilerek ülkelerin iç işlerine karışılmasına ve ABD'nin oluşturmaya çalıştığı füze kalkanı sisteminin uygulanmasına karşı olduğunu ısrarla belirtmektedir.⁴⁰⁸

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün yapmış olduğu toplantılarda zaman zaman ABD'ye karşı sert mesajlar da verilmiştir. Nitekim Örgütün 6 Temmuz 2005'teki toplantısında ortak karar olarak ABD'nin Avrasya ve Orta Asya'dan çekilmesi istenmiştir. Bu durum ABD'nin bölgedeki varlığına karşı soğuk bir düş etkisi yaratmıştır.⁴⁰⁹

Sonuç olarak Şanghay İşbirliği Teşkilatı, devletlerin güven sağlayıcı unsurlarını geliştirerek, ortak güvenlik ve işbirliği alanındaki temel ilke ve sorumluluklarına uymayı kabul edecek yeni üyelerin katılmasıyla bölgesel işbirliğinde yeni sistemin oluşturulmasına olanak verebilecektir. ŞİÖ, Rusya'nın inisiyatifinde olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ile bölgesel güvenlik işbirliği ilişkisini tesis etmiştir. Böylece ŞİÖ gelecekte Asya'nın ekonomik ve güvenlik alanında belirgin rol üstlenmesine aday durumuna gelecek ve örgüt eski gücünü artıracak gibi çekim gücü de yaratacaktır.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Akgür, Çakıroğlu, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁰⁸ Abu Şehmuz Demir, "ABD'nin Orta Doğu ve Avrasya Stratejisi", **Sendika**, (Erişim), http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3936, 06 Aralık 2009.

⁴⁰⁹ Akgür, Çakıroğlu, **a.g.e.**, s. 9.

⁴¹⁰ Kodaman, **a.g.e.**, s. 345-347.

2. Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Karşı ABD'nin Faaliyetleri

ABD'nin Türkistan politikası, genel hatlarıyla Avrasya ve özelde Asya'da izlediği politikalar içerisinde değerlendirilmektedir. Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Zalmay Khalilzad başkanlığında hazırlanan bir rapora göre, siyasi ve askeri güvenlik bakımından "ABD'nin Yeni Asya Stratejisi" dört ana unsurdan oluşmaktadır.

Bunlar;

I. ABD, Asya'daki geleneksel müttefik ülkelerle oluşturduğu ikili güvenlik ittifakını derinleştirmeli ve genişletmelidir. Bu ilişki üzerinde kapsamlı, çok taraflı "ortaklık" ilişkileri oluşturmaya çalışmalıdır.

II. Asya'da yükselen önemli bir güç olan ve diğer taraftan da ABD'nin müttefiki olmayan Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkelere karşı güç dengesi stratejisi izlenmelidir.

III. ABD, bölgede silahlı çatışma çıkabilecek noktalarda meydana gelebilecek sorunların çözüm kabiliyetini artırmalıdır.

IV. ABD, bölgede güvenlik diyalogunun oluşması için bütün Asya ülkelerinin iştirak etmesini teşvik etmeli ve bölgede çok taraflı güvenlik mekanizmalarının ortaya çıkması hususunda çaba sarf etmelidir.

Raporda ifade edilen Yeni Asya stratejisinin, ABD tarafından Soğuk savaş sonrasında uygulanan politikaların devamı niteliğinde olduğu ve bu politikaların hızla uygulama alanı bulduğu gözlemlenmektedir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, Türkistan bölgesini Sovyet Sonrası Alan olarak kabul ederek, bölgenin kontrolünü Rusya'ya bırakması neticesinde bu politikanın yanlışlığını bölge üzerinde özellikle Çin'in etki alanını genişletmesiyle fark eden ABD, bir taraftan Türkistan devletlerine yaptığı dış yardımlarla, diğer taraftan ise demokratik bulmadığı bu ülkelerin yönetimlerini, sivil toplum örgütlerini de devreye sokarak değiştirmeye, Şanghay Örgütü kapsamında

artan Çin ve Rusya etkisini ise BİO (Barış İçin Ortaklık) ve GU(U)AM gibi örgütler kurulmasını sağlayarak kırmaya çalışmıştır.⁴¹¹

Küresel güç ABD dünyanın en büyük enerji kaynağı olan Orta Doğu'yu kontrol etmek için Suudi Arabistan'a yumuşak denge politikası uygulamış ve Irak'a askeri müdahalede bulunmuştur. Orta Asya'ya nüfuz ederek enerji koridorunu korumak amacıyla da Bağımsız Devletler Topluluğu'na rakip olarak GU(U)AM'ın kurulmasına destek vermiştir. BTC boru hattına desteği ile bu coğrafyanın enerji kaynaklarını ilk kez dünyaya açan ABD bundan sonra da ortaklıklar yolu ile etkinliğini sürdürmeyi planlamaktadır.⁴¹²

GU(U)AM Örgütü, Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova tarafından, söz konusu eski Sovyetler Birliği ülkelerinin bağımsızlığını ve egemenliğini güçlendirmek amacıyla siyasal, ekonomik ve stratejik bir ittifak olarak oluşturulmuştur. Üye ülkeler GU(U)AM çatısı altında bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Ayrıca GU(U)AM, bölge ülkelerindeki mevcut güvenlik sorunlarının değişik düzeylerde görüşüldüğü, çatışma çözümünün teşvik edildiği ve farklı tehdit unsurlarıyla mücadele edildiği bir forum işlevi görmüştür.⁴¹³

Post-Sovyet oluşumlara zıt olarak Batı ile yakınlaşma amacı güden, Avrupa destekli projelere açık olup, bölgesel sorunları yine Batı destekli olarak çözmeyi amaçlayan GU(U)AM, ilk kez Rusya'nın katılmadığı uluslararası düzeyde askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir. Avrupa'ya doğru bir enerji koridoru olma amacı şu zeminde Rusya tarafından sekteye uğratılmış, Batıya doğru bir enerji akışının sağlanması karşısında Rusya bölge devletlerini kendi safına çekecek açılımlarda bulunmuş ve kendi kontrolünde olmak kaydıyla alternatif enerji hatlarının oluşturulmasına katkı sağlamıştır.⁴¹⁴

⁴¹¹ Mehmet Fatih Öztarsu, "Hazar'da Amerika İle Rusya'nın Rekabet ve İşbirliğinin Boyutları" (Erişim), <http://www.baksam.com.news/2009-05-24-396>, 24 Mayıs 2009.

⁴¹² Amanov, **a.g.e.**, s. 372.

⁴¹³ Öztarsu, **a.g.m.**

⁴¹⁴ Amanov, **a.g.e.**, s. 372.

2002 yılında Özbekistan örgütten ayrılacağını açıklamış ve bu tarihten itibaren GU(U)AM'ın zirve toplantılarına katılmamıştır. Daha sonraki yıllarda örgütün çeşitli nedenlerle pasif kaldığı görülmüştür. 2004'te Yalta'da gerçekleştirilen GU(U)AM toplantısına örgüt üyelerinden sadece ikisinin lideri katılmıştır. GU(U)AM'ın son büyük zirvesi 22 Nisan 2005 tarihinde Moldova'da yapılmış; Özbekistan bu zirveye de katılmamıştır. 24 Mayıs 2005'te Özbekistan örgütten çekileceğine dair resmi talebini Moldova Başkanı'na iletmıştır. Böylece örgüt tekrar eski ismine (GUAM) dönmüştür.⁴¹⁵

ABD'nin NATO kanadıyla oluşturduğu askeri işbirliklerine karşı Rusya en büyük karşı oluşum olarak Şanghay İşbirliği Örgütü'nü organize etmiş, hemen ardından oluşturdukları Kolektif Güvenlik Örgütü'nün yanısıra bu coğrafyada NATO faaliyetlerine karşı elindeki bir diğer koz da çatışmalar mevzusu olmuştur. Fergana, Osetya ve Abhazya ile Karabağ meselesi Rusya'nın bölgesel etkinliğini göstermesi için yeterli fırsat sunmuştur. Bu meselelerin hallolması ancak Rusya'nın girişimleriyle mümkün olabilecektir.⁴¹⁶

GUAM ilk zamanlarda bir danışma ve ekonomik boyutlu örgüt olarak doğmuşken, son yıllarda petrol boru hatlarının güvenliğinin ortak sağlanması ve bu yönde yapılan tatbikatlar, ortak Savunma Bakanları toplantısı gibi etkinlikler neticesinde örgüt askeri yöne de kaymıştır. Bu gelişme ile bölgede ilk olarak Rusya dışında bir askeri oluşumun sinyalleri verilmiş olmaktadır. GUAM'ın genel politikası, BDT ile ekonomik ilişkileri kesmeden batı ile sağlam ilişkiler kurma temeline dayanmıştır. Bu kapsamda örgüt demokratikleşme, liberalleşme ve pazar ekonomisini savunmakta ve bu yönde adımlar atmaktadır. Bu devletler NATO ve AB ile yakın ilişkiler kurmakta ve bu yöndeki adımları desteklemektedirler. Bu durum doğal olarak

⁴¹⁵ Öztarsu, a.g.m.

⁴¹⁶ Harun Kartal, "Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin Küresel Savunma ve Güvenlik Yapılanmasındaki Yeri, Soğuk Savaşın Bitmesi ve SSCB'nin Dağılması", **Jeopolsar**, cilt 2, sayı 5, Ocak 2006, (Erişim) http://www.jeopolsar.com/05/25.htm#_ftnref2, 17 Eylül 2010.

Rusya'nın tepkisine neden olmakta bu adımları NATO ve AB'yi bölgeye sokacak hamleler olarak değerlendirilmektedir.⁴¹⁷

Diğer taraftan Rusya ile Ukrayna arasında doğalgaz konusunda yaşanan sıkıntılar ve İran krizi sebebiyle önemi artan Orta Asya enerji kaynakları için NATO'nun da ilgi duyduğu görülmektedir. NATO BİO Güvenlik uzmanı Peter Kovacs, ittifakın Orta Asya'da enerji güvenliğini sağlamak için yeni bir rol arayışında olduğunu iddia etmektedir. Kovacs, NATO'nun bu kapsamda Rusya, Kazakistan ve Türkiye üçlüsü ile yeni stratejiler ürettiğini belirtmiştir. Kazakistan'ı enerji güvenliğinin sağlanmasında bir üs olarak gördüklerini belirten Kovacs, Rusya ile son zamanlarda yakın diyaloga geçildiğini ve Türkiye'nin bölgede rol alabilecek en önemli aktör olduğunu vurgulamıştır. NATO'nun Orta Asya'daki diğer organizasyonlar ile işbirliğine alışık olduğuna işaret eden NATO uzmanı, Şanghay İşbirliği Örgütü ile ittifak arasında herhangi bir çatışmanın olmadığını savunmuştur.⁴¹⁸

Ç. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA BİRLİK SAĞLANMASI

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için geleceğe yönelik net bir değerlendirme yapmak zor olsa da, sahip oldukları siyasi ve ekonomik potansiyel iyi değerlendirildiğinde büyük bir güç oluşturabilecekleri açıktır.

Kırgızistan'ın Asya-Büyük Okyanus Bölgesinde gelişmekte olan dinamik oluşumun, ekonomik gelişmelerin ve teknolojik devrim sürecinin dışında kalmaması gerekmektedir. Asya kıtasının tam merkezinde yer almış olan Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Asya-Büyük Okyanus Bölgesi'nde devam eden entegrasyon sürecine aktif bir şekilde iştirak etmesi gerekmektedir.

⁴¹⁷ "NATO, Orta Asya Enerji Güvenliği İçin Yeni Rol Peşinde", **Zaman Gazetesi**, 14 Mayıs 2006.

⁴¹⁸ Cavid Veliev, "Türklerin Sorunları Türk Zirvelerinde Çözülmeli", **Azerbaycan Stratejik Araştırma Merkezi**, TUSAM Yayınları, 'y.y.', 2006.

Çağımız bunu talep etmektedir. Bu sebeple, Kırgız diplomasisinin Asya'ya yönelik gerçekçi girişimleri olmalıdır.

SSCB'nin dağılması sonrası Türk Devletlerinin bulunduğu anakarada küresel mücadele başlamış ve bunun sonucunda değişik bloklaşma türleri ortaya çıkmıştır. Bölgedeki siyasi, ekonomik ve askeri bloklaşmaların hedefi ise büyük devletlerin bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmek olmuştur. Türk Devletleri bu bloklarda yer almalarına rağmen bölgesel politikalarda söz sahibi oldukları söylenemez. Bu sorun Türk devletlerinin kendi aralarında yeni bir yapılanmaya gitmeleri gerçeğini gündeme getirmiştir.⁴¹⁹

Türk Cumhuriyetleri arasında birlik oluşturmak için aşağıdaki konularda adım atılmasına ihtiyaç duyulmaktadır:

Bugün dünyada 250 milyonu aşkın Türk vardır. Bunlar dünya coğrafyasına geniş bir boyutta yayılmıştır. Türk grupları kendi aralarında dil bakımından biraz zor anlaşabilmektedir. Lehçeler birbirinden farklılık arz etmektedir. Ayrıca Türk Dünyasının konuştuğu Türk diline oldukça fazla sayıda yabancı kelime girmiştir. Türkiye Türkçesine; İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça'dan, Sovyet Türk ülkeleri dillerine Rusça, Doğu Türkistan diline Çince kelimeler sokulmuştur. Eğer bugün Türk dünyası insanları birbirleriyle anlaşmakta güçlük çekiyorlarsa bunun nedeni geçmişte yaşanan bu dil yozlaşmasıdır. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için, "Türk Dünyası Dil Kurumu" kurulmalı ve ortak bir dil sözlüğü ortaya çıkarılmalıdır.

İngiliz, Amerikan, Rus ve Çin kültürlerinin etkileri altında kalan Türk Dünyası, bir türlü öz kültürüne kavuşamamıştır. Bunun için de Türk ülkeleri, kendi arasında ortak kültür antlaşmaları imzalamalı ve kültür alışverişini sağlamalıdır.

⁴¹⁹ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s.126

Türk ülkelerinin tarımı, hayvancılığı, madenleri ve sanayisi farklı gelişmeler içindedir. Ülkeler birbirine destek verdiği sürece iktisadi bir bütünlük görülecektir. Türk Dünyasının ekonomik sömürüsüne karşı, tüm Türk Dünyasının halkları elbirliği yapmalıdır. Bu, nedenle en kısa sürede “Türk Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı” kurulmalıdır.

Bugün ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Sovyet Rusya, Çin gibi kalkınmış ülkelerin bilim ve teknik çalışmalarında Türk bilim adamlarının katkıları büyüktür. Ancak bu katkıların Türk dünyasına herhangi bir faydası görülmemektedir. Bu amaçla “Türk Dünyası Bilim Teknik Kurultayı” oluşturmalı ve Türk ülkeleri bilim ve teknik yönünden birbirlerinin eksiklerini tamamlamalıdır.

Türklerin tarihte, diğer devletlere olan yenilgileri, hep kardeş kavgaları yüzünden olmuştur. XX. yy. da bile, gerek Sovyet Rusya ve gerekse Çin Halk Cumhuriyeti esaretinde kalan Türk ülkelerinde sürekli olarak kardeş kavgası tezi işlenmiştir. Her ülkede ya da bölgede, Türkler çeşitli adlar altında (Tatar, Kazak, Özbek, Uygur, Karakalpak, Kırgız, Azeri, Yörük, Türkmen gibi...) tasnif edilmeye başlanmış ve Türk adı unutturularak, Türk boyları birbirlerine hasım durumuna getirilmiştir. Artık boy ayrımına son vermeli ve kardeşlik ülküsünü perçinlemelidir.

Sınırların çizilmesinde tarihi, coğrafi ve sosyal özellikler göz önünde tutulmadığı için etnik sorunlar oluşmuştur. Bu sorunlar zaman zaman iç karışıklıklara yol açmaktadır. Sorunların çözümü de oldukça zordur. Çünkü etno-coğrafik karmaşıklık hâkimdir. Bu karmaşıklık zaman zaman depreşmektedir. Örneğin 1990 ve 2010 yılında, Oş ve çevresinde Kırgızlarla Özbekler arasında çıkan çatışmalarda, çok sayıda Özbek ve Kırgız ölmüştür. Bunun sebebi, Oş ve çevresinin 1936'da Stalin tarafından Kırgızistan'a verilmesidir.

Buna benzer srtmeler, diğr Türk Cumhuriyetlerinde de yaşanmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ndeki mevcut sınırlar korunmalı, etnik gerginlik oluşturacak faaliyetlerden kaçınmalıdır.⁴²⁰

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin kendi içlerindeki bu rekabet,  kutuplu bir yapıyı andırmaktadır. Bir tarafta Rusya ile yakın işbirliği içerisinde bulunan, zengin doğal kaynaklara sahip olan ve coğrafyasının getirdiği avantajları kullanarak Orta Asya'daki dengelerin kilit unsuru konumunu ön plana çıkaran Kazakistan bulunmaktadır. Diğr tarafta hem Rusya hem de ABD ile ikili ilişkilerini aynı seviyede tutarak bölgede küresel ve bölgesel aktörlere karşı dengeleyici bir diplomasi sergileyen, uluslararası alanda daimi tarafsızlığını ilan etmiş olan ve zengin doğal kaynaklarıyla bölgenin ekonomik gücü haline gelme ümidini taşıyan Türkmenistan yer almaktadır. nc kutup ise, etnik yapısı ile birbirine karımı, radikal İslami hareketlerden en fazla etkilenen ve hala bu grupların yoğun olarak bulunduğu değerlendirilen Fergana Vadisi'ni paylaşan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır.

Orta Asya bölgesindeki bu üçlü kutuplamaya rağmen, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 18 ubat 2005 tarihinde parlamentodan yaptığı ulusa sesleni konuşmasında, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dünya ekonomisine ebediyen ham madde sağlayıcı konumunda kalarak ikinci bir sömürge devletinin gelmesini beklemek ile bölgede ciddi bir işbirliğini sağlamak seçenekleri arasında bir tercih yapmak zorunda olduklarını ve AB gibi Orta Asya Devletleri Birliğini kurmanın zamanı geldiğini ifade etmiştir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan da bu fikre sıcak baktıklarını bildirmileridir.⁴²¹

⁴²⁰ Abdulvahap Kara, "Orta Asya Birliği Yolunda İlk Adımlar", 11Ocak 2008, **TURKSAM**, (Erişim) <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=10yazi=>, 18 Eylül 2010.

⁴²¹ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 157.

Nazarbayev, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki Ebedi Dostluk Antlaşması'nın böyle bir birliğin temelini oluşturmaya hizmet edeceğini işaret ederek, bölgenin diğer devletlerini de bu oluşumunun haricinde tutmadığını vurgulamıştır.⁴²²

Bunun dışında Kırgızistan eski Devlet Başkanı Aksar AKAYEV de yapmış olduğu bir konuşmada hedeflerinin Orta Asya Ekonomik Birliği ile tek bir ekonomik alan oluşturmak, entegrasyonu sağlamak ve bölgede gerekli güvenliği sağlamak olduğunu belirterek Orta Asya Türk birliği yolundaki samimiyetini bildirmiştir.

Güvenlik eksenli ortaya çıkan ve daha sonra da ekonomik öncelikleri ön plana çıkaran ŞİÖ'yü de bir bakıma Orta Asya'daki bütünleşme girişimlerinden birini oluşturmaktadır.⁴²³

⁴²² Mehmet Dikkaya, “Orta Asya’da Ekonomik Entegrasyon Düşüncesinin Temelleri”, **USAK Stratejik Gündem**, 07 Kasım 2007, (Erişim) [http:// www.usakgundem.com/uahaber.php?id=12346](http://www.usakgundem.com/uahaber.php?id=12346), 17 Kasım 2010

⁴²³ Arslan Bulut, “Türk Devletleri Arasındaki Vize Duvarları Yıkılıyor”, **Kerkük Net**, 18 Kasım 2007, (Erişim) [http:// www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007111820](http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007111820), 21 Ekim 2010.

SONUÇ

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla başlamıştır. Irk, dil ve kültür birlikteliğimiz bulunan Kırgızlarla tarihsel ilişkilerimiz en yoğun olarak Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde, Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından gerçekleşmiştir.

Türklerin Anadolu'ya göç etmesinden sonra zayıflayan ilişkilerimiz Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kültürel düzeyde kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında, Kırgızistan 22 Şubat 1918 tarihinde Rus/Sovyet işgaline uğramış, Sovyetler Birliği yıkılıncaya kadar olan sürede Kırgızlarla doğrudan ilişki kuracak hiçbir gelişme mümkün olmamış, olamamıştır.

Nihayet Sovyetlerin dağılmasıyla 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağımsızlığı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. (16 Aralık 1991) İki ülke arasında 29 Ocak 1992'de başlayan diplomatik ilişkiler günümüze kadar kesintisiz süregelmiştir. 18 yıldır devam eden diplomatik ilişki sonrası; karşılıklı 86 anlaşma imzalanmış ve işlem hacmi 240 milyon Amerikan Doları'nın üzerine çıkmıştır. Bu süre zarfında hayata geçirilen önemli uygulamalar;

- I. Türk – Kırgız Manas Üniversitesi'nin kurulması,
- II. Türk – Kırgız İş Konseyinin oluşturulması,
- III. Karma Ekonomik Konseylerle birçok önemli antlaşmaya imza atılması,
- IV. Üniversite öğrencilerinin kültür alış – verişini sağlaması amacı ile öğrenci değişimi, misafir öğrencilik gibi programların hayata geçirilmesi,
- V. Kırgızistan'dan gelen öğrencilerin öğrenim bursları ile desteklenmesi,

VI. Türkiye'nin sağladığı kredilerle Kırgızistan'ın piyasa ekonomisine geçiş sürecine yardımcı olması gösterilebilir.

İki ülke arasındaki ilişkilerin boyutunu değerlendirmek için Türkiye'nin diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini kıyaslamak uygun olacaktır. Bu kapsamda ekonomik işlem hacmi yönünden Kırgızistan Türkiye için Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan sonra gelmektedir. Aynı değerlendirmeyi Kırgızistan açısından yaptığımızda Türkiye; İsviçre, Özbekistan, Rusya, Kazakistan ve Afganistan'dan sonra gelmektedir. Bu kıyaslamalar ve mevcut işlem hacmi bize Türkiye Kırgızistan ilişkilerinin ekonomik olarak arzu edilen seviyede olmadığını göstermektedir. Ekonomik ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi için kültürel faaliyetler daha çok geliştirilmeli, huzurlu bir ticaret ortamı yaratılmalı, karşılıklı yatırımlar konusunda ülkeler birbirine yardımcı olmalı ve gümrük vergisi gibi mali konularda düzenlemeler yapılmalıdır.

Kırgızistan Orta Asya Cumhuriyetleri arasında siyasi ve ekonomik açıdan en sıkıntılı ülkedir. Diğer Cumhuriyetler zengin enerji kaynakları sayesinde refah seviyesini yükseltirken Kırgızistan hala tarıma dayalı bir ekonomiyle kalkınmaya çalışmaktadır.

Diğer Cumhuriyetler Rusya ve AB/ABD arasında denge kurmaya çalışırken, Kırgızistan bu iki ana güç yanında büyük sınır komşusu Çin'i de hesaba katmak zorundadır.

Siyasi denge ayaklarının çokluğu, Kırgız yönetimini temkinli ve yavaş hareket etmeye zorlamaktadır. Siyasi alandaki bu olumsuzluk etkilerini piyasa ekonomisine geçişte de göstermektedir. Kırgızistan bölge ülkeleri içerisinde piyasa ekonomisine geçişte en fazla geciken ülkedir. Demokrasinin tabana yaygınlaştırılmasında da benzer güçlük yaşanmaktadır. Geçmişte Devlet Başkanları tüm yetkileri üzerinde toplamış, bu durum ülkeye istikrar getirmediği gibi sürekli olarak ülkede siyasi gerginliğin artmasına yol açmıştır.

Bunun sonucu Kırgızistan 2005 ve 2010 yıllarında iki kez halk ayaklanmasına sahne olmuştur.

Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde Kırgızistan'ın Türkiye'den beklentileri genel olarak piyasa ekonomisine geçiş ve uluslararası alanda ülkenin entegrasyonuna yardımcı olunmasının yanı sıra kültürel açıdan da kaliteli öğretim elemanları ve öğrencilerin mübadele edilmesidir. Türkiye'nin bu kapsamda Kırgızistan'a sağladığı maddi desteğinin yanı sıra kültürel ve sosyal alanda da destek olması, bölgedeki etkinliğini artırması bakımından uygun olacaktır.

Türkiye açısından Kırgızistan kültürel, sosyal, ekonomik ve özellikle siyasi yönlerden önemlidir. Bölgesel güç olmak, yıllar önce kopma noktasına gelen kardeşlik bağlarını yeniden oluşturmak ve dünyanın yeni stratejik merkezi olan bu coğrafyada söz sahibi olabilmek için Kırgızistan ile ilişkileri geliştirmek faydalı olacaktır.

Türkiye'nin Kırgızistan ile ilişkileri genel olarak Türkiye'nin Orta Asya politikaları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla iki ülke arasında ilişki yönünden bölgeye nazaran dikkat çeken önemli bir yaklaşım farklılığı söz konusu değildir. Bu nedenle iki ülke arasındaki sorunlar temel olarak Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik politikalarında yaşadığı sorunlarla aynı veya benzer niteliktedir. Bununla birlikte günümüzde diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerde ticari ilişkiler ön plana çıkarken, Kırgızistan ile ilişkilerde yoğunluk kültürel ilişkilerde olmuştur.

Şüphesiz Türkiye'nin ortak köken, dil, din, kültür ve tarihe sahip bu Cumhuriyetlerle ve Kırgızistan ile ilişkileri 1991 yılından günümüze değin çok boyutlu olarak gelişmiş ve belli bir seviyeye ulaşmıştır. Bununla birlikte ilişkilerin seyrine ve seviyesine bakıldığında bunun karşılıklı taraflar için yeterli ve tatminkâr olduğunu ileri sürmek de mümkün görülmemektedir.

Bölge ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasından itibaren geçen yaklaşık 20 yıllık sürede siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden ortak güç oluşturacak büyük çaplı herhangi bir proje ortaya konamamış veya böyle bir gelişmeye yönelik temel oluşturulamamıştır.

Başlangıçta büyük heves ve umutla başlayan ilişkiler belirlenmiş bir plan ve program çerçevesinde yürütülemediği için duygusal boyutun ötesine geçememiştir. Bugün için ilişkiler karşılıklı olarak normal seyrinde gitmektedir. Bu kadar geçen sürede özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile siyasi ve ekonomik birlik, kültürel olarak ortak alfabe oluşturulabilir veya bu yönde temel adımlar atılabilirdi.

Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri sahip oldukları enerji yatakları nedeniyle dış politikada göz önündeyken, Kırgızistan daha gözden uzakta kalan ülke olmuştur. Dolayısıyla Türkiye ve Kırgızistan'ın aralarında daha özel bir ilişki geliştirme fırsatı olmuştur.

Türkiye açısından Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesinde özellikle bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde Türkiye'nin dikkatini iç politik gelişmelerle çevresindeki tehditlere yoğunlaştırması en önemli sorun etmiştir.

Aslında uluslar arası konjonktür açısından bu ülkelerle ilişkilerde Türkiye'nin en kolay ve etkili siyaset uygulayabileceği dönem 2000 yılına kadar olan dönem olmuştur. Bu dönemde Rusya henüz ayakları üzerine kalkmaya çalışırken ABD bölgeye yönelik önceliğini Kafkasya'ya vermiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin o dönemde bölgesel bir güç unsuru olmasa bile daha akılcı bir politika ile tarihi ve kültürel bağlarını kullanarak bölgede daha etkili bir siyaset izleyebileceği değerlendirilmektedir.

Bugün artık Türkiye o dönemin Türkiye'si değildir. Sahip olduğu demokratik yapısı ile gelişmekte, büyümekte ve bölgesinde ağırlığı artmaktadır. Bununla birlikte Orta Asya ve Kırgızistan da eskisi gibi değildir. Arada geçen sürede gelişmeler ile küresel ve bölgesel güçlerin özellikle Kırgızistan üzerinden yürüttükleri politikalar günümüzde Türkiye'nin hareket alanını daraltmıştır.

Kırgızistan'ın penceresinden bakıldığında dış politikada birinci öncelik varlığını sürdürmek maksadıyla Rusya, ABD ve Çin ile yürütülen ilişkilerde hassas dengeyi korumaktır. İkinci öncelikle Özbekistan ve Tacikistan'dan gelecek terörist unsurları dikkate alarak çevre ülkelerle güvenlik temelli dış politika uygulamak, üçüncü öncelikle ekonomik nedenlerle Avrupa, Kanada, Kore, Japonya, Hindistan vb. ülkelerle ticari ilişkileri geliştirmek, dördüncü öncelikle kültürel bağları ön plana alarak Türkiye'nin Kırgızistan'a daha fazla yatırım yapmasını sağlamaktır.

Bu bakımdan Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinin günümüzde seyri her iki ülkenin dış politika öncelikleri dikkate alındığında normal boyutunda devam etmektedir. Yakın ve orta vadede bu ilişkilerin seyrini önemli seviyede değiştirecek muhtemel bir gelişme beklenmemektedir. Mevcut durumda hâlihazır ilişkilerin kültürel ağırlıklı, ancak ekonomik boyutu da ihmal etmeden ticaret hacmini her yıl düzenli artırarak geliştirmenin en makul politika olacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde sorun teşkil eden konuların başında dil gelmektedir. Ekim Devrimi öncesinde, Çağatay Türkçesi ve Anadolu Türkçesi konuşan ancak birbirleriyle anlaşmakta güçlüğü çekmeyen, İstanbul'da, Taşkent'te, Kazan'da basılan kitapların her yerde kolaylıkla okunabildiği, karşılıklı siyasal, sosyal, kültürel tesirlerin yoğun olduğu bir atmosferde ayrılan yollar, yetmiş yıl sonra birleştiğinde görülmüştür ki, sadece Türkiye ile değil, eski Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan Türk topluluklarının, Cumhuriyetlerinin birbirleriyle de iletişim bağları zayıflamıştır.

İletişimin temeli olan “dil” Sovyet Birliği döneminde farklı uluslar yaratma ve böylece Orta Asya ve Kafkasya’nın birliğini bozma girişimlerinin sonucunda her ulus için “ortak” olmaktan ziyade değişik diller olma yoluna doğru götürülmüştür.

Hatta öyle ki, hepsinde Kiril alfabesi kullanılmakla birlikte bir Türk bölgesinde, yurdunda çıkan kitabın, diğer bölgelerde okunmasını güçleştirebilecek alfabeler arası harf, okuyuş farklılıkları getirilmiştir.⁴²⁴

Kırgızistan’ın hammadde hariç Türkiye’ye ihraç potansiyenin çok sınırlı olması ve ciddi finansman sıkıntısı yaşaması nedeniyle ticari ve ekonomik ilişkiler ağır gelişmektedir.

Kırgızistan’daki mevcut sistem, ekonomik ve etnik yapı nedeniyle Rusya’ya olan bağımlılıktan kurtulamamıştır. Sovyetler Birliği döneminde uygulanan etnik politika nedeniyle ülkenin etnik yapısı önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır.⁴²⁵ Bu nedenle Kırgızistan dış politikada mevcut etnik yapısını dikkate alarak temkinli ve dengeli bir yaklaşım sergilemek zorunluluğunu hissetmektedir. Afganistan kaynaklı dinci terör faaliyetleri, kaçakçılığın önlenmemesi ve örgütlü suç gruplarının işbirliği ile bu faaliyetlerin yaygınlaşma eğilimi göstermesi, yeterli güvenlik imkânlarına sahip olmayan Kırgızistan ile Rusya arasında birbiri ile örtüşen tehdit algılamasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda Kırgızistan’ın Rusya ile yakınlaşması dış politikada inisiyatifini kısıtlamaktadır.

İki ülke arasında mevcut anlaşmalara rağmen, maden, metalürji, ağır sanayi, savunma sanayi, enerji, imalat sanayi, ulaşım, turizm, finans ve inşaat işleri alanlarında yeterli sayı ve kapsamda ortak proje hayata geçirilememiştir.

⁴²⁴ Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, s. 107.

⁴²⁵ Abalbekov, a.g.e, s 40.

Ekonomik ve teknik işbirliği için hukuksal ortak standartların, karşılıklı ticaret, bankacılık, kambiyo, gümrük, borçlar hukuku ve yabancı sermaye mevzuatı uyumluluğu henüz tesis edilmemiş ve tahkim kurulu meydana getirilememiştir. Ekonomik işbirliğini artırmaya ve ticareti geliştirmeye yönelik ortak yatırım siyaseti oluşturulmamıştır.

Türkiye Kırgızistan ile ilişkilerini bu sorunları dikkate alarak, özellikle dil, kültür ve ticari alanlardaki sorunlara çözüm bulduğu oranda daha da geliştirecektir. Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde kazanılacak ivme Türkiye'nin diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerine de yansıyacaktır.

Sonuç olarak Türkiye bölgesel güç olma yolunda politikalar üretirken Kırgızistan ve Orta Asya ile ilişkilerini geliştirmeye daha fazla önem atfetmek zorundadır. Bu bölgede etkinliğini artırmadan bölgesel bir güç haline gelmesi mümkün görülmemektedir.

KAYNAKÇA

ABABAKİROV, Nurshat; “The Story Goes on: Kyrgyz Tandem Break Sup, Kulov Out of Power”, Central Asia”, **Caucasus Analyst**, cilt 9, sayı 3, 2007, s. 13-14.

ABALBEKOV, Baktıbek; **Kırgızistan Türkiye İlişkileri**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002 .

ABAZOV, Rafis; “Economic Migration in Post-Soviet Central Asia: The Case of Kyrgyzstan”, **Post-Communist Economies**, cilt 11, sayı 2, s. 237-238.

ABAZOV, Rafis; “The Parliamentary Election in Kyrgyzstan, February/March 2005”, **Electoral Studies**, cilt 26, sayı 2, 2007, s. 529-533.

AKDEVELİOĞLU, Atay; “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”, **Aylık Strateji ve Analiz e-dergi**, 2003, <[http://www.stradigma.com/turkce/kasim 2003/ makale_04.html](http://www.stradigma.com/turkce/kasim%202003/makale_04.html)> 28 Eylül 2010.

AKDİŞ, Muhammet, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, sayı 14, Ankara, Temmuz 1999, s. 1-14.

AKGÜR Yunus, ÇAKIROĞLU, Ertan; **Hassas Konular Şanghay İşbirliği Örgütü**, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2008.

AKİMBEKOV, Sultan; “The Conflict in Afghanistan: Conditions, Problems, and Prospects”, **Central Asia: A Gathering Storm?**, Ed. Boris Rumer, Armonk, M.E.Sharpe, 2002, s. 93-95.

ALKAN, Haluk; “Post-Soviet Politics in Kyrgyzstan: Between Centralism and Localism?”, **Contemporary Politics**, cilt 15, sayı 3, 2009, s. 365-367.

ALKAN, Haluk; "Post-Soviet Politics in Kyrgyzstan: Between Centralism and Localism?", **Contemporary Politics**, cilt 15, sayı 3, 2009, s.374-375.

ALKAN, Haluk; "Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan'da Siyasal Sistem", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, cilt 2, sayı 4, s.1-28.;

ALKAN, Haluk; "Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, cilt 1, sayı 2, s. 1-26.

ALKAN, Haluk; **Dünya Bülteni**, (Erişim) <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=129794>, 11 Ekim 2010.

ALKAN, Haluk; **Dünya Bülteni**, (Erişim) <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=129794>, 25 Eylül 2010.

ALKAN, Haluk; **Kırgızistan; Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişinin Gölgesinde Siyasal İktidarsızlık**, Ankara, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2010.

AMANOV, şatlık; **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, Gökkuşbe Yayınları, 2007.

ANDERSON, John; **Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?**, New York, Routledge, 1999.

ANDERSON, John; "Island of Democracy? The Politics of Independence", **Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?**, Ed. John Anderson, Amsterdam, Harwood Academic, 1999, s.23-63.

ARISOY, Ebru; “Asya’nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, sayı 32, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, Temmuz 2004, s. 1-22.

AVAR, Banu, **Avrasyalı Olmak**, İstanbul, Truva Yayınları, 2007.

BAYRAKTAR, Gökhan; **Orta Asya ve Türkiye’nin Güvenlik Stratejileri**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2006.

BBC Resmi İnternet Sitesi; “Kırgızistan Kronolojisi”,
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/country_profiles/296570.stm>, 3 Ekim 2010.

BBC Türk Resmi İnternet Sitesi; (Erişim) www.bbc.co.tr, 17 Kasım 2010.

BEBLAWİ, Hazem; LUCIANI, Giacomo; **The Rentier State: Nation, State and Integration in the Arab World**, Londra, Croom Helm, 1987, s. 49-61.

BİYALİNOV, Alimbek; “Kırgızistan’daki Reformların Onuncu Yılı: Piyasa Ekonomisine Daha Çok Var”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, cilt 7, sayı 4, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 50-61.

BOZDEMİR, İsmail; “Avrupa Birliği- Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Ankara, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Temmuz 2004.

BUDAK, Feyzullah; **Kırgızistan’ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, Ocak Yayınları, 2000.

BULUT, Arslan; “**Türk Devletleri Arasındaki Vize Duvarları Yıkılıyor**”, 18 Kasım 2007, <<http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007111820>>, 05 Ekim 2010.

CANPOLAT, Kadir; **Türkiye'nin Orta Asya Ve Kafkas Ülkelerine Model Olma Gerekliliği**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002.

CLEMENT, Peter; "Prospects for Political Pluralism in Central Asia", **In Search of Pluralism: Soviet and Post-Soviet Politics**, Ed. Carol R. Saivetz, Anthony Jones, Boulder, Westview Press, 1994, s. 94-95.

CIA (Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı) Resmi İnternet Sitesi; <<https://cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>> 15 Eylül 2010.

CNN Türk Resmi İnternet Sitesi; "Kırgızistan Durulmaya Başladı", 26 Mart 2005,<<http://www.cnnturk.com/fotogaleri/dunya/2005/03/26/kirgizistan.durulmaya.basladi/1823.1/index.html#photogal>>17 Eylül 2010.

COLLINS, Kathleen; **Clan Politics and Regime Transition in Central Asia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

COLLINS, Kathleen; "Clans, Pacts, and Politics in Central Asia", **Journal of Democracy**, cilt 13, sayı 3, s.144.

Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi; "Çin Halk Cumhuriyeti", , Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, sayı 19, Ankara, Ekim 2000.

ÇOROTEKİN, Tıncıkbek: "Kırgızistan Cumhuriyeti", **Genel Türk Tarihi**, X. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.263.

DAVUTOĞLU, Ahmet; **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007.

DEMİR, Abu Şehmuz; “**ABD’nin Orta Doğu ve Avrasya Stratejisi**”, 06 Aralık 2005, <http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3936>.

DEMİRAG, Yelda; “**Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Orta Asya Siyasetinde Geline Nokta ve Gelecekte Bölgeye İlişkin İzlenmesi Gereken Dış Politika Stratejisi**”.

DEVLET, Nadir; “Kırgızistan”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Ek Cilt, Konya, Kombassan Yayınları, 1994.

DEVLET, Nadir; “Orta Asya”, **Silahlı Kuvvetler Akademisi Ders Notları**.

DİKKAYA, Mehmet; “Orta Asya’da Ekonomik Entegrasyon Düşüncesinin Temelleri”, **USAK Stratejik Gündem**, 07 Kasım 2007, <<http://www.usakgundem.com/uahaber.php?id=12346>> 21 Eylül 2010.

DROMPP, Michael; “The Yenisei Kyrgyz from Early Times to the Mongol Conquest”, **Turks**, cilt 1, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 481.

Dünya Bankası; “1997 Yılı Dünya Kalkınma Raporu”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, sayı 11, İstanbul, TAVİ Yayınları, 1997, s 115-128.

EKİCİ, Gökçen; “Neden En Zayıf Halka Kırgızistan?”, **AVSAM**, 22 Mart 2005, <<http://www.avsam.org/TR/analizler.asb?ID=47>>, 13 Eylül 2010.

EKREM, Nuraniye Hidayet; Orta Asya’da Güç Dengeleri Şanghay İşbirliği Örgütü Başbakanlar Toplantısı Sonrası, **TURKSAM**, 10 Kasım 2005, <<http://www.turksam.org/tr/a614.html>> 11 Ekim 2010.

ELEBAYEVA, Aynura, POLUHOVA, Margarita; “Kırgızistan’daki Siyasi Değişimin Özellikleri”, **Avrasya Dosyası**, cilt 7, sayı 4, 2002, s. 102.

ERDEM, Mustafa, **Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, ASAM Yayınları: 8, Ankara, 2000, s.136.

ERGÜN, H.Hamdi; **Türkiye'nin Kafkasya Ülkeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Olan İlişkilerinin Yeniden Değerlendirilmesi, Aksayan Hususlar ve Uygulanabilecek Politikaların Tespiti**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2002.

ERHAN, Çağrı; **ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Açılımları**.

ERSAY, Bahtiyar; **Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya'nın Önemi Nedir? Türkiye'nin Bölgesel Bir Güç Olma Yolunda XIX. Yy.da Uygulaması Gereken Kafkas Politikası Ne Olmalıdır?**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2003.

ERŞEN, Ercüment, "Kırgızistan Vergi Sistemi ve Sorular", **Vizyon Dergisi**, KİTİAD Yayınları, Mart 2006.

Eurasianet; "Kyrgyzstan: Exit Bakiyev", 14 Nisan 2010, (Erişim), <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav041510d.shtml>, 23 Ekim 2010.

Eurasia Insight; "Kyrgyzstan's Presidential Election: Will It Give Bakiyev A Mandate That Promotes Stabilization?", 07 Temmuz 2008.

Eurasia Insight; "Russia Striking Back in Energy Game, Makes Play for Kyrgyz National Gas Company", 31 Ocak 2008.

Eurasia Insight; "Kyrgyzstan: Kyrgyz Prime Minister Makes Quick Trip to Moscow", 14 Ocak 2009.

Eurasia Insight; "Kyrgyzstan: Russia Makes Bishkek An Offer The Kyrgyz Can't Refuse", 28 Ocak 2009.

Eurasia Insight; “Kyrgyzstan: Bakiyev Confronts Political Crisis, 06 Nisan 2010.

Eurasia Insight; “Kyrgyzstan: Bishkek Consumed by Violence Amid Power Vacuum”, 07 Nisan 2010.

FAWN, Rick; “Battle Over the Box: International Election Observation Missions, Political Competition and Retrenchment in the Post-Soviet Space”, **International Affairs**, cilt 82, sayı 6, 2006, s.1136.

Genelkurmay Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi; “Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök’ün Harp Akademilerinde Yaptıkları Konuşma”, 22 Nisan 2005, <[http://www .gnkur.tsk/ozel_kalem/gnkurbsk_print.asp?content_page=133](http://www.gnkur.tsk/ozel_kalem/gnkurbsk_print.asp?content_page=133)>15 Eylül 2010.

GLEASON, Gregory; “The Central Asian States: Discovering Independence”, **Boulder**, Westview Press, 1997, s. 99.

GLEASON, Gregory; **Market and Politics in Central Asia: Structural Reform and Political Change**, New York, Routledge, 2003.

GORDEYEV, Andrei; “Kyrgyzstan Protests: Rehearsal For Revolution?”, **Eurasia Insight**, 13 Ocak 2005.

GÖMEÇ, Saadettin; **Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri**, Akçağ Yayınları, 2002.

GRAUBNER, Cornelius; “Kyrgyzstan: Mapping the Shadow State – The Informal Political Economy of Kyrgyzstan before the Tulip Revolution”, **Institute for East-European Studies**, Berlin, 2005, s.12.

GÜLER, Nermin, “Kırgız Cumhuriyeti Ülke Raporu”, **Avrasya Dosyası**, cilt VII, sayı IV, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2002, s.22-30.

Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi (Büyük Ortadoğu Projesi Işığında), Mons-Belçika Ortaklık Koordinasyon Teşkilatı Direktörlüğü.

GÜRDAL, Sahavet; “Kırgızistan’ın Gelişmesi İçin Neler Yapılmalıdır?” **Vizyon Dergisi**, KİTİAD Yayınları, Ekim 2005.

Haber Vitrini İnternet Sitesi; “Rus Basını: Orta Asya’yı Türkiye’ye Kaptırdık”, 02 Aralık 2003, <[http:// www.habervitrini.com /haber. asb? id=108967](http://www.habervitrini.com/haber.asb?id=108967)> 14 Ekim 2010.

HALE, Henry E., “Democracy or Autocracy on the March? The Colored Revolutions as Normal Dynamics of Patronal Presidentialism”, *Communist and Post-Communist Studies*, cilt 39, sayı 3, 2006, s. 305-329.

HUSKEY, Eugene; “The Rise of Contested Politics in Central Asia: Election in Kyrgyzstan”, **Europe-Asia Studies**, cilt 47, sayı 5, 1995, s. 816.

ILGAZ, Erdoğan; “Çin’in İki Yüzlü Politikası-Doğu Türkistan”, **TURKSAM**, 26 Kasım 2006 <<http://www.turksam.org/tr/a1358.html>> 22 Ekim 2010.

International Crisis Group (ICG); “Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the Island of Democracy”, **Asia Report**, sayı 97, 2005, s. 18-19.

International Crisis Group (ICG); “Kyrgyzstan: After the Revolution”, **Asia Report**, sayı 97, 2005, s. 11, 41.

International Crisis Group (ICG); “Kyrgyzstan: The Challenge of Judicial Reform”, **Asia Report**, sayı 150, 2008, s. 12-13.

International Crisis Group (ICG); “Kyrgyzstan: A Hollow Regime Collapses”, **Asia Briefing**, sayı 102, 2010, s. 4-10.

International Crisis Group (ICG); “Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the Island of Democracy”, **ICG Report**, Brüksel, 2001, s. 6-7.

International Money Form (IMF); “**Kyrgyz Republic: Recent Economic Developments**”, Washington, 1998,

International Parlamantery Unite; “Kırgızistan”, <www.ipu.org/kyrgyzstan> 22 Kasım 2010.

ISHIYAMA, John, KENNEDY,T. Ryan; “Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan”, **Europe-Asia Studies**, cilt 53, sayı 8, 2001, s. 1184-1185.

İDİL, Aydın; **Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi**, Bişkek, 2007.

İSAYEV, Adil; **Geçmişten Günümüze Kırgızistan ile Türkiye Arasındaki İlişkiler**, 27 Şubat 2006.

KARA, Abdulvahap; “Orta Asya Birliği Yolunda İlk Adımlar”, **TURKSAM**, 11 Ocak 2008 , <[http://www.turksam.org/ tr/yazilar.asp?kat=10yazi=226](http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=10yazi=226)> 14 Ekim 2010.

KARAKÖY, Çağatay, ABDİKAPAROV, İzat; “Kırgızistan’da Para Politikası” **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, sayı 34, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Nisan 2004.

KARPAT, H.Kemal; **Türkiye ve Orta Asya**, (Çev. Hakan Gür), Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

KARTAL, Harun; “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)’nin Küresel Savunma ve Güvenlik Yapılanmasındaki Yeri Soğuk Savaşın Bitmesi ve SSCB’nin Dağılması”, **Jeopolsar**, cilt 2, sayı 5, Ocak 2006, <http://www.jeopolsar.com/05/25.htm#_ftnref2> 17 Eylül 2010.

KHAMİDOV, Alisher; “Kyrgyzstan: Organized Opposition and Civil Unrest”, **Eurasia Insight**, 16 Aralık 2002.

KHAMİDOV, Alisher; “Kyrgyzstan’s Unrest Linked to Clan Rivalries”, **Eurasia Insight**, 05 Haziran 2002.

KHAMİDOV, Alisher; “Not The Tulip Revolution All Over Again”, **Eurasia Insight**, 08 Nisan 2010.

“Kırgızistan”, **International Parliamentary Unite**, (Çevrimiçi) www.ipu.org/kyrgyzstan, 22 Kasım 2010.

“Kırgızistan Toplumlararası Etnik İlişkiler”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, sayı 24, 1999, s. 94-96.

Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, Mayıs 2006.

Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, Mayıs 2009.

Kırgızistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Yayınları, Şubat 2006.

Kırgızistan Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası Yayınları, Eylül 2008, s.7.

“Kırgızistan’ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri”, Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Raporu, Mayıs 2008.

KOLSTOE, Paul; **Russians in the Former Soviet Republics**, London, Hurst & Company.

KOCAOĞLU, Asım; **Kırgızistan Türkiye İlişkileri ve Türkiye’nin Takip Etmesi Gereken Politikalar**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ocak 2001.

KODAMAN ,Timuçin; “Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri’yle Olan Rekabeti”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt 13, 2008, s. 335-350.

KONA, Gamze Güngörmüş; **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar** (2. Baskı), İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

KONA, Gamze Güngörmüş; **Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri: Strateji Modelleme ve Olası Senaryolar**, İstanbul, 2003.

KUPATADZE, Alexander; “Organized Crime Before and After the Tulip Revolution: The Changing Dynamics of Upperworld-Underworld Networks”, **Central Asian Survey**, cilt 27, sayı 3, 2008, s. 279-299.

“Kyrgyz Republic: Recent Economic Developments”, **IMF**, Washington, 1998, s. 100.

LEWIS, David; **The Temptations of Tyranny in Central Asia**, London, Hurst & Company, 2008.

LILLIS, Joanna “A New Year and New Government, But Lingering Hints of Political Rancor”, **Eurasia Insight**, 10 January 2008.

MAHDAVY, Hussein; “The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, **Studies in Economic History of the Middle East. From the Rise of Islam to the Present Day**, Ed. M.A. Cook, London, Oxford University Press, 1970.

MARAT, Erica; “March and After: What Has Changed? What Has Stayed the Same?”, **Central Asian Survey**, cilt 27, sayı 3, 2008, s. 233.

MATVEEVA, Anna; “Democratization, Legitimacy and Political Change in Central Asia”, **International Affairs**, cilt 75, sayı 1, s. 28.

Milliyet Gazetesi, “ABD, Kırgızistan ile Üs Hakkında Müzakereleri Sürdürüyor”, 27 Mart 2009.

Milliyet Gazetesi, “THY’den Kırgızistan’la Ortak Girişim Şirketi”, 26 Mayıs 2009.

Milliyet Gazetesi; “Kırgızistan: ABD İle Müzakere Halinde Değiliz”, 28 Mart 2009.

Milliyet Gazetesi; “Kırgızistan’daki ABD Üssü’nün Kapatılması Gecikiyor”, 10 Şubat 2009.

Milliyet Gazetesi; “Rusya’dan Kırgızistan’a Kredi”, 30 Nisan 2009.

Milliyet Gazetesi; “Türkiye İle Avrupa Birliği Ortak Bir Kaderi Paylaşıyor”, 10 Nisan 2008.

MOGILEVSKY, R., HASANOV, R. “Kyrgyz Republic”, **GDN Explaining Growth Global Research Project Final Report**, Bishkek, ‘y.y.’, 2002, s. 10.

NAJIBULLAH, Farangis; “Kyrgyz Find Little to Celebrate on Tulip Anniversary”, **Eurasia Insight**, 23 March 2010.

NASKALİ, Emine Gürsoy; **Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

OGAN, Sinan; “Rusya’dan Obama’ya Kötü Sürpriz: ABD Orta Asya’daki Son Askeri Üssü’nü de Kaybetti”, **TURKSAM**, 04 Şubat 2009, <<http://www.turksam.org/tr/a1580.html>> 15 Eylül 2010.

OGAN, Sinan; “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, **TURKSAM**, 09 Ekim 2007, <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2yazi=153>> 17 Eylül 2010 .

OĞAN, Gökçen; “Üye Devletlerin Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”.

OKUR, Eren; “Enerji Kaynakları ve Orta Asya’nın Geleceği”, 20 Ağustos 2009, <http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=433:enerji-kaynaklar-ve-orta-asyann-gelece&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149> 13 Ekim 2010.

OLCOTT, Martha Brill; **Central Asia’s New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security**, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 2005, s. 34.

OSCE/ODHIR; Election Observation Mission Final Report, “Kyrgyz Republic Presidential Election”, July 23, 2009, (Erişim) www.osce.org/documents/odhir/2009/10/40901_en.pdf, 28 Ekim 2010.

OSCE/ODHIR; “Kyrgyz Republic Parliamentary Election Final Report”, Varşova, 2000, s. 22.

OSCE/ODIHR; Final Report, “Kyrgyz Republic: Presidential Election 10 July 2005”, Varşova, 2005, s. 5.

OSCE/ODIHR; “The Kyrgyz Republic Pre-Term Parliamentary Elections”, Bishkek, 2007, s. 3-6.

ÖKTE ,Ertuğrul Zekai; “Psikolojik Harekat Yaklaşımıyla Türk-Rus İlişkileri Tarihi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 6, TAVİ Yayınları, İstanbul 1997, s 99-109.

ÖZDENOĞLU, Selda; **Kırgız Cumhuriyeti**, T.C Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2005.

ÖZTARSU, Mehmet Fatih; “**Hazar’da Amerika İle Rusya’nın Rekabet ve İşbirliğinin Boyutları**”, 24 Mayıs 2009, <<http://www.baksam.com.news/2009-05-24-396>> 17 Eylül 2010.

PALA, Cenk; “Hazar Boru Hatları Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, cilt 7, sayı 4, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s.232-233.

PAMİR, Necdet; “Hazar Bölgesi’nde Enerji Politikaları: Avrupa’nın ve ABD’nin Konseptleri”, **TURKSAM**, 26 Aralık 2007 <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291>> 27 Eylül 2010.

PANNIER, Bruce; “Kyrgyzstan: President Warns Parliament over Course of Confrontation”, 04 February 2006; “Kyrgyz Parliament Fails to Elect New Speaker”, **RIA Novosti**, 28 February 2006; “Kyrgyzstan’s Parliament Elect New Speaker”, **Eurasia Insight**, 02 March 2006.

PANNIER, Bruce; “Kyrgyz Government Resigns”, **RFE/RL**, 19 Aralık 2006.

PİRİNBAYEV, Cusuf; “ Kırgızistan’da Yeni Ekonomik Sistemin Kurulması ve Gelişmenin Yolu”, **Vizyon Dergisi**, KİTİAD Yayınları, Ekim 2005.

POLAT, Necati; **Boundary Issues in Central Asia**, New York, Transnational Publishers, 2002.

PURTAŞ, Fırat; “ Hazar Bölgesi’ndeki Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, **TURKSAM**, 24 Aralık 2007
<<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32yazi=21>> 17 Eylül 2010.

PURTAŞ, Fırat; **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara, Platin Yayıncılık, 2005.

RADNITZ, Scott; “Networks, Localism and Mobilization in Aksy, Kyrgyzstan”, **Central Asian Survey**, cilt 24, sayı 4, 2005, s. 405-424.

RADNITZ, Scott; “What Really Happened in Kyrgyzstan?”, **Journal of Democracy**, cilt 17, sayı 2, 2006, s.133.

“Report on the Parliamentary Election in Kyrgyzstan”, (Erişim)
<http://www.house.gov/csce/kyrgyzelrpt.html>), 13 Kasım 2010.

“Report on the Parliamentary Election in Kyrgyzstan”, (Erişim)
<http://www.house.gov/csce/kyrgyzelrpt.html>, 18 Kasım 2010.

RUDOV, Georgiy; “Rusya ve Kırgızistan: Devletler Arası İlişkilerin Dinamiği ve Perspektifleri”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, cilt 7, sayı 4, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 205- 218.

“Rusya Federasyonu’nun Dünü/Bugünü/Yarını”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (TÜRKSAM)**, sayı 2, 1997, s. 101.

Sabah Gazetesi; “Kırgızistan Rusya’nın Mali Yardımı Karşılığında ABD Üssünü Kapatacak”, 12 Ocak 2009.

SAIDAZIMOVA, Gulnoza; “**Kyrgyzstan: Parliament Accepts President’s Resignation**”, 2005.

SARAY, Mehmet; **Kırgız Türkleri Tarihi-Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, S.III, İstanbul, 1993.

SARI, Yaşar; “Kırgızistan’da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev’in Düşüşü”, **OAKA (Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları)**, cilt 5, sayı 9, s. 27-47, 2010, (Erişim) <http://www.usakgundem.com/ftp/article/83.pdf> , 18 Ekim 2010, s. 36.

SATPAYEV, Dosım; “Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, cilt 7, sayı 4, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 113-127.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri ÖİK raporu, Ankara 2000, <<http://ekutup.dpt.gov.tr/turkcumh/oik/528.pdf>> 17 Eylül 2010.

SERSHEN, Daniel; “Kyrgyzstan: Anti-Administration Protest Turns Violent”, **Eurasia Insight**, 07 Kasım 2006.

SERSHEN, Daniel; “Kyrgyzstan: Former Prime Minister Joins Opposition, Heightened Political Tension Likely”, **Eurasia Insight**, 14 Şubat 2007.

SERSHEN, Daniel; “Kyrgyzstan: Parliament Confirms A New Prime Minister”, **Eurasia Insight**, 29 Ocak 2007.

SERSHEN, Daniel; “Kyrgyzstan’s Politicians Pick Up in 2007 Where They Left Off Last Year”, **Eurasia Insight**, 11 Ocak 2007.

SERSHEN, Daniel; “President Strives to Finish Off Political Opponents”, **Eurasia Insight**, 23 Ekim 2007.

SIDIKOVA, Zamira; “Uzurpastiya Vlasti”, **Za Kulisami Demokratiy Lo-Kırgıziski**, Bişkek, Res Publika, 1997, s. 127-130.

SOLTAN, Elnur; “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, cilt 7, sayı 4, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s. 177-205.

ŞAHİN, Seyfettin; **Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar**, ‘y.y.’, s. 413.

ŞAHİNALP, Bülent; “Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkiler”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Ankara, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Antlaşmalar Genel Müdürlüğü - Çin Halk Cumhuriyeti, 12 Ekim 2007, <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ASYA_AVUST/CHC.doc> 17 Eylül 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İnternet Sitesi (Erişim) www.meb.gov.tr, 10 Ekim 2010.

TEMİEKOULOV, Azamat; **Tribalism, Social Conflict, and State-Building in the Kyrgyz Republic**, Berlin, Berliner Osturopa Institut, 2004, s. 94.

The Moscow Times; “Bakiyev Says Manas Tensions Factored in His Ouster”, 26 Nisan 2010, (Erişim)

www.themoscowtimes.com/news/article/bakiyev-saysmanas-tensions-factored-in-his-ouster/404664.html, 15 Ekim 2010.

TRILLING, David; "Kyrgyzstan: Russian Press Bashing Bakiyev", **Eurasia Insight**, 30 Mart 2010.

TRILLING, David; Alina Dalbaeva, "Kyrgyz Provisional Government Regains Control of Southern Cities", **Eurasianet**, 14 Mayıs 2010, (Erişim) <http://www.eurasianet.org/node/61066>, 11 Kasım 2010.

TOGAN, Subidey; "Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İktisadi Gelişmeler", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Özel Sayı, Ankara, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ocak 2002.

TUDOROIU, Thedor; "Rose, Orange, and Tulip: The Failed Post-Soviet Revolutions", **Communist and Post-Communist Studies**, cilt 40, 2007, s. 335.

TURAN, Fatih; "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Ocak-2009, s.1-19.

TBMM Başkanı Mehmet Ali Şahin'in TÜRKPA 1. Genel Kurul Toplantısında Yaptıkları Konuşma (Erişim) www.tbmm.gov.tr, 12 Kasım 2010.

Türk Tarihi İçinde Kırgızlar, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993.

"Türkiye ile Yeni Türki Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı 6, 't.y.'.

Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi (TÜRKSAM); “Dış Politika”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, sayı 2 , İstanbul, TAVİ Yayınları, 1997.

Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi (TÜRKSAM); “1997 Ortasında Dünya ve Türkiye”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 6, İstanbul, TAVİ Yayınları, 1997, s.118-128.

Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyokültürel İlişkilerin Bugünü ve Geleceği, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 2002.

Türkiye-Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri Yönetici Özeti, T.C Başbakanlık Dış Tic. Müsteşarlığı, Mart 2009.

“Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik Entegrasyonun Olabilirlik Etüdü”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı 6.

TYNAN, Deirdre; “Central Asia: Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan Confront A Financial Disaster”, **Eurasia Insight**, 10 November 2008.

TYNAN, Deirdre; “Kyrgyzstan: Bishkek Plans No Immediate Changes in Strategic Cooperation with US, Russia”, **Eurasia Insight**, 12 April 2010.

TYNAN, Deirdre; “Kyrgyzstan: Manas Contracts Could Be Re-Bid - US Diplomat”, **Eurasia Insight**, 15 April 2010.

TYNAN, Deirdre; “Kyrgyzstan: Parliament to Consider Bill Closing American Air Base”, **Eurasia Insight**, 2 April 2009.

TYNAN, Deirdre; “Kyrgyzstan: US Armed Forces to Remain at Air Base for Afghan Resupply Operations”, **Eurasia Insight**, 23 June 2009.

TYNAN, Deirdre; “Kyrgyzstan: US Intends to Construct Military Training Center in Batken”, **Eurasia Insight**, 02 March 2010.

USLU, Nasuh; “**Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler**”.

ÜLGER, İrfan Kaya; “SSCB Sonrası Orta Asya ve Avrupa Birliği’nin Bölgeye Bakışı”, **Jeopolsar**, cilt 2, sayı 6, Mayıs 2006, <<http://www.jeopolsar.com/1.htm>> 05 Ekim 2010.

VELİEV, Cavid; “Türklerin Sorunları Türk Zirvelerinde Çözülmeli”, **Azerbaycan Stratejik Araştırma Merkezi**, TUSAM Yayınları, 2006.

VİKİPEDİ, “Kırgızistan”, (Erişim) <<http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4>>, 24 Eylül 2010.

VİKİPEDİ, “Kırgızistan”, (Erişim) <http://countrystudies.us/kyrgyzstan/16.htm>>, 23 Eylül 2010.

VİKİPEDİ, “Manas Üniversitesi”, (Erişim) <http://tr.wikipedia.org/wiki/Manas%C3%9Cniversitesi>, 25 Ekim 2010.

Vizyon Dergisi; “Yatırımda Türkler İlk Sırada”, KİTİAD Yayınları, Haziran 2006.<http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=13603> 05 Ekim 2010.

Vizyon Dergisi; “Büyükelçi Serpil Alpman ile Kırgızistan Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem”, Mayıs 2005.

YAZICI, Bahaddin; **Sıcak Nokta: Orta Asya Orta Asya’da Yeniden Yapılanma ve Terör**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2003.

YİĞİT, Süreyya; “The Kyrgyz Catastrophe”, **Open Democracy**, 15 Nisan 2010, (Erişim) <http://www.opendemocracy.net/sureyya-yigit/kyrgyz-catastrophe>, 18 Kasım 2010.

YİĞİT, Süreyya; “Kyrgyzstan’s Angel Of Death”, Open Democracy, 22 Haziran 2010, (Erişim) <http://www.opendemocracy.net/sureyya-yigit/kyrgyzstan's-angel-of-death>, 29 Ekim 2010.

YÜCE , Çağrı Kürşat; “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri’nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi”, **USAK Stratejik Gündem**, Mart 2008, <<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=186>> 17 Eylül 2010.

YÜCE, Çağrı Kürşat; “1990 Sonrası Yeni Büyük Oyun ve Hazar Havzası’nın Önemi”, **USAK Stratejik Gündem**, 01 Mart 2008, <<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=187>> 15 Eylül 2010.

YÜCE, Çağrı Kürşat; “Avrasya’daki Mevcut ve Planlanan Boru Hatları”, **USAK Stratejik Gündem**, 27 Şubat 2008, <<http://www.usakgundem.com/makale.php?id=185>> 17 Eylül 2010.

Zaman Gazetesi; “NATO, Orta Asya Enerji Güvenliği İçin Yeni Rol Peşinde”, 14 Mayıs 2006.

Ek II: Kırgızistan ve Türkiye

Ek III: Tengri Dağı

Ek IV: uy Nehri

Ek V: Issık Göl

Ek VI: Ülkeden Görünüm

Ek VII: Türk-Manas Üniversitesi

Ek VIII: Dünyaca Ünlü Yazar, Cengiz Aytmatov

Ek IX: ABD'nin Kırgızistan Manas Askeri Hava Üssü Haritası

Ek X: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Ek XI: Kırgızistan'da Yer Alan ABD Askeri Hava Üssünden Görünüm

Ek XII: Devrimler Sırasında Kırgızistan

Ek XIII: Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı

Ek XIV: Bakü Tiflis Ceyhan Hattına Takviye

Ek XV: Petrol Boru Hattından Görünüm

Ek XVI: Rusya'nın Kırgızistan Askeri Hava Üssü'nden Görünüm

Ek XVII: Nabucco Projesi

ÖZET

ÜNAL, Levent

Cumhuriyet Dönemi Türkiye- Kırgızistan İlişkileri

Doktora Tezi

Ankara 2010

Tarihsel bağımız olan ve aynı kökene sahip olduğumuz Kırgız Türkleri ile 1920'li yıllarda kesilen irtibatımızı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeniden tesis etme fırsatı doğmuştur.

Bağımsızlığını kazanmasından itibaren Kırgızistan ile Türkiye, arasındaki ilişkiler yoğunlukla kültürel alanda gelişmiştir. Son yıllarda ticari ilişkilerde de canlanma görülmektedir.

Türkiye açısından Kırgızistan kültürel, sosyal, ekonomik ve özellikle siyasi yönlerden önemlidir. Bölgesel güç olmak, yıllar önce kopma noktasına gelen kardeşlik bağlarını yeniden oluşturmak ve dünyanın yeni stratejik merkezi olan bu coğrafyada söz sahibi olabilmek için Kırgızistan ile ilişkileri geliştirmek faydalı olacaktır.

Bu çalışma cumhuriyet dönemindeki Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkileri incelemek maksadıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. İlişki
2. Kırgızistan
3. Orta Asya
4. Geliştirme
5. Ekonomik İlişkiler

ABSTRACT

ÜNAL, Levent

Turkey- Kyrgyzstan Relations During Republic Period

PhD Thesis

Ankara 2010

After dispersal of The Soviet Union, we had a chance to re-establish our connection which has been broken during 1920s, with Kyrgyz Turks, who share the same roots and strong historical bonds with Turkish People.

After gaining its independency, Kyrgyzstan and Turkey has mostly developed cultural relations. In recent years there seems an enlivening in trade relationships also.

Kyrgyzstan is of great importance to Turkey for cultural, social, economic, and especially political aspects. It will be very usefull to develop relationships with Kyrgyzstan for Turkey, in order to achive the goal of beeing a regional power, constructing almost completely cut brotherhood ties again, and to be closely involved with this region, which is the new strategical centre of the world,

This study is prepared to analyze the relationship between Kyrgyzstan and Turkey during period of Turkish Republic.

Key Words

1. Relationship
2. Kyrgyzstan
3. Central Asia
4. Development
5. Economic Relations